

Lunds universitet
Institutionen för kulturvetenskaper
ILH M05
Handledare: Jonas Hansson
Seminarium: 2013-08-29

MELLAN EUROPEISK KRIS OCH AMERIKANSK UTOPI

– SVENSKA SKILDNINGAR AV USA HOS
ANNA LENA ELGSTRÖM OCH LARS
GUSTAFSSON

ABSTRACT

In this thesis I study depictions of USA in works written by the two Swedish authors Anna Lenah Elgström (1884-1968) and Lars Gustafsson (1936-). The purpose is to shed light on the expressions of modernity in crisis in their depictions of the USA. To fulfill this purpose I study the material from a phenomenological method approach combined with a theoretical focus. I find that they both give expressions to a deep sense of crisis in their own time. USA is in different ways connected to the future. The idea of progress as developed during the 18th century enlightenment, and incorporated into 19th century modern thought of society and history, is being challenged. Both Elgström and Gustafsson give expressions of a crisis of modernity in their meetings with the USA. In their depictions of the nation they seek a future that somehow will turn out differently from the European past; as if the new world could actually mean a new world. Europe is being experienced as heavily weighed down by crisis. Both authors uses ideas that rebels against modernity's concept of a progressive, linear historical motion, such as expressed by civilization critics like Spengler and Nietzsche. At the same time I find that primarily Elgström expresses ambiguity towards modernity's progressive thought. Her sense of crisis comes from the experience of the First World War. Gustafsson's sense of crisis stemmed from a feeling of a European modern crisis that had been going on since the 19th century. In his depictions of California and Texas I show that he revisions the concept of utopia; it might already exist here and now. Overall I find that Elgström had a less utopian vision with the USA than Gustafsson. Her dissatisfaction with the world is growing between the years 1927 and 1934. New to this study in comparison to earlier research, is how I study the authors' views of different places in the USA. I show that different parts of the vast country is being differently portrayed and connected to the present, past and the future. The USA thus come to be subject of the authors own schemes of historical development. New is also the fact that I make two rather overlooked Swedish authorships and important portrayers of American life and society, the cornerstones in my thesis. Earlier research concerning Swedish images of the USA have spent a lot time discussing how USA was used to handle the Swedish modernity. In studying Lars Gustafssons depictions of USA, I am now able to talk about a postmodern image of the USA.

Keywords: Swedish authors, 20th century, USA, travel books, crisis, modernity, postmodernity, future images, intellectual history, utopia, civilization criticism

I denna uppsats studerar jag två svenska författare och deras respektive skildringar av USA. Författarna är Anna Lenah Elgström (1884-1968) och Lars Gustafsson (1936-). Syftet är att belysa de uttryck för en modernitet i kris som visar sig i deras skildringar av USA. För att fullfölja detta syfte använder jag mig av en fenomenologiskt inspirerad metod som sammankopplas med en teoretisk ansats. I studien visar jag hur de båda i sina respektive möten med USA uttrycker känslor av djup kris i den egna samtiden. USA kopplas av författarna tydligt till idéer och föreställningar om framtiden. Framtiden skall inte förstås som ett automatiskt optimistiskt begrepp, även mörka bilder ryms i framtidsbegreppet. Jag visar

hur den traditionella moderna framstegstanken på olika sätt i författarnas skildringar av USA utmanas. Både Elgström och Gustafsson ger uttryck för vad jag menar är en modernitetens kris. Ett Europa tyngt av krig och totalitarism kontrasteras mot ett ungt USA. Båda författarna söker en framtid i USA med förhoppningar om ett annorlunda utfall än i Europa; som om den nya världen faktiskt skulle kunna innebära en ny värld. Jag visar hur Elgström och Gustafsson båda använder sig av idéer som revolterar mot den moderna lineära historiesynen, i Elgströms fall den då högaktuella Oswald Spengler; I Gustafssons fall Friedrich Nietzsche. Samtidigt finner jag Elgströms ständiga ambivalens vara ett tecken på att hon befinner sig i ett historiens brott; hennes pacifism och tro på människans allt högre moral har med kriget fått sig en kraftig törn. Jag föreslår att Spenglers cykliska historieschema används av Elgström som ett sökande efter alternativ till den krackelerade framstegstanken. Gustafssons känsla av kris har och göra med en långtgående utveckling i Europa från artonhundratalet. Europa och New York anses vara kvar i detta sekel. I Kalifornien och Texas menar jag att Gustafsson experimenterar med konceptet om en utopi radikalt annorlunda de utopier som artonhundratalets framstegstroende formulerade vilka, enligt Gustafson, lett till en repressiv modern kontrollstat. Elgström uttrycker mindre tydliga utopiska visioner i sina USA-skildringar och hennes missnöje med världen växer mellan åren 1927 och 1934. Nytt för den här studien i förhållande till tidigare forskning om svenska bilder av USA är att jag visar hur författarna porträtterar olika delar av den vidsträckta nationen. Olika delar av nationen kopplas på olika sätt till samtiden, det förflutna och framtiden. USA blir på sätt och vis föremål för författarnas egna scheman för historien. Nytt är också det faktum att jag gör två annars ganska förbisedda svenska författarskap till hörnstenarna i min undersökning. Forskningen om svenska bilder av USA har fokuserat på moderna bilder av USA och sett USA som ett sätt att hantera den egna moderniteten. Genom att studera Lars Gustafsson har jag i uppsatsen lyft möjligheten att också studera postmoderna uttryck inför USA.

Nyckelord: Svenska författare, nittonhundratalet, USA, reseskildringar, kris, modernitet, postmodernitet, framtidsbilder, idéhistoria, utopi, civilisationskritik

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	s. 6
1.1 PROBLEMFÖRMULERING	s. 6
1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING	s. 9
2. METOD	s. 10
2.1 AVGRÄNSNING	s. 13
2.2 ANNA LENA ELGSTRÖM	s. 14
2.3. LARS GUSTAFSSON	s. 17
2.4 DISKUSSION OM KÄLLMATERIAL	s. 19
3. FORSKNINGSOVERSIKT: SVERIGE – AMERIKA	s. 22
4. TEORETISK ANSATS: BEGREPPSDEFINITIONER – KRIS OCH UTOPI	s. 26
5. ANALYS: MELLAN KRIS OCH UTOPI	s. 30
5.1 DISPOSITION	s. 30
5.2 ANNA LENA ELGSTRÖM OCH DEN NYA VÄRLDEN	s. 31
5.2.1 NEW YORK CITY	s. 32
5.2.2 MASSEXISTENSEN I JÄTTESTADEN	s. 34
5.2.3 BROADWAY – EN FÖRVRIDEN DRÖM	s. 36
5.2.4 VÄRLDENS BRYTNINGSTID	s. 38
5.2.5 BOSTON	s. 41
5.2.6. CHICAGO	s. 44
5.2.7 PRAYER AFTER A WORLD-WAR	s. 46
5.2.8 PACIFISM OCH KRISTID, 1934: U.S.A. I ÖRNENS TECKEN	s. 47

5.2.9 PÅ VÄG MOT EN NY EUROPEISK KRIS	s. 49
5.2.10 HOLLYWOOD, 1934	s. 51
5.2.11 ELGSTRÖM OCH KULTURPESSIMISMEN	s. 53
5.2.12 RÄDDNINGEN	s. 55
5.2.13 SAMMANFATTNING AV ANNA LENA ELGSTRÖMS USA- SKILDNINGAR	s. 56
5.3 LARS GUSTAFSSONS NYA VÄRLD	s. 57
5.3.1 NEW ENGLAND OCH UPSTATE NEW YORK	s. 57
5.3.2 KALIFORNIEN, 1972	s. 60
5.3.3 ADERTONHUNDRATALET	s. 62
5.3.4 DEMONSTRATIONERNA	s. 66
5.3.5 SURFAREN	s. 68
5.3.6 TEXAS OCH EUROPA	s. 70
5.3.7 FRAMTIDEN I TEXAS	s. 73
5.3.8 TIDSLIG OCH SPATIAL SAMMANBLANDNING	s. 76
5.3.9 DET POSTMODERNA INTRÅNGET?	s. 77
5.3.10 SAMMANFATTNING LARS GUSTAFSSON	s. 82
6. RESULTAT OCH DISKUSSION	s. 84
6.1 RESULTAT I FÖRHÅLLANDE TILL TIDIGARE FORSKNING	s. 88
6.2 VIDARE UTBLICK	s. 92
7. LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING	s. 93

1. INLEDNING

Den här uppsatsen handlar om två svenska författares skildringar av USA. Den ena författaren är Anna Lenah Elgström (1884-1968) som åren 1927 till och med 1934 skrev tre reseskildringar som utspelar sig i USA¹. Den andra författaren är Lars Gustafsson (1936-). För Gustafssons del står reseskildringarna från USA i *Världsdelar*² från 1975 samt skildringen av Texas i *Tennisspelarna*³ från 1977 i centrum. Dessa nämnda verk kan räknas till fundamentet i analysen. Därmed inte sagt att detta är de enda verk eller sammanhang i vilka författarna och deras idéer figurerar i analysen. Både Elgström och Gustafsson är intressanta karaktärer i svensk offentlighet, men de har båda haft svårt att bli accepterade av det svenska kulturetablissemanget. Deras roller som högproduktiva författare, journalister, debattörer och inte minst initierade USA-skildrare förenar dem. Scenen för uppsatsen kan något förenklad sägas vara Sverige, Europa och USA under nittonhundratalet och det som undersöks på scenen är två svenska intellektuellas möten med USA. Jag vill teckna en bild av hur spänningen mellan Sverige, Europa och USA formuleras i de för analysen centrala verken utifrån författarnas känslor av kris i samtiden. Nittonhundratalet har kallats ett århundrade tyngt av katastrofer, mer så än tidigare sekel. Upplevelsen av kris i den egna samtiden löper igenom denna studie, och med denna upplevelse, sökandet efter alternativ. I uppsatsen framträder hur tidens tecken i form av viktiga historiska skeenden såsom krig, ekonomiska kollapser, och nedbrytningen av politiska system, glider in i och påverkar författarnas bilder av USA, Sverige och Europa. Tidens centrala idéer och västerländsk filosofi ges viktiga roller i skildringarna.

1.1 PROBLEMFÖRMULERING

Föreställningen om Amerika som ett framtidens och de nya möjligheternas land, som något nytt och annorlunda i förhållande till Europa, är praktiskt taget lika gammal som kunskapen om Amerikas existens i Europa. Amerika, Nya världen,

¹ Elgström, Anna Lenah & Collijn, Gustaf. *U.S.A. Liv och teater*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1927); Elgström, Anna Lenah. *U.S.A. i örnens tecken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934a); Elgström, Anna Lenah. *Hollywood inifrån*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934b).

² Gustafsson, Lars. *Världsdelar*, P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm (1975).

³ Gustafsson, Lars. *Tennisspelarna*, P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm (1977).

blev från början en duk på vilken européerna kunde projicera sina drömmar, förhoppningar och även farhågor.⁴

Citatet kommer från Martin Alms avhandling *Americanitis* och pekar ut en riktning för följande undersökning. Det ligger så mycket känslor inbäddade i begreppet Amerika. Det har alltid associerats med framtiden på ett eller annat sätt och fortsätter att göra så. Tänk till exempel på de stora emigrantvågor som sköljde över från Sverige till den nordamerikanska kontinenten under artonhundratalet och nittonhundratalets första decennier. Eller tänk för den delen på gränsen mellan USA och Mexiko.

Framtiden är central även i denna uppsats. Begreppen kris och framtid hör ihop genom att känslor av samtida kris leder till framtidsbilder, såväl ljusa som mörka.⁵ Detta kommer vi att tala mer om i avsnittet *teoretisk ansats: begreppsdefinitioner–kris och utopi* (4.).

Elgströms och Gustafssons skildringar av USA förstås i denna uppsats i en vidare västerländsk idéhistorisk kontext om moderniteten och de kriskänslor som rymts i denna. Detta är en uppsats om hur känslor av kris i samtiden och påföljande tankar om framtiden yttrar sig i författarnas skildringar av USA. I delen om Lars Gustafsson spåras ett brott med moderniteten och idén om en postmodernitet lyfts och problematiseras. Jag visar att den moderna lineära framstegstanken är central för att förstå Anna Lenah Elgströms och Lars Gustafssons känslor av kris i samtiden. Jag visar också att gentemot fonden av USA framträder krackeleringar i denna framstegstanke på olika sätt i författarnas skildringar. Jag är alltså mer intresserad av idéerna i författarnas framställningar, och med det menar jag främst de idéer om historia och utveckling, som varit centrala i västvärlden under den undersökta perioden än att skriva en utpräglad nationell historia om Sverige och USA.

Uppsatsen motiveras till viss del i en forskningslucka. Trots att Anna Lenah Elgström och Lars Gustafsson är några av Sveriges mer initierade skildrare av amerikanskt samhälle och dess kultur har inga djuplodande studier om deras respektive skildringar av USA gjorts. Denna uppsats skall ses som ett försök att ge Anna Lenah Elgström och Lars Gustafsson större plats i forskningen och på så sätt indirekt kasta ljus på deras kulturella betydelse som skildrare av USA för en svensk publik. Det handlar också om att fördjupa och bredda ett redan existerande forskningsfält om svensk och europeisk syn på USA. Jag är ute efter ett större idéhistoriskt och filosofiskt sammanhang i vilket respektive författare kan placeras.

⁴ Alm, Martin. *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel: Svenska berättelser om USA åren 1900-1939*, Nordic Academic Press, Lund (2003). s. 14.

⁵ Skovdahl, Bernt. *Förlorad kontroll: den ifrågasatta framstegstanken*, Dialogos förlag, Stockholm (2010). s. 51.

Tidigare forskning om svenska bilder av USA har ofta fokuserat på debatter om USA hemma i Sverige och på så sätt visat hur USA retoriskt och strategiskt har brukats för olika politiska syften i Sverige. Emigrationsdebatten, kulturdebatterna under mellankrigstiden, debatten om Vietnamkriget i Sverige, samt debatterna efter terrorattackerna mot USA 2001, är några exempel.⁶

Jag vill genom att studera reseskildringar och skönlitteratur visa på andra nyanser och användningar av USA än de rent politiskt strategiska. För att göra detta studerar jag författarnas skildringar av olika platser i USA. Idén är att blottlägga nyanserna i författarnas möten med olika delar av landet och visa hur olika platser kopplas till olika idéer om framtiden. Genom att studera reseskildringar och skönlitteratur kan jag också visa att USA av dessa författare framstår som något annat än en rent strategisk resurs för att driva en viss politisk linje. I uppsatsen framträder ett djupare existentiellt bruk av USA, framför ett politiskt strategiskt bruk. Även om båda författarna mer eller mindre ständigt ger uttryck för politiska åsikter, blir USA på ett djupare plan ett sätt att hantera känslorna av kris i samtiden som författarna bär på.

Jag menar att kriskänslorna kan härledas ur en modernitetens europeiska kris– som trots att författarna lever och verkar vid olika historiska tillfällen–håller i sig och tar sig olika uttryck i deras skildringar av samhälls- och kulturliv i USA. Känslan av kris i samtiden utlöser deras respektive framtidsbilder som tecknar sig mot projektionsduken USA.

Hur tecknar sig krisen i mötet med USA? Vilka alternativ målas upp? Var finns framtiden och kommer den bli skimrande ljus eller gå mot ett djupare mörker?

Uppsatsen rör sig i hög grad kring begreppet *Framstegstanken*. Med framstegstanken menar jag egentligen upplysningens ideal och drömmar som under arton- och nittonhundratalet enligt tidens framstegstroende höll på att till sist förverkligas på alla områden i samhället, en syn på historien som lineär och på väg mot en moralisk, social och teknisk fullkomning av den mänskliga civilisationen.⁷ Framstegstanken blev under senare delen av artonhundratalet ett betydelsefullt tankemotiv, men med första världskriget fick den sig sin första stora törn. Bernt Skovdahl beskriver det som ”en automatisk framstegstro” som med kriget kom att ifrågasättas på flera håll.⁸ Sedan dess har framstegstanken levt en

⁶ Alm (2003). s. 222, 324, 319.

⁷ Skovdahl (2010). s. 8-9, 23-24, 26, 34-35.

⁸ Skovdahl (2010). s. 24.

ambivalent tillvaro i västvärlden, under vissa perioder har den fått ny kraft och i andra har den åter kommit att kritiseras.⁹

Efter andra världskriget fick framstegstanken sig ett nytt uppsving för att sedan under sjuttio- och åttiotalen återigen kraftigt ifrågasättas i de postmoderna diskussionerna som spred sig i västvärlden.¹⁰

Det finns såklart en god poäng i att Elgström och Gustafsson med sina livstider tillsammans täcker in nittonhundratalet och att båda verkar i tider då den traditionella framstegstanken försatts i gungning. Anledningen till att krisen och de påföljande framtidsbilderna är så centrala i författarnas skildringar av USA, menar jag har och göra med det som vi var inne på tidigare, nämligen att Amerika i européers föreställningsvärldar alltid har förbundits med tankar om framtiden. Den svenska och europeiska identiteten kontrasteras och jämförs med det som blir synligt på den nya kontinenten. Det stora landet i väst säger något om historiens riktning, hur framtiden kan bli, bör bli eller inte bli. Både Elgström och Gustafsson förhåller sig till Europa och Sverige i mötet med USA. Det egna ursprunget jämförs och kontrasteras ständigt med det möte som utspelar sig på den nya kontinenten. Det handlar till viss del om hur Europa beskriver världen och i samma stund skapar den egna identiteten. Europa blir synligt när det ”upptäcker” världarna utanför sig själv.¹¹ Elgströms och Gustafssons skildringar av USA handlar lika mycket om Sverige och Europa som om USA.

1.2 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Syftet är att utifrån Anna Lenah Elgström och Lars Gustafsson belysa de uttryck för en modernitet i kris som de ger i sina respektive skildringar av USA.

Frågeställningen jag vill besvara i denna uppsats är följande:

- Hur kan vi förstå Anna Lenah Elgströms och Lars Gustafssons känslor av kris i samtiden i förhållande till deras tankar om det europeiska förflutna och framtiden i deras respektive möten med USA?

⁹ Skovdahl (2010). s. 12.

¹⁰ Skovdahl (2010) s. 12.

¹¹ Ambjörnsson, Ronny. *Öst & väst: Tankar om Europa mellan Amerika och Asien*, Bokförlaget Atlas, Stockholm (2011). s. 15, 23, 24.

2. METOD

I sin belysning får tolkningen inte fråga för långt och den får inte göra anspråk på en för den historiska kunskapen fantiserad objektivitet, som om den kunde nå ett »i sig». Att överhuvudtaget fråga efter något sådant är att helt ta miste på det historiskas själva karaktär. Att därifrån sluta sig till relativism och skeptisk historicism utgör bara en annan sida av samma missförstånd.¹²

Det är Martin Heidegger (1889-1976) som citeras i en nyligen utkommen bok skriven av Hans Ruin.¹³ Heidegger sätter här fingret på hermeneutikens grundläggande förutsättning som också är dess problem. Historien rymmer »inget i sig», ingen historisk sanning a priori. All tolkning beror av tolkaren, av nuet i historien eller uttolkarens egen historicitet. Den förutsättningslösa kunskapsinhämtningen är enligt perspektivet omöjlig. Vad Heidegger inte svarar på i citatet ovan är hur vi i våra historiska undersökningar egentligen skall gå till väga för att undvika historierevisionism och relativistiska sankmarker.

Marc Applebaum skriver i sin uppsats ”Phenomenological Psychological Research as Science” om den kvalitativa psykologins problem att legitimera sig gentemot den kvantitativa psykologin och naturvetenskapen. I sitt arbete möter han ofta studenter som han menar ibland oproblematiskt uttalar sig om att ”allt är relativt” och att ”ingenting är objektivt”. Dessa uttalanden menar Applebaum att de har hämtat från populariserade versioner av hermeneutisk och postmodern filosofi. Ironiskt nog refereras det i studenternas uppsatser ofta till postmoderna filosofer, som själva tagit avstånd från sanningsbegreppet, som om dessa filosofer talat om sanningen; som om det vore fakta istället för argumentation. De tänkta studenterna ger på så sätt naivt uttryck för en relativism som blivit absolut – en problematisk motsägelse. Applebaum försöker leda den kvalitativa psykologin ur vad han kallar dels en postmodern naivitet och en positivistisk naivitet: ”These attitudes are accurately described as naïve when their bearers fail to reflect critically upon their guiding assumptions and instead take the givens of popularized versions of empiricism, postmodernism, or hermeneutics for granted as standing for ‘the world’ rather than as potential understanding of world”¹⁴. Vad studenterna ger uttryck för menar Applebaum har samma innebörd som Edmund Husserls

¹² Ruin, Hans. *Frihet, ändlighet, historicitet: Essäer om Heideggers filosofi*, Ersatz förlag, Stockholm (2013). Ruin citerar Heidegger på s. 34.

¹³ Ruin (2013).

¹⁴ Applebaum, Marc. ”Phenomenological Psychological Research as Science”, i *Journal of Phenomenological Psychology* 43, s. 36-72. (2012). s.43.

begrepp *naïveté*.¹⁵ Ett annat problem Applebaum lyfter i sin uppsats är när den kvalitativa forskningen, i hans fall psykologin, förlorar sitt vetenskapliga kriterium och istället börjar likna konst. Fokuset har då förskjutits alltför mycket från studieobjektet till forskaren själv: ”Of course, the disclosure of new meanings or deeper understanding may be intensely moving – but this is a byproduct of deepening understanding, not the goal of scientific inquiry itself.”¹⁶ Balansgången mellan det kreativa konstnärliga och det vetenskapliga är inte alltid självklar. Fenomenologin blir enligt Applebaum vägen ur såväl den naiva relativismen som den naiva positivismen. Lösningen på problemet som vi såg att Heidegger uttryckte i citatet ovan om att inte sluta sig till relativism i tolkningen löses genom att, istället för tolkning, i första hand tala om upptäckt av meningar. Enligt fenomenologin finns objektivitet men den är annorlunda än den empiriska naturvetenskapliga uppfattningen av konceptet: ”Phenomenological researchers strive to acknowledge the scientific attitude as a constituted one, remain awake to the context of research and the presence of the researcher, and seek a mode of objectivity – fidelity to the given[...].¹⁷ Husserl menade att den objektiva världen ”[is] that world which we collectively recognize as having being not just for me but also for you”.¹⁸ Fenomenologin härleder enligt Applebaum sin objektivitet till den intersubjektiva sfären. Världen måste ständigt upptäckas på nytt. Det är i den intersubjektiva sfären mellan dig och mig, som objektiviteten först blir möjlig.

Jag väljer här att inte fokusera på de skillnader mellan Husserl och Heidegger som finns utan snarare på de likheter som föreligger. Det kan diskuteras i vilken mån Husserls tal om att parentessätta sig själv som forskare är möjligt. Människan kan ju enligt fenomenologin aldrig existera utanför eller avskild från världen. Människan har alltid en horisont som riktar sig mot världen och är alltid i världen, fenomenologins ”livsvärld”, *Lebenswelt* och Heideggers ”vara-i-världen” är på så sätt lika.¹⁹ Jag sluter mig varken till Husserl eller Heidegger utan ser min metod som inspirerad av fenomenologi som helhet. I min uppsats har jag försökt att göra mig medveten om min roll och påverkan på källmaterialet. Det har varit min strävan att arbeta på ett sätt som leder fram till ett slutresultat som är något mer än *min* tolkning. När jag först konsulterade mina källor var det ett försök att närma mig dem så ”förutsättningslöst” som möjligt. Med det sagt menar jag ändå att ”förutsättningslöst” förblir ett tomt begrepp. Varje tolkningsakt är såklart beroende av förförståelse. Vi är utrustade med en viss utblick och

¹⁵ Applebaum (2012) s. 45.

¹⁶ Applebaum (2012) s. 55.

¹⁷ Applebaum (2012) s. 58.

¹⁸ Applebaum (2012) s. 59.

¹⁹ Nordin, Svante. *Filosofins historia: Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, Studentlitteratur, Lund (2003). s. 517.

begreppslighet för att möta det främmande. Historieforskningen bör handla om att studera det historiska men att undvika att bli fast i historien, att inte bli nedtyngd av traditionen att inte upprepa samma historia om och om igen.

För mig som studerar två individers verk kunde det vara lätt hänt att min undersökning stannade vid dessa två personer som förvisso är intressanta i sig. För att däremot göra min undersökning generaliserbar och alltså intersubjektivt prövbar i det större vetenskapssamhället, har jag bedrivit forskning som tar hänsyn till de större kontexterna i vilka dessa individer verkade.²⁰

Det var också viktigt för mig att inte bestämma något egentlig teori innan jag hade läst och gått på djupet i källorna. Jag ville inte för tidigt låsa mig i en frågeställning som kunde hota min läsning av materialet. Allt för att inte hamna i en situation där jag tagit diskurser för givna och tvingat fram meningar ur texten som materialet inte har givit. Vad som utläses ur materialet måste ta hänsyn till författarnas kontexter, såväl personliga som mer övergripande samhälleliga och idémässiga.

Applebaum skriver om fenomenologins metod, att med en öppen attityd och ett samtidigt strukturellt – *metodiskt* – tillvägagångssätt närma sig materialet. Till exempel skall forskaren inte konstruera hypoteser för att sedan försöka återfinna dem i materialet. Snarare skall forskaren vara uppmärksam på de meningar som sticker ut i materialet.²¹ ”It is an attempt to clarify what is given to consciousness within a given research attitude, not an effort to verify a theory-laden hypothesis about what is given.”²² För att återkoppla till att upptäcka meningar snarare än att skapa dem.

För att sträva efter förståelse av materialet har jag först och främst ägnat mig åt en noggrann närläsning. Min läsning och tolkning av materialet har vuxit fram i ett konstant spel mellan min förförståelse, mina forskningsintressen, och de nya kunskaper som oundvikligen har bidragit till nya perspektiv hos mig själv; men även på det vidare ämnesområdet svenska och europeiska bilder av USA. För fenomenologin är den självmedvetna och känsliga forskaren a och o för att metoden skall fungera och leda till upptäckter i materialet.²³ Mitt förfaringssätt har sammanfattningsvis inneburit spelet mellan förförståelse, närläsning av källor och inhämtning av sekundärlitteratur. Min egen historicitet i sammanslutning med författarnas kontexter har i samspel med källmaterialet bestämt uppsatsens syfte och frågeställning.

²⁰ Applebaum (2012) s. 47-48.

²¹ Applebaum (2012) s. 48.

²² Applebaum (2012) s. 48.

²³ Applebaum (2012) s. 50.

2.1 AVGRÄNSNING

Även om jag vill vara mycket noggrann med att understryka att den här undersökningen på intet sätt skall läsas som en jämförelsestudie mellan Elgströms och Gustafssons USA-bilder, har jag ändå upptäckt förenande faktorer. Upplevelsen av krisen i samtiden är en sådan. Deras eskapism och utanförskap i svensk kultur är en annan.²⁴ Det finns likheter mellan Elgström och Gustafsson som förtjänar att lyftas fram och motiverar valet av analysobjekt och uppsatsens avgränsning. Både Elgström och Gustafsson när i sina författarskap någon typ av utopiska visioner, en längtan till ett annat tillstånd i en bättre värld. Elgström och Gustafsson hade, och i Gustafssons fall har, en liknande ställning i den svenska intellektuella offentligheten. Båda var/är författare, journalister, debattörer, och det viktigaste här; initierade USA-skildrare. Snarare än att explicit jämföra Elgström och Gustafsson med varandra, jämför jag istället deras respektive syn på USA med deras egen samtid. Elgström framförallt med 1930-talet och Gustafsson framförallt med 1970-talet. Det är dessutom snarare en undersökning om utvecklingstankar och historiesyn än en uppsats som försöker nå fram till fullständiga amerikabilder hos författarna. Det är just föreställningarna om krisen, spelet mellan det förflutna, samtiden och framtiden, början och slutet, tankar om skådeplatser för nästa kulturrepok, som är centrala; det är i mötet med USA som dessa tankar blir fullt synliga, på denna projektduk för framtidsförhoppningar och farhågor.

Uppsatsens tidsram avgränsas empiriskt i de verk som ligger till grund för analysen. Jag vill däremot klargöra att denna avgränsning är långt ifrån absolut. Jag rör mig till viss del i andra källor skrivna av författarna vid andra tidpunkter än just de som ligger i uppsatsens fokus. Det rör sig alltså till viss del om en intertextuell ansats. Jag anser att detta har varit nödvändigt för att ge en så rättvis bild av författarna som möjligt. Det har också betytt mycket för att utöka förståelsen för källorna i fokus. Det går inte att förstå enskilda verk i långa författarskap om de behandlas som isolerade enheter. Jag har velat dra fram eventuella splittringar och dissonanser i författarnas verk för att se om tidens tecken också smittat av sig ner i författarnas världsbilder. Detta förfaringsätt har varit nödvändigt då jag menar att det är i nyanserna, ambivalenserna och splittringarna som den rättvisa tolkningen först blir möjlig; i det som sticker ut. Här skulle jag kunna citera 1600-talsprästen och poeten John Donne och hans credo, ingen människa är en ö, men jag väljer den i sammanhanget ypperligt lämplige

²⁴ Elgström behandlas som missförstådd av det svenska kulturetablissemanget i Catrine Brödjes avhandling: *Ett annat tiotal: En studie i Anna Lenah Elgströms tiotalprosa* (1998). Lars Gustafsson beskrivs på ett liknande sätt framförallt av sig själv, främlingskapet inför hemlandet och det svenska kulturetablissemanget, löper genom hans författarskap.

Lars Gustafsson som sagt att ”Sig själv kan ingen utlämna; det återstår alltid att uppfinna sig.”²⁵

2.2 ANNA LENA ELGSTRÖM

Anna Lenah Elgström föddes i Limhamn 1884 och dog 1968. Hon var konstnär, journalist, litteraturkritiker och författare. I sin litteraturkritik specialiserade hon sig främst på amerikansk modernistisk litteratur och däribland författare som Carl Sandburg och Edgar Lee Masters. Gunnar Eidevall har menat att Elgström i sin roll som Amerikaskildrare i böcker och artiklar gjorde det omöjligt för svenska journalister och kritiker att inte aktivt ta ställning till Amerikas kulturella insatser. Tillsammans med Artur Lundkvist översatte hon Carl Sandburgs lyrik. Och en hennes berättelser ”Två af Röda korset” (”Two of the Red Cross”) publicerades av T.S. Eliot i tidskriften *The Criterion* i maj 1927.²⁶ 1908 begav sig Anna Lenah Elgström med sin bror, konstnären Ossian Elgström till Paris för att studera konst. Konsten gav hon dock snart upp för att istället ägna sig åt journalistik. Hon skrev sin första bok 1911 och fortsatte under hela sin livstid att kombinera journalistiken med sitt författarskap. Anna Lenah Elgströms stora genombrott kom först med trilogin om Elsa Holm med *Den kloka Elsa* som utkom 1928.²⁷

I samband med första världskriget blev den viktigaste frågan för Elgström pacifismen.²⁸ Enligt hennes önskan grundlades *Kvinnokommittén för Spaniens barn* 1936. I det inbördeskrigsdrabbade Spanien inrättade hon också barnhem. Hon skrev i *Social-Demokraten* och var aktiv inom kvinno- och fredsrörelsen samt var en av anstiftarna till *Rädda barnen*.²⁹ Anna Lenah Elgström hade med andra ord ett brinnande socialt engagemang. Ett religiöst sökande följde henne genom hela författarskapet och hon omnämns av Brödje som en idédiktare med etiska spörsmål invävda i författarskapet. Elgströms idévärld utstrålar från fyra hörnspelare skriver Brödje – feminism, pacifism, socialism och den kristna tron. Efter att länge

²⁵ Gustafsson, Lars. ”Sprickorna i muren: En återblick femton år efteråt”, i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 257.

²⁶ Brödje (1998). s. 41.

²⁷ Brödje (1998). s. 13.

²⁸ Brödje (1998). s. 13.

²⁹ Witt-Brattström, Ebba. ”Elgström, Anna Lenah Maria”, [elektronisk resurs]:

<<http://nordicwomensliterature.net/sv/writer/elgstr%C3%B6m-anna-lenah-maria>>, tillgänglig: 2013-08-22.

ha läst Thomas a Kempis (1380-1471) uppbyggelsebok *Om Kristi efterföljelse* och använt den i sin idévärld, konverterade Elgström till katolicismen.³⁰

Catrine Brödje menar att Elgström bör skrivas in i svensk litterär modernism, (hon säger *kvinnlig* modernism) eftersom att tidigt aktivt blandar stilar och genrer. Brödje menar att Elgström skapade en uttrycksform som ännu inte var etablerad på den svenska litterära scenen under 1910-talet och att Elgström missförstods av sin tids kritiker.³¹

Sofi Qvarnström väljer ett annat perspektiv i sin avhandling *Motståndets berättelser*³². Qvarnström gör en poäng av att hon inte har valt tre kvinnliga författare som fokuspunkt för att de är kvinnor, utan för att de uttrycker uppgivenheten inför första världskriget på ett sätt som är intressant.³³ Hon anser att Brödje överdriver det modernistiska genreöverskridandet i Elgströms 1910-talsproduktion. Elgström etablerade inte nya grepp i skönlitteraturen utan förde en lek med redan existerande sådana. Däremot är Qvarnström villig att tillkänna de expressionistiska förbindelser Brödje menar sig ha funnit mellan till exempel Lagerkvists och Elgströms diktning.³⁴ Det står klart att Elgström verkligen skrev in sig in en ny författargeneration. Elgström ville vara del av en generation författare som i hennes egna ord: ”strävar till något utöver det rent konstnärliga, som känner sambandet med tidsrörelserna, inser omöjligheten av att sluta sig inne i några rosendoftande skönhetsborgar.”³⁵

Brödje menar att Elgström var expressionist då hon tillsammans med författare som Pär Lagerkvist, Vilhelm Ekelund, Hagar Olsson och Edith Södergran i litteraturen sökte efter ett nytt förhållningssätt till verkligheten. Tillsammans eftersträvade de en ny livskänsla uppbyggd kring extatiska element. Denna extatiska livskänsla utmärks av religiösa föreställningar stammandes dels ur en profan nietscheansk och kristen tradition.³⁶ Det är intressant för oss att expressionismen formulerades ur en historisk krissituation, det första världskriget. Pacifismen och önskan att förnya samhället var två grundpelare i denna expressionism som Brödje menar handlar om en balansgång mellan två starka känslolägen: ”dels en vision om förfall och undergång, dels en känsla av uppbrott och uppenbarelse.”³⁷ Första världskriget ger upphov till en dröm om en ny värld om ”landet som icke är”, utopin,

³⁰ Brödje (1998). s. 164, 99, 100.

³¹ Brödje (1998). s. 48.

³² Qvarnström, Sofi. *Motståndets berättelser: Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, Gidlunds förlag, Hedemora (2009).

³³ Qvarnström (2009). s. 204.

³⁴ Qvarnström (2009). s. 190, 191, 204, 207.

³⁵ Qvarnström (2009). s. 207.

³⁶ Brödje (1998). s. 61.

³⁷ Brödje (1998). s. 63.

och den nya människans ankomst.³⁸ Livsextasen i Elgströms tidigare verk kommer att skifta ton i novellsamlingen *Mödrar* (1917) som skildrar kriget och dess spår i form av mänskliga katastrofer. Kvinnorna och deras kristillstånd står i fokus. Extasen har blivit ångest. Det första världskriget blir en vändpunkt i Anna Lenah Elgströms skönlitterära författarskap.³⁹

Elgström skrev under sin livstid ett trettio-tal verk, romaner, novellsamlingar och resereportage, men få känner idag till henne. Hon nämns i flera översiktsverk men få större studier finns. Den period jag behandlar det vill säga mellankrigstiden, är litet studerad. Dessutom handlar de få ingående studier som gjorts om Elgström främst om hennes renodlat skönlitterära produktion, inte hennes reseskildringar. Hon nämns förvisso översiktligt i Eidevalls avhandling och Martin Alm talar kort om henne på flera ställen i sin avhandling i samband med svensk amerikabild under nittonhundratalet, men djuplodande studier i hennes reseskildringar om USA saknas. Martin Alm behandlar Elgström som en representant för svensk modernisering och lyfter bland annat fram hennes tilltro till en amerikansk socialdemokrati för att rädda nationen ur vad hon kallade ”mobokratin” (The mobocracy), massans ytlighet och dumhet. Elgström satte sin tro till att New Deal - politiken skulle kunna rädda USA till att bli ett verkligt solidariskt samhälle.⁴⁰ Elgström figurerar i Alms avhandling som en av de offentliga aktörer som uttryckte åsikter om USA i Sverige under nittonhundratalet, men naturligt nog saknas de djupare resonemang och idéhistoriska vinklar som jag anlägger i analysen. Elgströms bild av USA figurerar också som sagt kortfattat i Eidevalls bok men någon djupare analys förs inte och Eidevalls bild känns förenklad. Hos både Alm och Eidevall framhävs Elgström som en mycket nyanserad och balanserad skildrare av USA. I jämförelse med andra offentliga USA-skildrare och debattörer i hennes egen samtid må detta vara sant. Men inom Elgström ryms ambivalens som inte alltid bidrar med en särskild nyanserad bild av USA. Denna ambivalens söker jag istället för att bortse ifrån, i analysen förklaringar till. Det finns alltså en forskningslucka vad gäller studier om Anna Lenah Elgströms skildringar av USA som jag i denna uppsats vill börja fylla.

Första världskriget som en vändpunkt spelar stor roll i denna uppsats. Inte bara för Elgström utan för synen på framsteget i den moderna världen överhuvudtaget. Kommer vi att se något av det modernistiska sökande efter en ny bättre värld som karakteriserade Elgströms tiotalprosa, i hennes skildringar av USA? Finns det modernistiska sökandet kvar 1927?

³⁸ Brödje (1998). s. 65.

³⁹ Brödje (1998). s. 69.

⁴⁰ Alm (2003). s. 287, 293.

2.3. LARS GUSTAFSSON

Lars Gustafsson – poet, romanskrivare, essäist, novellist och filosof – föddes den 17 maj 1936 i Västerås. Mellan åren 1983 och 2006 var han verksam som professor vid University of Texas, Austin. 1962 till 1973 var han chefredaktör på BLM (*Bonniers litterära magasin*). 1961-1980 var Gustafsson litteraturkritiker på Expressen och efter det Svenska Dagbladet, sedan 1981.⁴¹ Den tidigare nämnda Ingemar Friberg har beskrivit Gustafsson som ”den svenska efterkrigstidslitteraturens mer cerebrala och gåtfulla författarskap.”⁴² Lars Gustafsson ”förefaller vara en filosof som kläder sina idéer i litterär gestaltning”, vars filosofiska tankegods hämtas framförallt från Nietzsche och Wittgenstein.⁴³

Kerstin Bergman uppmärksammar att teologiska och filosofiska frågor genomsyrar hela Lars Gustafssons litterära produktion. Den akademiska karriären som filosof blandar han med den skönlitterära då ”Fiktionen erbjuder andra möjligheter att konkretisera och experimentera med tankar än den filosofiska essän eller facktexten.”⁴⁴ Detta förhållningssätt är tydligt också i de verk som behandlas i denna uppsats.

Lars Gustafsson har publicerat ett trettiootal romaner, tjugofem diktsamlingar, tjugosju essäer, och sju övriga verk däribland reseskildringar och ett par dramer.⁴⁵

Torsten Rönnerstrand⁴⁶ behandlar i en artikel Lars Gustafssons språkuppfattning och menar att det enskilt viktigaste draget i hans författarskap är frågan om språkets förmåga att överföra information och ge oss kunskap om verkligheten. Rönnerstrand ser att Gustafsson i sitt tidiga författarskap är präglad av en språkessimistisk hållning. Språkets förmåga att ge oss kunskap om verkligheten betvivlas starkt av den unge Gustafsson. Senare i författarskapet blir dock en betydligt mer optimistisk syn på språkets möjlighet synlig hos Gustafsson.⁴⁷

Kerstin Bergman visar i sin avhandling om Lars Gustafssons 1990-talsromaner att fyra monografiska avhandlingar innan henne har skrivits om Gustafssons skönlitterära verk. Dessa

⁴¹ Algulin, Ingemar & Littberger Caisou-Rousseau, Inger. ”Lars Gustafsson”, [elektronisk resurs]: <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/lars-gustafsson/188550?i_whole_article=true> (inloggning krävs), tillgänglig: 2013-08-22.

⁴² Friberg, Ingemar. ”*Jag är alltid annorlunda*”; en studie i identitetsproblematiken i Lars Gustafssons tidiga författarskap mellan åren 1959 och 1967, Umeå universitet (1996). s. 2.

⁴³ Friberg (1996). s. 11.

⁴⁴ Bergman, Kerstin. *En möjlig värld: En tematisk studie av Lars Gustafssons 1990-talsromaner*, Gidlunds förlag, Hedemora (2003). Inledning.

⁴⁵ Project Runeberg, ”Lars Gustafsson”, [elektronisk resurs]: <<http://runeberg.org/authors/gustlars.html>>, tillgänglig: 2013-08-22.

⁴⁶ Rönnerstrand, Torsten. ”Från språkessimism till språkoptimism: Om språkuppfattningen i Lars Gustafssons författarskap” i Volz, Ruprecht (red.), *Att läsa Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 285, 287.

⁴⁷ Rönnerstrand (1986). s. 285, 287.

har främst handlat om författarskapet på sextio- och sjuttioalet och satt Gustafssons identitetsproblematik i centrum för sina studier. Bara en av dem är svensk vilket bör ses som talande nog för det relativa svenska ointresset inför Gustafsson. Avhandlingarna som tas upp av Bergman är Per Qvales ”Kritikk og utopi: En studie i Lars Gustafssons romanserie *Sprickorna i muren*” (1981); studien är sociologiskt inriktad och fokuserar på utopi och samhällskritik i romanserien *Sprickorna i muren*. Ia Dübois ”A subject in Becoming: The Individuation Process in Lars Gustafsson’s Fiction” (1991) rör sig utifrån sitt fokus i romanerna *Bröderna* (1960), *Följeslagarna* (1962), *Sorgemusik för frimurare* (1983) och *Bernard Foys tredje rockad* (1986). Den första avhandlingen på svenska är Ingemar Fribergs studie ”*Jag är alltid annorlunda*” – *En studie i identitetsproblematiken i Lars Gustafssons tidiga författarskap mellan åren 1959 och 1967* (1996). I denna studeras framförallt ”Främlingstrilogin” och till viss del Gustafssons lyriska produktion under perioden.⁴⁸ Kerstin Bergmans egen studie handlar som sagt om Gustafssons 1990-talsromaner *Historien med hunden* (1993) *Tjänarinnan* (1996) och *Windy berättar* (1999). Hennes avhandling är framförallt moralfilosofiskt inriktad i det att hon tematiskt studerar de romanvärldar som Gustafsson målar upp och deras ontologier. Hon betraktar ”Gestaltandet av dessa fiktionella världars ontologier[...]som ett sökande efter en världsordning som saknar logiska motsägelser och i vilken människan har en möjlig plats.”⁴⁹ Hon menar att de tre nittiotalsromanerna skildrar en dialektisk process där ontologi och moralfrågor diskuteras med syftet att finna en värld som framstår som möjlig moralfilosofiskt och ontologiskt.⁵⁰ Bergmans avhandling har dock inte varit särskilt relevant för mig då jag inte studerar Lars Gustafsson på nittioalet.

Jag kommer till viss del att använda mig av Fribergs och Bergmans avhandlingar. Per Qvales avhandling om utopi och samhällskritik har jag tyvärr inte kunnat hitta och jag har således inte kunnat bedöma om den hade varit användbar i min studie.

Men å andra sidan har det varit viktigt att avgränsa mig; ingen av dessa studier avhandlar de verk som föreligger i denna uppsats. Det är angeläget för mig att understryka att det här inte är en uppsats om tidigare forskning. Det är de båda författarnas verk om USA som utgör uppsatsens brännpunkt.

Även med Gustafsson som i fallet Elgström har jag uppmärksammat en forskningslucka. Det saknas studier om Lars Gustafssons USA-bild. Jag menar att hans roll som offentlig aktör och i skildrare av USA för en svensk publik legitimerar vidare studier om Lars Gustafsson

⁴⁸ Bergman (2003) s. 27.

⁴⁹ Bergman (2003) s. 9.

⁵⁰ Bergman (2003) s. 25.

och hans skildringar av USA. De diskuteras översiktligt i Gunnar Eidevalls litteraturhistoriska skildring av svenska författares Amerikabild under nittonhundratalet, där de utgör studiens empiriska slutpunkt.⁵¹ Eidevalls studie, vilket jag också kommer att komma in på senare och diskutera i sammanslutning med vad jag kommer fram till i analysen, är litteraturhistoriskt inriktad och även om vi till viss del studerar samma källor, det vill säga reseskildringen av Kalifornien från 1972 samt *Tennisspelarna* så fördjupar jag min analys mer och söker idéhistoriskt förstå vad som står i texterna. Eidevalls studie är mer ett litteraturhistoriskt översiktverk över svensk skönlitterär Amerikabild än en studie som söker förstå rötterna och orsakerna till vad som uttrycks i författarnas texter. Hans fokus är mestadels personligt, medan mitt är en blandning av idéhistoriskt/filosofiskt samt biografiskt. I övrigt saknas det djupgående studier om Gustafssons USA-bild. Jag ämnar i denna uppsats också börja fylla denna lucka.

Efter dessa två författarporträtt kan vi se att idéerna om en annan bättre värld är gemensam för Elgström och Gustafsson, samt att ett religiöst sökande förenar dem (I Gustafssons fall blir detta religiösa sökande tydligare först senare i författarskapet), även om de såklart uttrycker denna strävan med olika medel.

2.4 DISKUSSION OM KÄLLMATERIAL

Verken i fokus vad gäller Anna Lenah Elgström är hennes tre reseskildringar skrivna åren 1927-1934: *U.S.A. Liv och teater* (1927), *Hollywood inifrån* (1934) samt *U.S.A. i örnens tecken* (1934).⁵² Källmaterialet från Elgström framstår som en blandning av reserapporter, journalistiska artiklar om sociala frågor såsom kvinnors, afroamerikaners och fattigas ställning, debattinlägg, intervjuer med amerikanska författare, uppblandat med ofta mycket lyriska beskrivningar av miljöer som Elgström under sina resor vistas i. Hennes material är svårförstått såtillvida att hon uttrycker ständig ambivalens inför världen. Det är som om hennes åsikt ständigt är på väg mot sin motsats, undflyende och glidande. Istället för att betrakta detta som ett problem valde jag i fenomenologisk anda att se det som en upptäckt av en mening som sticker ut i materialet och som således kan förstås.

⁵¹ Eidevall, Gunnar. *Amerika i svensk 1900-talslitteratur: Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson*, Almqvist & Wiksell International, Stockholm (1983).

⁵² Elgström, Anna Lenah & Collijn, Gustaf. *U.S.A. Liv och teater*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1927); Elgström, Anna Lenah. *U.S.A. i örnens tecken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934a); Elgström, Anna Lenah. *Hollywood inifrån*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934b).

Anna Lenah Elgström beskrivs som ambivalent också av Catrine Brödje. I sammanhanget beskriver Brödje dels Elgströms kluvenhet inför det egna konstnärskapet, den moderna konsten och den litterära modernismen. 1916 skrev Elgström att ”den moderna konsten måste bli vår ledstjärna i framtiden, uppgången som den är ur krigets natt av död och orättfärdighet, vanvett och grymhet.”⁵³ Konsten anses 1916 ha kraften att omvända en ytlig borgerlighet som saknar smak och känsla för kultur. Två år senare 1918 säger Elgström att hon inte är intresserad av den moderna konsten.⁵⁴

För Lars Gustafssons del är det framförallt två verk som står i centrum. Dels hans reseskildringar från USA som återfinns i boken *Världsdelar* (1975) och dels den autobiografiska romanen och succén *Tennisspelarna* (1977) som bygger på Gustafssons år som gästföreläsare och professor på Texas University i Austin, 1974. Däremot refererar jag ofta till andra källor i vilka Gustafsson uttalar sig om Sverige och USA och uttrycker tankar om filosofi, politik, historia och litteratur. Detta har varit nödvändigt för att försöka förstå Lars Gustafssons ibland gåtfulla beskrivningar och tankebanor. Det gåtfulla författarskapet beskrivs av Ingemar Friberg i den massiva avhandlingen: *Jag är alltid annorlunda*. Gustafssons dikter beskrivs som olösta ekvationer med ett ständigt nytt okänt ”x”. Friberg menar att syftet med detta är ”[...]att läsaren skall uppleva detta okända ”x” som det moment i tillvaron som inte kan sättas under formel.”⁵⁵ Jag menar att Gustafssons hela författarskap kan ses utifrån ett sådant förhållningssätt; det dyker ständigt upp något nytt som pockar på ens uppmärksamhet, hela tiden nya små gåtor att undra över: ”Den gåta som öppnar sig i Gustafssons text är således en gåta som hela tiden återuppstår i ny skepnad och förmår bevara nyfikenheten.” skriver Friberg.⁵⁶

I en artikel av Günter Blöcker beskrivs Gustafssons författarskap som ofta saknades ”kategoriala nyanser” och ”genretypologiska differentieringar” som en ”mosaik av berättande skisser och spirituella kommentarer”, sammanblandningar av ”det faktiska och fantasin”.⁵⁷ Jag vill understryka och göra en poäng av mitt val av källmaterial med så olika karaktär, denna genresammanblandning som någon kanske skulle tycka vara ett problem. Jag ser det snarare som en möjlighet att ytterligare belysa det tidstypiska hos de båda författarna.

Verkens form förklarar till viss del innehållet och omvänt. Elgströms rese- och reportageböcker har verkligen karaktären av att vilja förmedla allt det ”nya” på andra sidan

⁵³ Brödje (1998) s. 39.

⁵⁴ Brödje (1998) s. 39.

⁵⁵ Friberg (1996) s. 1.

⁵⁶ Friberg (1996) s. 2.

⁵⁷ Blöcker, Günter. ”Trollkarlen Gustafsson: Om hans berättelse *Tennisspelarna*” i Volz, Ruprecht (red.), *Att läsa Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986) s. 179-181.

Atlanten till en publik som i hög grad aldrig skulle få möjlighet att komma dit själva. När Gustafsson skriver är USA på ett helt annat sätt en del i det svenska kulturella medvetandet bara genom en sådan sak som televisionens spridning runtom i de svenska hemmen. Gustafsson skriver för övrigt under det första tv-sända krigets mest intensiva dagar – Vietnamkriget. Den form Elgström använder sig av är då passé, den har tjänat ut sin roll eftersom att världen ständigt måste beskrivas på andra – men med det sagt inte nödvändigtvis nya – sätt.

Det har varit viktigt för mig att förhålla mig till författarnas politiska och idémässiga kontexter undersökningen igenom. Därför har till exempel Anna Lenah Elgström relaterats till en modern politisk- och idékontext. Elgström skrev sina skildringar i en formativ period av den svenska moderniseringen. Från 1927 till 1934 hinner mycket hända i världen och Sverige. Sverige bygger på sitt folkhem och blir den ”modernaste nationen i världen”. Sverige ”går om” USA och blickar ljusst på framtiden.⁵⁸ Hur förhåller sig Elgström till den samtida utvecklingen i sina skildringar? Förändras hennes upplevelse av USA under dessa år? Gustafssons skildringar relateras i sin tur både till en modern respektive en postmodern idékontext. Lars Gustafsson är som sagt var en aktiv författare med stor produktion av böcker såväl som artiklar. Urvalet av verk har gjorts efter den kvalitativa metod jag har följt uppsatsen igenom. Jag har inte varit ute efter att studera till exempel tidningsartiklar även om sådana studier kunde bedrivas i framtiden. I centrum står reseskildringen och de skönlitterära uttrycken i mötet med USA. Meningen är inte att samla information på hög utan att gå på djupet i ett avgränsat material för att förstå detta material. Därtill har jag utöver det material från Gustafsson som direkt handlar om USA också använt mig av essän *Utopier*⁵⁹ (1969) samt hans *För Liberalismen*⁶⁰ (1980). Valet av dessa har gjorts för att de av olika skäl har hjälpt till att förtydliga Gustafssons bild av USA och Sverige i huvudkällmaterialet. De är också relevanta så tillvida att de handlar om konceptet utopi i förhållande till Gustafssons samtid. Böckerna som utkom i slutet av sextioalet året efter det brinnande 1968 respektive 1980 skildrar ett tydligt brott både för västvärlden i stort, men också för Gustafssons själv; 1980 verkar sextioalets vänsterutopiska drömmar långt borta. Brottet med moderniteten och postmoderniteten blir tydlig utifrån dessa verk och detta brott spårar jag också i huvudkällmaterialet i mötet med USA.

⁵⁸ Alm, Martin. ”The New Deal in Sweden”, i Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), *Notions of America: Swedish Perspectives*, Södertörns Högskola (2004). s. 75-89.

⁵⁹ Gustafsson, Lars. *Utopier: och andra essäer om dikt och liv*, Bokförlaget PAN/Nordstedts, Stockholm (1969).

⁶⁰ Gustafsson, Lars. *För Liberalismen: En stridskrift*, Norstedts förlag, Stockholm (1980).

3. FORSKNINGSOVERSIKT: SVERIGE – AMERIKA

I den samtida forskningen om svenska och europeiska bilder och idéer om USA är det en ofta upprepad slutsats att de svenska och europeiska bilderna av USA säger mer om Sverige och Europa än om USA.⁶¹ Bilder och idéer om USA fyller alltså identitetsgrundande funktioner för svenskar och européer. Martin Alm föreslår till exempel att USA under nittonhundratalet brukades som en strategisk resurs i samhälls- och kulturdebatter för att hantera och förstå den egna svenska moderniseringen⁶²; ”Vad man sett hos USA har berott både på vad som skett där och på vad som skett i Sverige”⁶³. Martin Alm utgår i sin studie från vissa begrepp. Till exempel betraktar han diskurser om USA som berättelser som i sin tur ständigt har utgått från och förhållit sig till en vidare grundberättelse om Sverige och USA. Han studerar politiska och kulturella aktörer som på olika sätt har förmedlat Amerikabilder i Sverige. Berättelser om USA har 1900-1939 kopplats ihop med svensk modernisering. USA har av svenska offentliga aktörer använts som modell för att förstå, lära av och hantera den svenska moderna identiteten. Amerika har i dessa berättelser antingen framstått som vägen att gå eller som ett varnande exempel för allt som kan gå fel i moderniteten. Amerika kallas för en strategisk resurs för svenska aktörer som av olika anledning i svenska moderniseringsberättelser vunnit på att hylla eller förkasta Amerika.⁶⁴

Historiskt sett finns det en del studier om svenska litterära bilder av USA. 1957 utkom Carl L. Andersons *The Swedish Acceptance of American Literature* som handlade om svensk negativ syn på Amerika i svensk 1890-1920-talslitteratur. Nils Runebys avhandling *Den nya världen och den gamla* utkom 1969 och handlade om svensk emigrationsuppfattning i Sverige 1820-1860.⁶⁵ Det finns också en del övriga nordiska studier om europeiska bilder av Amerika, Halvdan Kohts bok *Amerika och Europa* (1950) som skildrar USA:s tekniska, politiska, ekonomiska och kulturella inflytande över Europa från kolonialtiden och framåt. Koht ger i sin skildring en i grund och botten positiv bild av USA:s inflytande i Europa.⁶⁶ Det

⁶¹ Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), ”Introduction”, i Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), *Notions of America: Swedish Perspectives*, Södertörns Högskola (2004).

⁶² Alm (2003). s. 316-317.

⁶³ Alm (2003). s. 305.

⁶⁴ Alm (2003). s. 317.

⁶⁵ Eidevall (1983). s. 10,11.

⁶⁶ Koht, Halvdan. *Amerika i Europa: impulser från väster i teknik, politik, kultur, Natur och*

är intressant att se hur ställningstagandet för eller emot Amerika ger sig tillkänna i forskningen och gör att forskningsfältet ofta känns politiserat och därför inte särskilt intressant, om inte för att bedriva forskning om forskningsfältet om svensk och europeisk syn på Amerika historiskt sett, det vill säga.

Jag vill understryka att det inte finns särskilt mycket svensk forskning om USA-bilder och särskilt inte sådan som känns aktuell. Detta trots att, som Gunnar Eidevall skriver, inget annat land än USA torde ha utövat så stor påverkan på och ingripit i svenskarnas tillvaro såsom USA har gjort. Detta menar han i sin litteraturhistoriska studie över svensk Amerikabild under nittonhundratalet.⁶⁷ Som största enskilda faktor framhålls den massiva svenska emigrationen till det löftesrika landet i väst mellan åren 1840 och 1930. Ända sedan sjuttonhundratalets upplysningsströmningar har Amerika varit föremål för diverse idealistiska idéer om frihet, jämlikhet och förhoppningar om framtiden och så har USA fortsatt att leva i människors föreställningsvärldar. Men vid sidan om denna positiva bild lever också en pessimistisk. Eidevall avtäcker i sin avhandling denna starkt negativ syn på USA uttryckt i svensk skönlitteratur i termer av: penningdyrkan, materialism, barbari, okultur, klassmotsättningar, förtryck, orättvisor, isolationism, självhävdelse, likriktning, förflackning, klichéer, menlöshet, konservatism, intolerans, ytlighet, korruption, brutalitet och våld. USA har enligt denna diskurs betraktats som det indoktrinerande maktcentrat som amerikaniserar resten av världen. De nittonhundratalsförfattare som däremot företrätt en positiv Amerikabild har alltså istället talat i termer av frihet, demokrati, och sett Amerika som ett framtidsland och en möjlighet till en ny början.⁶⁸

Internationellt sett finns det sedan början av tjugohundratalet ett amerikanskt forskningsfält som ägnar sig åt att diskutera vad som beskrivs som europeisk anti-amerikanism. I en artikel som inte återfinns i Martin Alms avhandling skriver han om sex amerikanska studier om europeisk ”Anti-amerikanism”⁶⁹. Han tolkar dessa verk som del i en amerikansk strävan att bearbeta känslor inför den egna nationen och Europa efter terrorattackerna den 11 september 2001. Amerikaner har alltså blivit mer intresserade av att förstå de europeiska känslorna inför USA efter 9/11 vilket resulterat i de böcker Alm beskriver och jämför. För att blott nämna några exempel: Russell A. Bermans *Anti-Americanism in Europe: A Cultural Problem* (2004) och antologin *Anti-Americanism* under redaktion av Andrew Ross & Kristin Ross (2004).

Kultur, Stockholm (1950).

⁶⁷ Eidevall (1983). s. 14-15.

⁶⁸ Eidevall (1983). s. 13, 15.

⁶⁹ Alm, Martin. ”Amerikaner och anti-amerikaner: Sex studier av anti-amerikanismen – en forskningsöversikt” i *Scandia*, vol 75, nr 1, (2009). [även som elektronisk resurs]: <<http://journals.lub.lu.se/index.php/scandia/article/view/3597/3160>>, tillgänglig: 2013-08-22.

Berman menar att den europeiska anti-amerikanismen inte handlar om saklig kritik mot en politisk ordning eller kultur utan är en reaktion mot moderniteten som sådan. USA har enligt denna diskurs fått stå för modernitetens högborg, kapitalismens och demokratins födelseort.⁷⁰ Böckerna är i hög grad starkt politiserade. Ross och Ross menar till exempel att den europeiska anti-amerikanismen är en rättvis reaktion på ett USA byggt kring självförhärligande exceptionalism och interventionism.⁷¹

2007 skrev statsvetaren Andrei S. Markovits att varje resa till Europa konfirmerar vad undersökningar har visat, nämligen att den europeiska anti-amerikanismen med tiden blivit allt mer högljudd och spridd: ”It is unifying West Europeans more than any other political emotion – with the exception of a common hostility toward Israel.”⁷² Markovits studie handlar om hur européer (notera graden av generalisering) upplever amerikaner. Markovits kan till exempel uttrycka sig på följande sätt: ”To Europeans, Americans are hypocondriachs who rely much too heavily on drugs as a cure-all to their ailments and woes”⁷³

Mitt intryck är att denna litteratur bidrar till en förenklande och generaliserande bild av Europeisk syn på USA och av USA som nation.

I antologin *Notions of America: Swedish Perspectives*⁷⁴ som är ett försök att internationalisera den svenska forskningen om USA finns ett antal artiklar på engelska samtliga skrivna av svenska forskare. Artiklarna i antologin handlar om allt från den svenska importen av amerikansk television och massmedia till studier om Melvilles *Moby Dick*. Amerikas språkliga influenser diskuteras och paret Myrdals bild av Amerika lyfts. Alla artiklar handlar inte om Sverige eller ens om Europa utan strävar ofta efter att skriva in sig i det amerikanska forskningsfältet. Antologin eftersträvar en global forskningsriktning och menar att internationaliseringen av amerikanska studier möjliggör kommunikation mellan amerikanska forskare och de som studerar nationen ”utifrån”. Inledningskapitlet relateras till det amerikanska akademiska fältet ”New American History” som strävar efter transnationalism och upplösning av traditionella gränsdragningar.⁷⁵ Antologin är alltså inte heller den särskilt intressant för mig då jag inte i första hand studerar amerikansk historia. Däremot finns det en artikel skriven av den i den här uppsatsen ofta nämnda Martin Alm med

⁷⁰ Alm (2009) s. 114.

⁷¹ Alm (2009) s. 114.

⁷² Markovits, Andrei S. *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*, Princeton University Press (USA) (2007). s. 1.

⁷³ Markovits (2007). s. 117.

⁷⁴ Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (2004).

⁷⁵ Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (2004). s. 12, 8.

titeln *The New Deal in Sweden* som har varit till viss användning för att stärka en misstanke eller ge kontext till uttalanden som Elgström gör.⁷⁶

Jag vill klargöra att ingen av de studier som jag tillgodosett mig med har använt sig av det perspektiv jag har valt: det vidare idéhistoriska perspektivet som inte i första hand handlar om att studera identiteter, utan istället främst handlar om tankar om kris respektive framtidsbilder i mötet med USA. Därför har den tidigare forskningen fungerat mest som en kontext när jag strävat efter att belägga något jag upptäckt i mina källor. Min studie förhåller sig till tidigare forskning på det sätt som jag redan varit inne på: jag vill dels fördjupa fältet men också med min studie bidra med nyansering. Jag menar att tidigare forskning har varit bra på att studera och lyfta fram stereotypa bilder av USA. Med detta menar jag till exempel åsikter som kommer till uttryck i exempelvis politiska debatter. På så sätt har den också missat många av de nyanser som ger sig tillkänna i studerandet av till exempel reseskildringar. Studiet av svenska bilder av Amerika i skönlitteratur har varit förhållandevis vanligt. Jag menar dock att den typen av studier ofta mer får karaktären av översiktverks där det personliga biografiska fokuset på författaren tar över de djupare kontextbaserade resonemangen som också behövs för att fullt ut förstå en texts mening. Eidevalls studie är ett sådant exempel. Genom att studera källor som faktiskt uppkommit i mötet med olika delar av USA kan forskningsfältet nyanseras och understryka andra bruk av USA än de rent politiskt strategiska och identitetsgrundande.

Därutöver saknas det studier om svenska bilder av USA efter andra världskriget,⁷⁷ förvisso finns det en del studier om Sverige och kalla kriget⁷⁸ och Sverige och Vietnamdebatten⁷⁹, som till viss del behandlar svenska attityder gentemot USA. Den typen av studier har av förklarliga skäl inte varit särskilt relevanta för mig just eftersom att jag inte eftersträvar att skriva ytterligare en studie om debatten om USA:s politik hemma i Sverige. Begreppet postmodernitet har varit frånvarande i fältet om svenska bilder av USA, såväl som överhuvudtaget idéhistoriska och filosofiska perspektiv. Genom att kasta ljus över Lars Gustafssons bild av USA menar jag att vi kan föra in begreppet postmodernitet i det svenska studiet av bilder av USA.

⁷⁶ Alm (2004). s. 75.

⁷⁷ Alm (2003). s. 322.

⁷⁸T.ex. Ottosson, Sten. *Sverige mellan öst och väst: svensk självbild under kalla kriget*, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget Arbetsrapport nr 11*, Södertörns högskola, Göteborgs universitet (2001).

⁷⁹ T.ex. Romin, Johan. *Desertören och Vietnamkriget: blod, skuld och politik*, Prisma förlag, Stockholm (2008).

4. TEORETISK ANSATTS: BEGREPPSDEFINITIONER – KRIS OCH UTOPI

Min metod ledde mig till att upptäcka meningar i materialet och med dem utkristallisera de teman som är centrala i denna uppsats. För att förstå dessa teman är den teoretiska ansatsen viktig. Uppsatsens tolkande del föds med uppsatsens teoretiska ansats, notera *ansats*. Detta är inte en uppsats där valet av teori kommit före fördjupningen i källmaterialet, utan tvärtom. De teman som utkristalliserade sig behövde tolkas och sedan analyseras för att förstås. För det har jag till exempel använt mig av Bernt Skovdahls bok *Förlorad kontroll: den ifrågasatta framstegstanken* (2010). I denna definieras de begrepp som denna uppsats rör sig kring: kris, utopi, framstegstanken.⁸⁰

Kris är från början ett gammalgrekiskt ord som tillämpades i den hippokratiska medicinen. Kris utgjorde den avgörande fasen i ett sjukdomsförlopp. När krisen nått sin kulmen var patienten antingen död eller levande. Under mellankrigstiden blev det vanligt att tala om ”ekonomisk kris” och ”politisk kris”, men krisbegreppet kom också att stå för en mer allmän europeisk kulturkris.⁸¹ ”Krismedvetandet öppnar upp för nya framtidsbilder: fortsatt förfall och kanske katastrofer, eller också framsteg, utopiska alternativ och revolutionära förändringsmöjligheter.”⁸² Med medvetenheten om krisen uppstår bilden av framtiden vare sig det är en positiv eller negativ sådan. Jag menar i min analys att Elgström och Gustafsson på olika sätt ger uttryck för krismedvetande i sina respektive möten med USA. Min studie handlar om hur detta krismedvetande hanteras; vilka idéer om framtiden som krismedvetandet öppnar upp för.

Elgströms och Gustafssons författarskap är på olika sätt genomtygda av den moderna framstegstanken. De ger båda uttryck för en framstegstanke, en modernitet eller utveckling som befinner sig på villovägar:

⁸⁰ Skovdahl (2010). s. 36.

⁸¹ Skovdahl (2010). s. 50.

⁸² Skovdahl (2010). s. 51.

Den reguljära framstegstron bygger på obrutna sammanhang mellan en längre framstegshistoria och ett acceptabelt samtida läge. När det samtida erfarenhetsrummet istället präglas av ett akut krismedvetande, bryts detta samband.⁸³

Det går inte att tala om kris utan att tala om framstegstankar och tvärtom. Framstegstankar har alltid väglett människan och det har i alla kulturer funnits uppfattningar om att den egna samtiden befinner sig i ett stadigt eller övergående förfall.⁸⁴ I min uppsats är framstegstanken synonym med eller åtminstone starkt överlappande med begrepp som ”det moderna projektet”, ”utvecklingsoptimism”, ”modernisering” och ”upplysningsprojektet” och handlar alltså inte direkt om en äldre religiös framstegstanke, även om det såklart finns likheter i denna människans strävan efter linearitet och drömmar om bättre tillstånd i framtiden.

Skovdahl menar att kris är ett tidsbegrepp och skriver att:

Begreppet kris står varken för en historiesyn eller en framtidsbild, utan är primärt kopplat till uppfattningen av samtiden, som särskiljs både från det förflutna där krisen inte fanns och framtiden där man tänker sig att krisen har övervunnits.⁸⁵

Syftet med Skovdahls undersökning är att utreda bakgrunden till framstegstankens dalande tillvaro de senaste decennierna sedan sjuttio- och åttiotalen.⁸⁶ Han lyfter i sin studie de förutsättningar som nittonhundralets framstegstanke har vilat på i fråga om historiesyn, vetenskapstilltro, och människans förhållande till naturen och diskuterar sedan hur dessa förutsättningar på olika sätt har kommit att kritiseras eller av andra skäl blivit inaktuella de senaste decennierna.⁸⁷ Skovdahl menar att det kan vara svårt att studera uttryck för framstegstanken i skriftligt källmaterial under perioder då den ansetts självklar. Dels beror det på att man under nittonhundralet använde en annan begreppsapparat för att ge uttryck för framstegstanken. Men framförallt har det alltså att göra med att framstegstanken ofta varit så implicit för de resonemang som förts att den inte ens har redovisats. Framstegstanken blir mer explicit när den kommer i skottelden för kritik.⁸⁸ Skovdahl skriver om engelsmannen John Burys översiktsverk *The Idea of Progress* som utkom 1932:

⁸³ Skovdahl (2010). s. 53-54.

⁸⁴ Herman, Arthur. *The Idea of Decline in Western History*, The Free Press, New York (1997). s. 13.

⁸⁵ Skovdahl (2010). s. 50.

⁸⁶ Skovdahl (2010). s. 12.

⁸⁷ Skovdahl (2010). s. 12.

⁸⁸ Skovdahl (2010). s. 23.

Framstegstanken anses ha varit mycket betydelsefull som tankemotiv under senare delen av artonhundratalet. Ändå – eller just därför– var det först när den automatiska framstegstron hade blivit ifrågasatt genom första världskriget, som den kunde lyftas fram och göras till föremål för en särskild idéhistorisk behandling.⁸⁹

Detta med den implicita och automatiska framstegstanken har haft stor betydelse för min studie av framförallt Anna Lenah Elgströms skildringar av USA. Den allmänna civilisationsutveckling man menat höjt europén över vildar och barbarer i andra världsdelar, tycktes i och med det utdragna första världskriget stå motbevisad.⁹⁰ Denna framstegstankens kris och i förlängningen modernitetens kris är mycket viktig för att förstå både Elgströms och Gustafssons kriskänslor.

Vid sidan om begreppet *kris* har jag tittat på begreppet *utopi*. Utopin kommer som vi skall se att spela stor roll för framför allt Lars Gustafsson i mötet med USA. Begreppet utopi brukar härledas till Thomas More (1478-1535) och hans bok *Utopia* som utkom 1516. Utopi betyder ”icke-plats” eller ”ingenstans”. 1770 kom det första verket där utopin förlades till framtiden. Begreppet har med tiden kommit att vidgas då det från början enbart användas för att beskriva den typ av litterära verk som More själv skrev om fiktiva lyckosamhällen radikalt annorlunda det egna samhället. Under nittonhundratalet har utopi dels kommit att få en mer vardaglig betydelse än innan; det behöver inte längre röra sig om hela samhällsvisioner utan enskilda företeelser kan beskrivas som utopiska. Dels har utopi kommit att associeras med nittonhundratalets ideologier vars följder blev stora och totalitära samhällsexperiment. Om Tore Frängsmyrs bok *Framsteg eller förfall* (1980) skriver Skovdahl om skillnaden mellan utopister och framstegstänkare.⁹¹

Frängsmyr framhåller att författarna till litterära utopier är människor som upplever förfall i samtiden eller känner att de lever i en kristid. I det påhittade Utopia, idealsamhället, saknas de problem författaren ser i sitt eget samhälle, eftersom det är just denna typ av problem man funnit idealiska lösningar på.⁹²

Den starka känslan av förfall i samtiden och uppfattningen om en vittomfattande kris leder lätt till utopiska visioner och drömmar. Den upplevda krisen måste ju kontrasteras mot något för att vara en kris överhuvudtaget. Detta får särskild relevans i fallet Gustafsson som jag menar ger uttryck för utopiska tendenser i sitt möte med Kalifornien och Texas. Tidigare i boken har

⁸⁹ Skovdahl (2010). s. 23-24.

⁹⁰ Skovdahl (2010). s. 39.

⁹¹ Skovdahl,(2010). s. 42-45.

⁹² Skovdahl (2010). s. 45.

Skovdahl fastslagit att framstegstanken under nittonhundratalet var så vanlig att den sällan uttrycktes explicit i texter.⁹³ Jag tänker mig att detsamma kan gälla för utopier. Det talas sällan uttryckligen om utopier eftersom att det utanför den litterära genren är ett skällsord.⁹⁴ Jag menar att utopier kan vara lika implicita som framstegstanken i nittonhundratalets litteratur; Gustafsson använder inte begreppet utopi varken i sin skildring av Kalifornien eller Texas, men med hjälp av definitioner av utopier han ger i andra källor har jag kunnat dra paralleller och diskutera dessa i hans reseskildringar och skönlitteratur.

⁹³ Skovdahl (2010). s. 23.

⁹⁴ Skovdahl (2010). s. 43,44.

5. ANALYS: MELLAN EUROPEISK KRIS OCH AMERIKANSK UTOPI

5.1 DISPOSITION

Analysen tar sin början i New York City med Anna Lenah Elgströms upplevelser av världsmetropolen. Det är framförallt i den 443 sidor tjocka och innehållsrika boken *U.S.A. Liv och teater* från 1927 som Elgström fördjupar sig i vad hon kallar kalejdoskopet, smältdegeln, mosaiken, New York. Efter att vi har gått in på djupet av Elgströms upplevelser av New York följer analysen författarinnans väg till Boston och sedan västerut till den i jämförelse med New York och Boston, nya staden Chicago. Den här delen av analysen byggs utifrån *U.S.A. liv och teater* från 1927. Som medförfattare står hennes make Gustaf Collijn men han har bara skriver ett kapitel i boken och det avhandlas inte här. När vi sedan beger oss västerut, till Hollywood, är världsläget annorlunda. *Hollywood inifrån* publicerades 1934 och bygger på en resa Elgström företog sig 1933. *U.S.A. i örnens tecken* utkom samma år och har mer draget av generell politisk skrift än reseskildring. I analysen används den främst för att dra paralleller till Elgströms tidigare upplevelser av USA. Analysdelen om Elgström avslutas i Hollywood.

Den andra delen av analysen handlar alltså om Lars Gustafssons upplevelser av USA och börjar 1967 med författarens första resa till Nya Världen. Sedan rör vi oss vidare till Kalifornien som Gustafsson vistades i under sin andra resa till USA, denna företogs 1972 och behandlas i reseskildringsboken *Världsdelar* (1975). Slutanhalten i analysen gällande Gustafsson är Texas, dit han alltså begav sig 1974 för att under ett år arbeta som gästprofessor på universitetet i Austin; denna upplevelse skrev han om i den autofiktiva romanen *Tennisspelarna* från 1977.

Efter respektive författare följer en kort sammanfattning av mina upptäckter. Analysen avslutas med ett avsnitt där Elgström och Gustafsson sätts i förhållande till varandra och uppsatsens teoretiska ansats. Slutligen presenteras resultaten av studien med koppling till frågeställningen.

5.2 ANNA LENA ELGSTRÖM OCH DEN NYA VÄRLDEN

U.S.A. Liv och teater inleds med kapitlet ”Emigranter” och skildringen tar sin början i Halifax, Kanada för att sedan röra sig till Ellis Island, New York. Elgströms egen upplevelse på båten över Atlanten verkar ha gett henne en insikt om, ”hur det känns att vara en medlem av en utvandrarskara, hjälplös, hoppfull och oviss sökande genomtränga mörkret över det okända landet[...]”⁹⁵. Det är viktigt att nämna detta för att ge en inledande idé om den stämning Elgström möttes av på den nya kontinenten. Reseskildringens inledande ton utgör en känsla av mörker, ovisshet, framtidsundran och främlingskap inför det stora och okända landet som tornar upp sig i horisonten. Dramatiken i Elgströms språk vittnar om den ödesmättade stämning hon verkar ha känt när hon blickar ner från däck på människorna som lämnat sina hemländer med hopp om bättring – nya chanser. ”Stenen i bröstet på mig blev tyngre och tyngre, där jag såg dem gå ur hand i hand där nere, tummas, vändas på och handskas med, som om de varit lika många kilon dött kött”⁹⁶. Det är framförallt de svenska emigranterna Elgström känner medlidande inför. Svensken framstår på den nya kontinenten som ”[...]ganska bortkommen” och ”[...]utkastad i världen”⁹⁷. Det där om att människan är utkastad i världen klingar välbekant och får mer tyngd om vi betänker att Anna Lenah Elgströms första USA-skildring utkom samma år som Martin Heideggers *Sein und Zeit*, ”Varat och tiden” (1927) där Heidegger talade om människan som just utkastad i världen.⁹⁸ Elgström skrev likt Heidegger i ett Europa drabbat av krisstämning och kulturpessimism. I filosofin, en känsla av nihilism och rädsla för en utbredd masspsykologi i den moderna kulturen. En värld efter första världskriget, en glömska av varat i ett förbrukat och avförtrollat Europa.⁹⁹ Kunde framtiden – riktningen – tänkas vila i det lika löftes- som viddrika USA?

⁹⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 8.

⁹⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 10.

⁹⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 17.

⁹⁸ Nordin, Svante. *Filosofins historia: Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, Studentlitteratur, Lund (2003). s. 498

⁹⁹ Skovdahl (2010). s. 30.

5.2.1 NEW YORK CITY

Det första som möter Elgström i New York är Frihetsgudinnan. Till en början en inte särskilt imponerande staty, men som betraktad inifrån land verkligen lyser med sin ”air av symbol för det stora, viddrika, gränslösa land hon står och välkomnar en till.”¹⁰⁰, men ”[...]kanske icke alltid precis välkomnar...”¹⁰¹ är hon noggrann med att understryka. Bakom sig döljer denna ikon för frihet, ett fängelse, det beryktade Ellis Island och Elgström skräder inte orden när hon beskriver ön – porten in i den nya världen för så många aspirerande invandrare. ”Det synes rentav på den att den är en hatad plats.”¹⁰². Ellis Island är ful och vanvårdad, en plats av ”högdragen rasstolt byråkrati”, och den förmodligen mest hatade platsen på jorden menar författarinnan.¹⁰³ ”Ty Ellis island är ännu för många ett heligt citadell för rasfördomar och rashögfärd – den hundra procentiga amerikanismens fäste.”¹⁰⁴. Den ”hundra procentiga amerikanismen” återkommer Elgström till flera gånger i boken, vad som egentligen utmärker denna är inte konstant utan betydelsen av begreppet förändras beroende på vad det är Elgström vill utmåla som dåligt. Bortom Ellis Island väntar staden eller rättare sagt världsmetropolen.

Att komma in utifrån havet efter många dagars färd genom tysta rymder av himmel och vatten, fyllda endast av vindens och vågornas ljud – och så en vacker morgon finna en ny värld, väntande där inne i någon djup vik – det var inte första gången jag erfarit denna Colombuskänsla av något nytt och oprövat[...]¹⁰⁵

Men trots Anna Lenah Elgström har känt denna ”Colombuskänsla” tidigare, är New York ändå något unikt i världshistorien. Dess horisontlinje är inte lik någon annan stad i världen, dess vimlande massor, dess skyskrapor och dess subway. Trots att Elgström är berest framstår New York som något helt nytt. Det är ett jättemonster till stad, en koloss som förtrollar sina besökare:

[...]en mörk borg byggd, byggd av jättar, snarare än av människor, en gigantisk avvisare, pekande ut en ny väg för mänskligheten. Vart? ljud min envisa fråga¹⁰⁶

¹⁰⁰ Elgström & Collijn (1927). s. 23.

¹⁰¹ Elgström & Collijn (1927). s. 23.

¹⁰² Elgström & Collijn (1927). s. 27.

¹⁰³ Elgström & Collijn (1927). s. 29.

¹⁰⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 36.

¹⁰⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 39.

¹⁰⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 74.

Framtidsundran är uppenbar, känslan av uppbrott med den gamla världen återfinns boken igenom. Hur ska världen kunna hantera "[...]detta sätt att leva, i sådana fruktansvärda massor."¹⁰⁷ Vid infärden liknar New York ett "[...]skimrande Valhalla"¹⁰⁸, men snart täcks dess horisontlinje av mörk rök sipprandes från dess många skorstenar, "[...]liksom i en mantel av mörker", ligger staden där som "[...]en hotfull jätteskugga"¹⁰⁹ En sjuksköterska Elgström möter på båten beskriver New York som en vampyr: "Jag har aldrig kunnat bli kär i någon, som jag bara tyckt om; det måste alltid vara någon som samtidigt fascinerat och skrämmt mig. Det gör New York. Den här staden är fruktansvärd att leva i – en vampyr som suger all kraft ur en. Och ändå kan man inte leva någon annanstans."¹¹⁰ Det verkar nästan i Elgströms skildring som om det inte längre finns ett val, som om staden fullständigt tagit över den moderna människans hela existens. New York är det nya sättet att leva:

[...]här finnes en tendens till ett nytt sätt att existera, en ny väg förande ut från den gamla i en hittills oprövad riktning? Varthän? Som jag såg New York den morgonen skall jag alltid minnas staden – med skyskraporna resande sig mot horisonten likt en rad av gigantiska frågetecken.¹¹¹

Notera hur skyskraporna här blir till frågetecken, de höga husen som rymmer tusentals människor varje dag, utövar en skräckblandad fascination hos Elgström. Mellan skyskrapornas stendjup vimlar det av människor, en anonym människoskog, "full av faror" och nervpåfrestning. Stadslivet är jäktande.¹¹²

Vi ser hur Elgström tydligt anknyter till den typiska artonhundratalsdiskursen om storstaden och massan behandlad i skönlitteraturen och de elitistiska samhällsteorierna från tiden.¹¹³ New York är en plats för massexistensen. "Den stora publiken i Amerika tänker och talar i »slogans« och »headlines«. Ingenstades på jorden följer allmänna opinionen så villigt de färdiggjorda klichéer den matas med. Följden har också blivit den att Amerika är masspsykosernas land[...]."¹¹⁴

Amerika är masspsykosernas land. Det är ett tungt uttalande. Dagspressen skriver om skandaler och självmordsvågor bland unga, "[...]hjälpöst förda hit och dit av tidens

¹⁰⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 39, 40.

¹⁰⁸ Elgström & Collijn (1927). s. 40.

¹⁰⁹ Elgström & Collijn (1927). s. 40.

¹¹⁰ Elgström & Collijn (1927). s. 47.

¹¹¹ Elgström & Collijn (1927). s. 42.

¹¹² Elgström & Collijn (1927). s. 53, 73.

¹¹³ Källström, Staffan. "Massan, eliten och civilisationens framtid", i Runeby, Nils (red.) *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002).

¹¹⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 70.

masströmningar[...]”¹¹⁵. Amerikanerna talar i superlativer och lever efter mottot ”keep smiling”, alltid dessa leenden, ”never antagonize”, den nödvändiga konsekvensen av massexistensen.¹¹⁶

Som vi redan varit inne på försattes framstegstanken i kris i samband med första världskriget. 1932, utkom Aldous Huxley med klassikern och litterära dystopin, *Brave New World*. Huxley skildrar fiktivt det amerikanska massproduktions- och konsumtionssamhället som framstår som ett mäktigt hot mot den mänskliga skapandekraften och moralen. Under mellankrigstiden kommer på många håll ”det moraliska förfallet” att just härröras ur den moderna kapitalismen och den masskonsumtion som blivit dess yttersta manifestation. De goda andliga värdena har ersatts av en själlös och icke-reflekterande konsumtion.¹¹⁷ Detta stämmer väl in också med Elgströms tolkning av massexistensen i USA. Det är den moderna kapitalismen som skapat en befolkning som till stor del bara verkar bry sig om att tjäna pengar och konsumera:

Ty hur mycket jag än beundrar Amerika, dess kärlek och vördnad för yttre ting är ännu alltför stor. Jakten efter pengar, inflytande, nöjen och sensationer, ständig omväxling, ständig stegring går likt en härjande eld genom dess samhällen.¹¹⁸

5.2.2 MASSEXISTENSEN I JÄTTESTADEN

När livet i västerlandet alltmer kom att flytta från landsbygden till de urbana miljöerna, när den moderna industrin och staden som fenomen växte fram föddes också diskursen om massan och studiet av dess beteende och psykologi. Den tilltagande urbaniseringen gav upphov till ett flertal litterära framställningar och samhällsteorier där massan (oftast arbetarklassen) kom att betraktas som en politisk kraft som måste kontrolleras av den bildade eliten.¹¹⁹ Det mest inflytelserika masspsykologiska arbetet *Massans psykologi* (1895) skrevs av Gustave Le Bon (1841-1931). Här framträder massan som en återgång till ett primitivare stadium i historien; en tanke som med andra ord passar väl in med tidens utvecklingstankar. Sigmund Freud tog intryck av Le Bons arbete i sin text ”Masspsykologi och jaganalys” från 1921. Här skildras massan just som en primitiv hord full av omedveten ondska. Massan måste

¹¹⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 70.

¹¹⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 59.

¹¹⁷ Skovdahl (2010). s. 47, 48.

¹¹⁸ Elgström & Collijn (1927). s. 455.

¹¹⁹ Källström (2002). s. 23, 24, 25.

utsättas för repression av en elit som nått självinsikt.¹²⁰ Slutsatserna i dessa arbeten är att det moderna massamhället förfrämligar och förövar individen förmågan till rationell tankeförmåga. Steget till nittonhundratalets totalitära ideologier är inte långt. Le Bons och Vilfredo Paretos var viktiga för den framväxande italienska fascismen.¹²¹ Hotbilden som målats upp i diverse framställningar förändras något under 1930-talet. Tidigare hade masspsykologin snarare handlat om stora rasande folkmobbar, nu uppstår *Masskulturen*. Massutbildning och demokratiseringsprocess blir nu fokuspunkter för den elitiska separeringen mellan samhällsklasser.¹²² Hur skall vi tolka Elgströms tal om Amerika som masspsykosernas land i förhållandet till allt detta?

Det finns exempel på olika användningar av begreppet massa och vad som läggs in i det skiftar. Ett sådant exempel är den mer uttalat civilisationskritiskt inriktade diskursen om *massamhället* där det snarare är det moderna samhället och dess struktur som står i centrum och kritiserar, än den dumma massan per se. Massan blir här en produkt av mentaliteten i de moderna samhällena. Ett sådant exempel återges i Oswald Spengler och hans ”Västerlandets undergång” (1918) som vi snart kommer att återkomma till.¹²³

I Elgströms skildring blir massan farlig så tillvida att den kan låta sig förledas av totalitära strömningar, att åter upprepa den historia som Europa lever med sedan första världskriget. Det är med andra ord snarare en slags skev vördnad för den dumma massan som Elgström ger uttryck för. För på samma gång som Amerika är fyllt av god vilja, energi, reformvillighet och sanningssägare, så är den Amerikanska massan inte olik den i Mussolinis Italien menar Elgström. Det är en massa som är blind av självhärlighet och fördomsfull okunnighet.¹²⁴ Det är alltså totalitarismen som står i full blom hemma i Europa som USA med sin massa nu måste lära sig att undvika. Tänk om den modernaste nationen i världen skulle falla offer för samma mörka historia som Europa lever med varje dag, tycks Elgström mena. Kriget är en konsekvens av massamhället i Europa, tänk då vad som potentiellt skulle kunna hända i New York; den ultimata masstaden. Elgström skriver att i det finns gott om pacifister i USA, men det också en nation med en pånyttfödd krigsromantik i en annars ”tillnyktrad värld”¹²⁵ Elgström skriver: ”Åter och åter har jag känt att vi i Europa veta för litet om denna hållning hos Amerika, att vi överhuvudtaget veta alldeles för litet om den allt större maktfaktor i

¹²⁰ Källström (2002). s. 28.

¹²¹ Källström (2002). s. 30, 33.

¹²² Källström (2002). s. 23-42.

¹²³ Källström (2002). s. 38.

¹²⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 449.

¹²⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 451.

världens liv, den nya världsdelen växt fram till.”¹²⁶ Elgströms oro inför framtiden är tydlig. Jag menar att jag upptäckt Elgströms rädsla för att den europeiska krisen i form av krig och totalitarism nu skall ske också i Amerika:

De trevande försöken, de goda viljorna, de osjälviska uppsåten, som jag visste existerade i jättestaden nedanför tornet – så isolerade de dock voro, så okunniga om varandra, så prisgivna i den mörka massan! I den rustade alla onda makter – reaktion, nationalism, krigsvilja, rustade och organiserade sig överallt, i Europa som Amerika.¹²⁷

Elgströms pacifism skiner igenom och kriget är den ultimata krisen. Det är rustningen av de onda makterna hon fruktar och dessa onda makter finns såväl i Europa som i USA. I hennes möte med New York är det tydligt att det är i Amerika framtiden finns. Det är verkligen platsen för nästa kulturepok, inte konstigt då att Elgström känner oro inför vad denna nästa epok ska föra med sig:

Nu, sedan vi varit i Amerika sågo vi världen helt annorlunda än förut, sade vi. Perspektivet var justerat. Den epok, under vilken Europa haft ledningen, slutade år 1914. Nu var det Amerikas tur, det nya Rom. Dess skugga föll tvärsöver Atlanten, föll på Englands kuster och förmörkade redan dess liv.¹²⁸

5.2.3 BROADWAY – EN FÖRVRIDEN DRÖM

»Världens ljusaste plats». Den kallas också »den vita vägen», denna bit av Broadway mellan Times Square och femtionionde gatan, där den går fram mellan idel nöjestempel, flammande av ljusreklamer. Varje tum av mörkblå natthimmel över deras tak blixtrar av likadana glimmande och bländande tavlor, målade på mörkrets grund. Gilettes rakblad far varannan sekund över zenit, Chaplin lyser och försvinner, en jättestod av eld över Paramountbyggnaden, vars översta, underifrån upplysta del kommer den att likna ett fantastiskt, snötäckt jättefjäll.¹²⁹

På Broadway blir massexistensen om än ytterligare tydlig. Broadway fullständigt svämmer över av »backantisk köplust». Platsen ger upphov till en stark överklighetskänsla. Elgström fascinerar av ljuset, teknologin och den etniska blandningen, såväl som uttrycker rädsla över

¹²⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 451.

¹²⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 451.

¹²⁸ Elgström & Collijn (1927). s. 454.

¹²⁹ Elgström & Collijn (1927). s. 60.

detsamma. Broadway blir något annat än en gata på kvällen och människorna rör sig som robotar i en märklig ström. Det är en förvriden dröm:

Broadway spegla alla de tusentals billyktorna, spårvagnsljusen och himlaekläderingen, tills den mindre liknar en gata än en katarakt av flammande reflexer och rörelser, ett stelnat fall av glittrande ljus, vari vita ansikten skimra förbi, likt bubblor i en ström. Ansikten lika växlande och dock ensartade, som i en dröm—en dröm om alla världens raser bragta samman på en och samma fläck. Unga män från Ghettot i högljudda kläder och »Harlemsheiker», mörka som natten, draga förbi arm i arm med boxartyper, vars blomkålsöron och platta näsor ge något förvridet åt drömstämningen. Vackra och tunnklädda flickor, med kolade ögon och munnar, som små eldröda sigill i sina slutna, vita ansikten – små elaka sfinxer utan hemligheter – steppa fram på höga silkesklädda ben, tätt följda av gamla österländska patriarker [...]¹³⁰

Så fortsätter beskrivningen av det elektriska Broadway, dess ljus och vimmel, dess neon och etniska sammansmältning. Elgström ser några européer bland folkmassan och de ser visa och vemodiga ut. Mjuka och ljusa nordiska ansikten bredvid ”egendomligt milda och tåliga negerfysionomier”. Det är som om Elgström vill säga att dessa vemodiga och visa nordiska ansikten inte alls passar in i Broadways metalliska och glättigt glittriga sken. Även om Paramountbyggnaden i ett visst sken får Elgström att tänka på ”ett fantastiskt, snötäckt fjäll”,¹³¹ en påminnelse om ett fjärran Norden mitt på Broadway tycks det. Elgströms resebok rör sig ständigt mellan hemma, det välkända och det främmande och det därmed överkliga. Skildringen är ambivalent. Elgström var antirasist, demokratiförespråkare, kvinnorrättskämpe och humanist,¹³² ändå märks det hur påverkad hon är av sin tids rasistiska och kvinnoförtryckande strukturer. Språkbruket är om vi så vill uppenbart infekterat av tidens kritiska tankeströmningar. Elgström förespråkar etnisk sammanblandning och uttrycker tydligt antirasistiska åsikter, ändå är språkbruket rasistiskt. Är det rimligt att anta att Elgström i sina USA-skildringar ger uttryck för en modernitetens ambivalens? Moderniteten som i grund och botten ambivalent har till exempel behandlats av Zygmunt Bauman i hans *Modernity and Ambivalence* där han har menat att postmoderniteten är ett självmedvetnare efterstadium till moderniteten.¹³³ Vi skall inte fördjupa oss ytterligare i just detta men Elgströms ambivalens i mötet med USA skulle definitivt kunna studeras mer.

¹³⁰ Elgström & Collijn (1927). s. 61,62, 63.

¹³¹ Elgström & Collijn (1927). s. 62, 60.

¹³² Brödje (1998).

¹³³ Bauman, Zygmunt. *Modernity and Ambivalence*, Polity, Oxford (UK) (1991).

Elgström använder sig av retorik som på många sätt är typisk för reseskildringen som genre. Postkoloniala studier om detta, européers kolonialistiska diskurs om *det* och *de* främmande icke-västerlänningarna finns i överflöd, David Spurr skriver: ”In the colonial situation as well as in its aftermath, this ambiguity in writing itself joins with the logical incoherence of colonial discourse to produce a rhetoric characterized by constant crisis[...]”¹³⁴ Här, i Elgströms fall, är det intressant att även det inomvästerländska USA beskrivs med en liknande diskurs. USA och amerikaner är ytliga och högljudda men också exotiskt färgglada och så vidare. Graden av ambivalens är hög. Skillnaderna mellan européer med sin rika tradition och amerikaner med sin unga och naiva mentalitet, framhålls ofta av Elgström. Skillnaden från den kolonialistiska diskursen torde vara att Elgström här erkänner USA:s makt och till och med tillskriver USA framtiden. USA är på intet sätt maktlöst. Det är världens nya centrum.

5.2.4 VÄRLDENS BRYTNINGSTID

Här låg en jättestad framför mig, en oerhörd makt i denna världens brytningstid – i vars kaos dock här och var försök att skapa nya former för en bättre och mera rättfärdig sammanlevnad folken och individerna emellan börjat röra sig.¹³⁵

I citatet ser vi hur Elgström uttrycker ett hopp om att världen skall bli bättre och mera rättfärdig i USA. I New York har detta redan börjat hända. Världen kan bli bättre och denna utveckling börjar i USA. Samtidigt blir New York i Elgströms skildring en plats av ”maskingjorda samhällsideal”, styrd av massan, finurligt kallad ”The Mobocracy”, men alltså också en plats för en potentiellt bättre tillvaro. Amerikas problem är att det är fullt av människor som blivit robotar. Det är uppenbart att robot har en annorlunda betydelse än vi tänker oss idag. Elgström skriver nämligen att dessa amerikanska robotar ”blir rörda av ett och samma snöre på en gång”¹³⁶, en mer mekanisk typ av robot mer lik en marionettdocka. Hon uttrycker oro för en överstyrd teknologi som ytterligare ger näring åt massexistensen. När hon beskriver ”The Elevated” som rusar fram över den ”mekaniska civilisationen”,¹³⁷ är det verkligen en överklighetskänsla hon ger uttryck för. Det amerikanska kalejdoskopet är ”öronbedövande” och ”själsförvirrande.”¹³⁸ Framtidsundran tornar åter upp sig. Elgströms

¹³⁴ Spurr, David. *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Duke University Press, Durham (UK) (2001). s. 2, 11.

¹³⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 449.

¹³⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 96, 108.

¹³⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 58.

¹³⁸ Elgström & Collijn (1927). s. 58.

uppfattning om att befinna sig i en brytningstid är tydlig, men vad skall detta brott med det gamla Europa leda till? I citatet nedan refererar hon till Spengler:

Den världserfarne turisten blir nog mera imponerad av världsstaden än Trosaemigranten, helt enkelt emedan den förre har flera jämförelsepunkter än den senare. Europa lever ju på ett helt annat sätt i en sådan människas sinne, ligger där med sina ärriga, minnesrika gamla städer i en höstligt mjuk och mognad glöd som av sjunkande sol och smygande skymning, skymningen över das Abendland -- »der Untergang des Abendlandes« för att tala med Spengler.

Oswald Spenglers (1880-1936) stora civilisationskritiska arbete ”Västerlandets undergång” (1918) fick enormt genomslag bland Europas intellektuella efter första världskriget. Krigets ofantliga skadeverkan på människor kopplades ihop med tankar om att den europeiska civilisationen nu stod inför sitt slut. Spenglers historiefilosofi handlade om att se världens högkulturer som levande organismer vars livscykel följer ett årstidsschema. Våren blir således den unga naiva kulturen som precis börjat blomstra, på sommaren föds den rationella strävan hos kulturen på bekostnad av känslan, hösten innebär fulländningen av det rationella momentet och trots viss andlig trötthet lever fortfarande kulturen. Vintern är slutet för kulturen, strukturer stelnar och stagnationen är ett faktum. Kulturen som antas ha byggts på andliga värden urvattnas då massorna tar del av dem och glömmer de ursprungliga värdena.¹³⁹

I Elgströms skildring ligger Europa alltså i en ärrad och minnesrik höst. Europa är en mogen kultur och USA däremot borde således med sin naivitet och ungdomliga friskhet befinna sig i sin vår. Spengler har ytterligare två kategorier för att beskriva i vilka faser kultur befinner sig i. En kultur börjar med just den kulturella fasen som innebär andlig livskraft och skapande livskänsla. När kulturen däremot går över i sin civilisatoriska fas har slutet inletts och det är profiten, det ekonomiska vinstintresset som tar död på kulturen.¹⁴⁰ Spengler talar likt Elgström om den moderna storstaden som omfattades av en massa och en ytlig massmediakultur som infekterar människors världsbilder. I Europa har nedgången inletts.¹⁴¹ Elgströms användning av detta cykliska sätt att se på historien blandas med ett lineärt utvecklingshistoriskt. Detta ser vi exempel på i hur Elgström i ett kapitel skriver om ”De nya negrerna” i den amerikanska Södern. Södern blir i skildringen en plats för stagnation och degeneration. Det utmärks av ”[...]en markerad oförmåga till förnyelse och förståelse för

¹³⁹ Källström (2002). s. 38, 39.

¹⁴⁰ Källström (2002). s. 41.

¹⁴¹ Källström (2002). s. 41, 40.

friare och vidare idéer, ett fasthängande vid förstelnad och obarmhärtig gammal tradition.”¹⁴² I södern hittar vi hundraprocentsamerikanismen i form av fundamentalism och Ku Klux Klan, ”[...]denna underliga moderna form av gammalt inkvisitionsraseri[...]”¹⁴³. I östern och mittersta västern är lynchningarna inte på långa vägar så flertaliga som i södern påpekar Elgström och det verkar finns en tydlig utvecklingshistorisk syn på USA där södern helt klart befinner sig på ett lägre stadium, även om ”den stora massan av färgade [...] under de senaste decennierna gått framåt, höjd liksom av plötsligt lösta krafter i sitt eget folkdjup.”¹⁴⁴ Det förefaller vara så att Elgström förhåller sig kluven mellan en traditionell västerländsk lineär framstegstanke och en cyklisk historiefilosofi á Spengler. Beskrivningen av södern som en plats som ligger efter i utvecklingen i jämförelse med östern kan förvisso tolkas enligt ett cykliskt schema, men så är inte fallet eftersom att södern direkt har gått till stagnation, det har inte blomstrat ännu såsom vi nedan skall se att Boston har gjort. Det är just språkbruket om att södern trots allt har gått *framåt* som tyder på ett lineärt förhållningssätt i detta fall. Hon förhåller sig till den lineära bilden av utveckling i samma andetag som hon refererar till Spenglers cykliska. Det är som om hon själv faktiskt personifierar den brytningstid, den paus mellan två epoker, som hon beskriver. Hon har ena foten i artonhundratalets *modernitet* och den andra i brottet med detsamma, i *modernismen*.

Elgströms refererande till Spengler ligger i tiden. Upproret med artonhundratalet och dess historiska kultur är ett ständigt återkommande inslag i nittonhundratalets modernism, skriver Svante Nordin.¹⁴⁵ Då skall vi komma ihåg att vi i uppsatsens författarporträtt av Anna Lenah Elgström såg att tidigare forskning, Catrine Brödje, och i viss mån Sofi Qvarnström, kopplade Elgström till en svensk litterär modernism. Förenande för modernismens skilda fraktioner och strömningar torde vara strävan att slå sig fri från historien och att i dess ruiner skapa en ny bättre värld, en utopi om vi så vill. Modernismen uttryckte en stadig aversion mot den europeiska borgerliga civilisationen och dess misslyckande.¹⁴⁶ Svante Nordin skriver om krigets inverkan på historiesynen:

Krigsutbrottet fortsatte att framstå som ’moderkatastrofen’, som dödsrigningen över den europeiska civilisationen. Denna civilisation förlorade sin självtillit, den anfäktades av allt svårare neuroser och dess historiska medvetande, som tidigare präglats av en viss förtröstansfull serenitet, hade nu tillfogats ett djupgående

¹⁴² Elgström & Collijn (1927). s. 351.

¹⁴³ Elgström & Collijn (1927). s. 351.

¹⁴⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 350.

¹⁴⁵ Nordin, Svante. *Från tradition till Apokalyps: Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa*, Symposion förlag, Höör (1992). s. 127.

¹⁴⁶ Nordin (1992). s. 128-129.

trauma. Den pessimism och den sönderrivande självkritik som funnits redan före kriget blev nu till förhärskande stämning inom stor delar av kulturlivet.¹⁴⁷

Elgströms civilisationskritik mot det gamla ärrade Europa föranleder hennes känsla av hopp om en bättre värld förverkligad i USA. Elgström revolterar på så sätt mot det gamla Europa i sitt möte med det unga USA. Hon revolterat mot den utvecklingsoptimistiska och lineära historiesynen som varit förhärskande i Europa sedan sjuttonhundratalet och kom att allt mer sprida sig i västvärlden under artonhundratalet. Hon gör så genom att anknyta till Spenglers cykliska historieschema och genom att tillskriva USA rollen som huvudrollsinnehavare för nästa kulturepok, det ultimata brottet med historien.

Elgströms skildringar av USA tolkas av forskningen ofta som ett aktivt försök till nyansering av vad hon upplever i USA. Eidevall skriver att hon ger en ”klar” och ”positiv” bild av ett välståndsländ vad gäller ekonomi, teater, skönlitteratur, skolväsende, kommunikation och så vidare.¹⁴⁸ Jag instämmer inte utan menar att alla Elgströms USA-skildringar är fulla av ambivalens. Vad som i ena meningen framstod som gott framstår i nästa som något annat. Jag föreslår här att hennes ambivalens skall ses som ett uttryck för den mellantid hon faktiskt befann sig i. Hon hyllar moderniteten men samtidigt känner hon en stor besvikelse och hopplöshet inför vad som hänt i Europa och rädslan för de onda makternas förenande om och om igen. USA blir en projektduk mot vilken en ny början kan tecknas, om än försiktigt.

Elgström tillskriver olika delar inom USA olika egenskaper och utvecklingstillstånd. Hon har inte *en* samlad stereotyp bild av USA utan ser skillnader och beskriver dem med tidens utvecklingshistoriska språkbruk som tar sig uttryck i hennes sammanblandning mellan det lineära och det cykliska. Detta skall vi nu fördjupa oss vidare i.

5.2.5 BOSTON

I det historiskt inriktade kapitlet ”I puritanernas spår” reser Elgström runt i New England och skriver engagerat om emigrantvågorna då ”hela raser stormade in över den nya jorden”.

Elgströms beskrivningar av puritanerna i Boston är av relevans här eftersom att det i kapitlet blir tydligt att Elgström kontrasterar New Englands marker gentemot andra delar av USA. Genom att fördjupa oss i hennes skildring av New England får vi möjligheten att relatera

¹⁴⁷ Nordin (1992). s. 129.

¹⁴⁸ Eidevall (1983). s. 59; Alm (2003). s. 275.

bilden av till exempelvis storstaden New York och undersöka vilka spänningar som träder fram.

New England, denna idé som ”behärskat Amerika lika länge som Amerika varit ett europeiskt begrepp”¹⁴⁹ har utövat stor influens på nationen. Elgström går så långt som att mena att Amerika under artonhundratalet fullkomligt utgjordes av pilgrimsfädernas söner; de var Amerika. Efter att ha lyft fram Amerikas i sin mening främsta poeter och filosofer, bland andra Hawthorne, Emerson och Longfellow och gett dem alla samma epitet ”New Englandstyp”, kommer hon fram till att New Englands era är över: ”Kort sagt, den tiden var New Englandstraditionens blomma och vissnandet kom sedan.”¹⁵⁰ Hennes sätt att tala om New England i organiska termer påminner oss åter om Spengler. New England har blommat över och nu väntar en annan del av USA på sin blomstring.

Förenta staterna likt resten av världen står inför en ny tid. Sedan sekelskiftet har den puritanska New England-andan bytts ut i något annat. Elgström skriver om den historiska situationen: ”En ny känsla av den enhet Förenta staterna med alla dess rasmotsättningar dock är, resande sig mot den art av andligt kolonialvälde New Englandsandan så länge utövat.”¹⁵¹ Puritanismen som så tydligt kopplas till New England den yttersta östern om vi så vill, beskrivs som ”mumifierad.” Redan 1927 verkar denna första koloni i östern död, ett minne blott. Se särskilt Elgströms avslutning på kapitlet i vilket hon beskriver en puritansk familj hon åt middag med under sin vistelse:

Över deras ansikten, vars ursprungsbilder hängde på väggarna i silhuetter och dagerrotyper, över de stora, låga gamla rummens svala och knappa stämning, över själva samtalstonen med dess stillsamma, bleka förfining och lärdom, låg vida mer av behaget hos en gammaldags bukett, bevarad under en glaskupa, av den blida, minnesrika doften, som svävar där inne, likt den sista andningen av något redan nästan förflyktigt, redan dött och borta.¹⁵²

New England- kusten som mötte kolonialisterna där den nya världen skulle grundas – det nya andliga väldet – är i Elgströms skildring redan förflyktigt. Medan resten av USA är i rörelse på väg bort från historien och Europa.

Synen på New England får särskild relevans i jämförelse med Elgström och maken Collijns reaktion när de anländer till London efter Amerikavistelsen. London och New England framstår som platser av gamla värden. Storbritannien och New England hör till

¹⁴⁹ Elgström & Collijn (1927). s. 298.

¹⁵⁰ Elgström & Collijn (1927). s. 299.

¹⁵¹ Elgström & Collijn (1927). s. 300.

¹⁵² Elgström & Collijn (1927). s. 300.

svunna epoker. Framtiden vilar på andra platser i USA. Mitt på Picadilly utbrister Elgströms make Gustaf Collijn: ”Bevare oss väl, en sådan liten bondhåla vi kommit till!”¹⁵³ Det är som makarna befunnit sig i framtiden (New York, Chicago) för att sedan ta tidsmaskinen tillbaka till det gamla slitna Britannia. Rytmen, rörelsen, och gatorna är annorlunda. Människorna är inte på samma sätt. England framstår inte längre som den nation som det blickas på med avund. ”Ja, det var nästan som om man sett det stolta Britannia hopskrumpen till en liten änkenåd i skuggan av sin store nevö och arvtagare”¹⁵⁴ Elgström är kaxig när hon säger sig vilja skrika ut till Englands kultur ”Take care! Se er om! Se er arvtagare!”¹⁵⁵ Vart jag vill komma här är att New England och den gamla kolonialmakten England framställs som passé, nu väntar en ny väg. Det är den nya storstadens väg á New York och Chicago som pekas ut:

Går den nya vägen, det nya sättet att leva, hopträngda i millionmassor mellan tusentals skiftande intryck – går den vägen uppåt eller nedåt – mot högre idéer för sammanlevnad och samhällsliv i en dunkel framtid, till vilken vi ännu inte äga nyckeln?

Framtiden vilar i USA men inte i New England. Med dess engelska vapensköldar och statsplanering framträder New England som inte mer än en förlängning av ett gammalt slitet Europa. Istället är det längre västerut som nästa kulturepok väntar. I masstaden New York vilar onekligen en framtid men det är en framtid där Gud är död eller utbytt mot en profitens Gud och de andliga värden som en gång grundade nationen har blivit urvattnade. Också inför puritanismen och den andliga förfiningen i New England är Elgström ambivalent. Å ena sidan hyllar hon USA:s uppbrott från ”det andliga kolonialvälde” som hon menar att puritanismen har utövat på den amerikanska civilisationen, men samtidigt är känslan av att något har gått förlorat närvarande. Samhällskritikerna Mencken och Lewis framställs av Elgström som sanna förvaltare av den amerikanska frihetliga andan och puritanismens idealistiska arv, detta framhålls också av Martin Alm.¹⁵⁶ Samtidigt hyllar hon brottet från detta tyngande arv. På tåget mot Chicago erfar hon en:

[...]känsla av att ha tillbringat några dagar i ett avskilt och fridfullt land, beläget bakom många års murar, men ännu mera avlägset från det nuvarande än den tid, som verkligen förflutit, behövt fjärma det – Om inte ridderlighet, oegennyttig trofasthet mot ett ideal av rättvisa och frihet begynt verka alltmera sagolik och

¹⁵³ Elgström & Collijn (1927). s. 454.

¹⁵⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 454.

¹⁵⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 454.

¹⁵⁶ Alm (2003). s. 273.

överklig, ju närmare nattåget rasslade fram mot storstaden Chicago med dess spritsmugglingsskandaler och mutsystem, dess jäktande efter rikedomar och korruperade politik.¹⁵⁷

Tankarna om Boston och New England som något stillsamt och platser för gamla andliga värden ligger i tiden. 1935 utkom spansk-amerikanske George Santayana (1863-1952) med den filosofiska romanen *The Last Puritan* som direkt blev en internationell bestseller.¹⁵⁸ Santayana var filosof och *The Last Puritan* är hans enda roman, även om bokens undertitel *A Memoir in the Form of a Novel*, är tänkt att indikera dess flytande genrestil; en blandning av historia och fantasi.¹⁵⁹ Boken handlar om den unge hjälten och siste puritanen Oliver som ägnar sitt liv åt att söka en form av puritanism som kan passa hans samtid, "[...]a whole and sane puritanism that would be suitable for the present and so remain a living rather than a dead creed."¹⁶⁰ *The Last Puritan* handlar om det USA som Elgström också beskriver. En nation där tyngdpunkten håller på att förskjutas från New England till en eskalerande industrialisering och kulturell förändring. Helt enkelt ett Amerika som från och med nu kommer att styras av andra värden än de som strömmade ut från New England under sjutton och artonhundratalet. Jag sammankopplar Elgströms syn på New England och Boston som förflyktigt och slut med hennes syn på Europa som slut.

5.2.6. CHICAGO

Elgström ägnar ett kapitel åt Chicago och vi ska här titta närmare på hur hon beskriver staden i förhållande till den östkust hon nu lämnat bakom sig. Från ett puritanskt mumifierat Boston till ett nytt levande Chicago beläget på frihetens vidder. Ju närmare Chicago tåget rasslar desto mer avlägsen och överklig och sagolik ter sig alltså känslan Elgström hade i Boston. Dess ideal av frihet, rättvisa och oegennyttig trofasthet tycks som bortblåst. Chicago är å ena sidan smutsigt och laglöst. En stad där spårvagnarna är långsamma och dåligt underhållna och där folk försvinner från gatorna när det skymmer och kriminaliteten genast tar vid. Det är spritsmugglingens, boozekungarnas och Al Capones stad,¹⁶¹ bilstölderna, mordens,

¹⁵⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 298.

¹⁵⁸ Santayana, George. *The Last Puritan – A Memoir in the Form of a Novel*, MIT Press, Massachusetts (USA), först utgiven 1935 (1994).

¹⁵⁹ Santayana (1994). s. 4.

¹⁶⁰ Santayana (1994). s. xxiv.

¹⁶¹ Elgström & Collijn (1927). s. 308, 311, 317.

bedragarnas och den korrumperade polisens stad.¹⁶² Chicago har vuxit för snabbt för sitt eget bästa och vackra potemkinkulisser täcker dess inre fulhet.¹⁶³

Å andra sidan är Chicago romantiskt och äventyrligt beskriven som viddernas stad i västern omgärdad av ”de otämnda viddernas laglösa hemligheter och äventyr”. Stadens luft dallrar av spänning. Det är här vi finner Amerikas skönlitterära front. Chicago är ”knutpunkt för västerns energi, de ändlösa veteviddernas kraft och överdåd”¹⁶⁴ och ord som energi, vitalitet, vidder, spänning och kraft, sammankopplas direkt till staden och dess oavbrutna växtkraft. Elgström talar om ”Västerns nya sång” som sjungs till ”frakttågens, skyskrapornas och skördemaskinernas rytmer”¹⁶⁵ Gränslösa vidder som rymmer cowboys, luffare, och farmarbetare utövar stor fascination på Elgström.¹⁶⁶

Stämningen i kapitlet om Chicago är helt annorlunda från den hon tecknade i New England. Chicago är ungt och naivt och det är mer distinkt amerikanskt än östern. Här verkar det som om USA blir mer amerikanskt ju längre bort från New England författarinnan rör sig:

Västerns vilda vindar leka ännu över dess gator med deras myllrande massor, vars ansikten, klädsel, språk och väsen ha något odefinierbart djärvare, mera dramatiskt, mera distinkt amerikanskt över sig än folkmassan i de östligare städerna.¹⁶⁷

Skillnaderna gentemot stadens östliga kusiner beskrivs som stora. Där New York är beläget på Manhattan-halvön, tvingat av sitt läge att växa på höjden, så växer Chicago istället ut över vidderna i Cook Country med Michigansjön framför sig.

Jag förstår det som att Chicago med sitt läge kan växa mer fritt och på så sätt också bli mer frihetligt och laglöst än New York, mer amerikanskt; längre bort från ett europeiskt arv i öst. Därför beskrivs det också som det unga och naiva. När Boston trätt in i sin vinter för att tala med Spengler så är Chicago i sin vår. Kulturen är ännu levande och i allra högsta grad så. Detta kommer vi snart att se tydligare när Elgström beskriver de modernistiska poeterna från Chicago.

Temat om det utdöende Boston ges plats också i Chicagopoeten Carl Sandburgs dikt ”The right to grief” adresserad till ”Some Poets about to die” med vilka avses den så kallade Bostonskolan. Sandburg kritiserar de gamla östliga poeternas ”aristokratiska likgiltighet för

¹⁶² Elgström & Collijn (1927). s. 323, 328.

¹⁶³ Elgström & Collijn (1927). s. 310.

¹⁶⁴ Elgström & Collijn (1927). s. 330.

¹⁶⁵ Elgström & Collijn (1927). s. 331.

¹⁶⁶ Elgström & Collijn (1927). s. 345.

¹⁶⁷ Elgström & Collijn (1927). s. 310.

folkets sorger” där de sitter och broderar skärmar och målar pasteller medan fattiga amerikaner sopar blod från slakterigolven.¹⁶⁸ Elgström lovsjunger Sandburg och i kapitlet ”Västerns diktare” beskriver den mycket litteraturintresserade Elgström alltså de betydligaste diktarna från Västern. Och hur de ”[...]marscherade ur Västerns djup[...] alla lika beslutna att ge uttryck åt massornas liv i den nya världens vidder.”¹⁶⁹ Kapitlet om Chicago fullkomligt strålar av vilda västern-romantik.

5.2.7 PRAYER AFTER A WORLD-WAR

Carl Sandburg var själv inte född i Sverige men hans far var svensk. Det är viktigt för Elgström att behandla Carl Sandburgs sociala patos, hans dikter om folket, vagabonderna och farmarbetarna ur massornas djup, som Elgström skriver.

Eidevall menar att Elgströms skildring av Carl Sandburg i *U.S.A. liv och teater* spelade stor roll för det utökade svenska intresset inför amerikansk litteratur under 1930-talet. Det beskrivs av Eidevall som en tid då Europa börjar blicka alltmer mot USA för att se vad det har att erbjuda det åldrande Europa. Artur Lundkvist ger till exempel 1932 ut sin *Atlantvind* som var en essäsamling där olika amerikanska modernistiska författare behandlas, till exempel Sandburg.¹⁷⁰

Genom Elgströms porträtt av Sandburg lyser hennes egna framtidsfunderingar om USA igenom. Hon skriver att Walt Whitman och Carl Sandburg har jämförts med varandra. Fast där Whitman trodde på Amerikas framtid och demokratins storhet är Sandburg uppgiven: ”Nu i Sandburgs dagar, ha möjligheterna krympt ihop, demokratien kommit bort i politikens irrgångar och barnatron på dess allenasaliggörande storhet försvunnit med mycket annat.” Elgströms uppgivenhet över sakers tillstånd fortsätter, ”där Whitman i kriget såg en stor kraft”[...]ber Sandburg endast vemodigt i »Prayer after World-war»: Make us a new dream, after the storm let us have one star”.¹⁷¹

Igen är det Elgströms pacifism som visar sig. Sandburg söker precis som Elgström en ny dröm. Tapperhet, tålmod och ömhet är mänsklighetens ankare i meningslöshetens mörka djup skriver Elgström och Sandburg är en av få som inte ännu har släppt taget om dessa

¹⁶⁸ Elgström & Collijn (1927). s. 339.

¹⁶⁹ Elgström & Collijn (1927). s. 332.

¹⁷⁰ Eidevall (1983). s. 76, 77.

¹⁷¹ Elgström & Collijn (1927). s. 342.

värden.¹⁷² Det första världskrigets djupa spår blir åter iakttagbara i Elgströms världsuppfattning och drömmar om en bättre värld blir synliga i mötet med USA. Hoppet om en annorlunda väg för mänskligheten blandas med rädslan för nya krig och farorna med massan. Jag menar att Sandburg blir ett sätt för Elgström att hantera sina känslor av kris i samtiden i mötet med USA och här just Chicago. Den store poeten med sitt svenska ansikte och sociala patos och med sin framtidsundran stämmer väl in med hennes egna ambitioner och funderingar. Han blir trots att han inte är född i Sverige en representant för ”hemma”. När Elgström citerar Carl Sandburg väljer hon rader som jag menar stämmer väl in med hennes egna framtidsundringar som synliggörs på den nya kontinenten. Sandburgs dikt nedan passar väl in i den modernistiska traditionen. Viljan att frigöra sig från det förflutna och se en annan värld bortom det som varit är brännande både hos Sandburg och Elgström. Med hjälp av Sandburgs citat säger hon något hon själv också vill säga och som stämmer väl in med det hon själv gör när hon talar om USA:

I speak of new cities and new people.
I tell you the past is a bucket of ashes.
I tell you yesterday is a wind gone down,
a sun dropped in the west.
I tell you there is nothing in the world,
only an ocean of to-morrows,
a sky of to-morrows.¹⁷³

5.2.8 PACISFISM OCH KRISTID, 1934: U.S.A. I ÖRNENS TECKEN

Om tonen i Elgströms skildring av USA från 1927 ändå rymmer en hel del hopp och romantisering över USA som en chans till en ny början i historien, så har den i hennes två reseskildringar från 1934 förbytts i en hårdare och mer skoningslös retorik. Den allmänna krisen är ett faktum, nu har den sannerligen nått även USA. Krisen är inte längre bara europeisk. Allt som kunde gått fel i USA och vad hon oroade sig för under sin första resa, verkar nu ha gått fel. Vi skall fördjupa oss i de två skildringarna från 1934. Först *U.S.A. I örnens tecken* sedan *Hollywood inifrån*. Världen befinner sig i en omfattande ekonomisk depression vars hemort är USA. Samtidigt är Europa på väg in i ett nytt katastrofläge. Vad händer med Elgströms USA-bild nu?

¹⁷² Elgström & Collijn (1927), s. 343.

¹⁷³ Elgström & Collijn (1927), s. 342.

Det var tack vare Sverige-Amerikastiftelsen och dess Zornstipendium som Elgström kunde resa till USA den här gången 1933, ”för att studera sociala och kulturella frågor i depressionens tecken.”¹⁷⁴ . I *U.S.A. i örnens tecken* (1934) framstår de Förenta staterna som en civilisation byggd på falska värden. Dessa falska värden menar Elgström är orsaken till krisen som föranlett en stor folkvandring inom kontinenten, från öst till väst. Som exempel på dessa kan nämnas en övertro på individualismens möjligheter. För länge har man drömt en ”[...]maskinålderns lyckodrom om hastighetens och lyxens evangelium.”¹⁷⁵, och trots att den skulle vara lösningen på all världens problem. Den ekonomiska depressionen ligger som fond till hela skildringen och Elgströms ton mot den amerikanska civilisationen har skiftat: ”Amerikanskt psyke är inte bara ett modifierat europeiskt sådant utan något lika artskilt från vårt väsen som någonsin orientaliskt eller afrikanskt”¹⁷⁶ På Wall Street råder djungelns lag.¹⁷⁷ Här finns ingen plats för gammal religion. Penningen styr och nihilismen är utbredd. Elgström skriver om den nya ekonomiska politiken, arbetslösheten, kvinnorna, strejkerna och flyttningsvågorna hos farmarna. Över Pennsylvania ligger tung kolrök, och en konstant grågul dimma, ett inferno, en evig natt i Philadelphias fattigkvarter och unga flickor som tvingas prostituera sig på Los Angeles gator, en utbredd alkoholism och kriminalitet bland folkmassorna.¹⁷⁸ Tonen sätts direkt i den första meningen.

Vad som skett och sker i Förenta staterna just nu är ju ett av de intressantaste och skickelsedigraste experimenten av alla dem vår stackars sjuka värld för närvarande undergår.¹⁷⁹

Världen är sjuk. Maskinerna har blivit människans fiender.¹⁸⁰ Elgström skildrar samma tid i USA:s historia som John Steinbeck i ”Vredens Druvor”. Det är Tom Joads och folkvandringarnas tid, maskinålderns och hastighetens tid. Den djupgående krisen får Elgström att efterlysa en ekonomi som sätter människan och inte penningen i första hand. Hon drömmer om att maskinerna skall bli människans ”bästa vänner” istället för hennes fiender och det verkar som om hon tänker sig att denna utveckling ändå måste börja i USA med ett nytt ekonomiskt system. ”Vi kunna icke definitivt gå tillbaka från massproduktion till forna,

¹⁷⁴ Elgström (1934a). s. 19.

¹⁷⁵ Elgström (1934a). s. 128, 129, 107, 39, 144.

¹⁷⁶ Elgström (1934a). s. 7.

¹⁷⁷ Elgström (1934a). s. 144, 145.

¹⁷⁸ Elgström (1934a). s. 97, 99, 104, 149, 189.

¹⁷⁹ Elgström (1934a). s. 8.

¹⁸⁰ Elgström (1934a). s. 250.

mer primitiva förhållanden.” En ny produktionsram kan rädda världen ur sin ekonomiska kris, menar Elgström.¹⁸¹

5.2.9 PÅVÄG MOT EN NY EUROPEISK KRIS

Uppfattningen om brytningstiden gör sig genomgående hörd i Elgström USA-skildringar 1927-1934: ”Massproduktionen i vår moderna maskinkultur håller måhända definitivt på att avsluta en era i vår civilisation.”¹⁸² och talande för min poäng är de avslutande orden:

Allt detta gör en vistelse i USA just nu utomordentligt fängslande. Man känner sig som i en paus mellan tvenne epoker under vilken hela folket andlöst väntar, drömmer och hoppas.¹⁸³

Samtidigt får krisen i USA henne att tänka på vad som just håller på att hända i Europa. 1933 samma år som Elgström befinner sig på resa i USA skriver hon det följande om Europa:

Borta vid horisonten låg Europa likt ett mörkt och blodigt moln, digert av oro och dräktigt av olycka. I Tyskland skedde saker och ting som man inte vågade tänka på, helt enkelt emedan man kände att man inte orkade med.¹⁸⁴

Orden känns med facit i hand förmodligen ännu tyngre idag än vad de gjorde när Elgström nedtecknade dem: Hitler blir rikskansler i ett Europa som fortfarande slickar sina sår efter det första världskriget. I Italien råder fascismens välde. Liknelsen vid Europa som ett blodigt moln fastnar hos en och mer olycka förutspås av Elgström – ett Europa dräktigt av olycka. Det är som om Europa är dömt till katastrof om och om igen; en civilisation som har gått i graven och blivit primitiv igen. Elgströms ord är nästan skrämmande profetiska och uppgivenheten är onekligen rörande:

Året 1914 var man ännu ung; man kunde arbeta, sörja och brinna i anden. Men ens egen aktivitet dolde på sätt och vis själva vidden av den olycka som utspelades omkring en. Det är för mycket att i samma liv – och nu inte längre ung, inte längre hoppfull, inte längre outtröttlig – tvingas att se och uppleva samma fruktansvärda ting, som man genomlidit en gång förut! – För sista gången! sade

¹⁸¹ Elgström (1934a). s. 250.

¹⁸² Elgström (1934a). s. 142.

¹⁸³ Elgström (1934a). s. 251.

¹⁸⁴ Elgström (1934a). s. 19.

man då. Ty världskriget kunde icke ha varit förgäves, menade man på den tiden. Den tanken tröstade en och uppehöll ens mod. En sådan läxa måste läras.¹⁸⁵

Elgström fortsätter med sin dystra tanke och vi vet att det är ännu sex år kvar till nästa krigsutbrott. Läxan från det förra har inte lärts:

Nu ser man att den inte lärts. Samma årgång av tyskar och österrikare, vars barn förkrymptes och ledo dödsqual av krigets följder, gå åter omkring i krigsattityd. De ha på nytt blivit maskiner och kuggar i den statsmaskinens juggernautsvagn som år 1914 malde ned dem till en enda blodig och själlös massa. I samma liv reser sig åter reaktionen, darra judarna för pogromer och tiga tusentals kvinnor, bortkörda från alla utsikter till någon annan tillvaro än som könsvarerler och producenter av soldatmaterial.¹⁸⁶

Vi kopplar åter till tidens ifrågasatta framstegstanke.¹⁸⁷ Enligt vissa framstegstroende hörde kriget inte till moderniteten utan beskrevs som stadier den moderna västerländska människan borde ha lämnat bakom sig. Den fortsatta krigsutvecklingen i Europa blev för dessa framstegstroende ett smärtsamt uppvaknande. Samtidigt som människan moraliska utveckling tycktes gå bakåt, gick den tekniska utvecklingen framåt. Första världskriget skapade krackeleringar i tilltron till den moraliska framstegsprocessen. Kriget visade att idén om människans utveckling mot ständigt högre moral rymde uppenbara brister.¹⁸⁸ Skovdahl som hämtat vissa av sina analysbegrepp från Reinhard Koselleck, uttrycker det på följande sätt:

När samtidsdelen av erfarenhetsrummet till stor del ockuperas av en katastrofupplevelse, bryts kontinuiteten mellan det historiska framstegsperspektivet och förväntningshorisonten. Vid förväntningshorisonten måste efter första världskriget möjligheterna till återupptagna framsteg samexistera med risken för nya förödande krig.¹⁸⁹

Jag menar att det är detta som Elgström ger uttryck för i sina profetiska uttalanden om Europa som det blodiga molnet dräktigt av olycka. Efter första världskriget har Elgström tappat mycket av tilltron till det ständiga framsteget och även om hon hoppas på ett verkligt framsteg i USA så är hennes oro inför vad som håller på att hända i Europa stor. Hennes förhoppning om mänsklighetens framsteg måste kombineras med rädslan för att nya krig skall uppstå i det förras aska. Förmodligen är det rimligt att anta att den hopplöshet och orkeslöshet Elgström

¹⁸⁵ Elgström (1934a). s. 20.

¹⁸⁶ Elgström (1934a). s. 20.

¹⁸⁷ Skovdahl (2010). s. 63, 93.

¹⁸⁸ Skovdahl (2010). s. 63, 93.

¹⁸⁹ Skovdahl (2010). s. 65.

uttrycker inför Europa ges extra tyngd i mötet med USA som befinner sig långt ifrån detta europeiska mörker, även om också USA är på väg in i sitt eget mörker. Här är det alltså framförallt två kriser som hägrar: dels är det den ekonomiska världskrisen med sina rötter i USA och dels är det den europeiska totalitära krisen. Elgström försöker skapa en ny värld i USA och en vision om nästa kulturepok som något bättre än vad som hittills visat sig i Europa. Jag menar att hennes alltmer aggressiva ton gentemot USA i skildringarna från 1934 i grund och botten har och göra med en besvikelse och en känsla av hopplöshet– när till och med den modernaste nationen i världen har gått in i en djup kris– vart riktas drömmarna om en bättre värld? Finns det någon plats kvar för visioner och utopier?

5.2.10 HOLLYWOOD, 1934

Världen har nu en gång för alla valt ut just Hollywood av alla de orter vilka ligga likt ett pärlband utmed de skära bergen och havets blåa siden i ett landskap, vars snarvackra, kromolitografiska effekter passa till det själstillstånd ordet Hollywood är synonymt med.¹⁹⁰

Det är som om Elgström fullkomligt fränkopplar Hollywood från Kalifornien; Hollywood är inte så mycket ett geografiskt begrepp som en världsmentalitet och rädslan för denna världsmentalitets effekter genomsyrar hennes Hollywood. Boken inleds med hur Elgström flyger in över Los Angeles världens till utsträckning största stad. Har vi gjort en loop frågar hon eftersom att stadens alla ljus liknar stjärnor.¹⁹¹ Elgström skriver i *Hollywood inifrån* om de frånskilda och skvallrande hemmafruarna i Santa Monica, om de ringlande köerna in till Paramount studios som dryper av framförallt unga människor och deras drömmar om filmen, ”[...]unga gudar och gudinnor” och hon talar om skådespelarna och regissörerna.¹⁹²

Hollywood blir i Elgströms skildring resultatet av maskinålders dröm. Det framstår som en plats ”klibbig av reklam” och ”pittoreskt syndfullhet”.¹⁹³ Hollywood är en chimär, en plats där världens drömmar blir till celluloid. Det krossar unga människor och deras drömmar. Hollywood har gjort människor till robotar, vaxdockor och automater. Det är en ”notoriskt glömsk miljö”, ett sagoland och en fullkomligt bisarr värld.¹⁹⁴ Hollywood är sötsliskt och

¹⁹⁰ Elgström (1934b). s. 10.

¹⁹¹ Elgström (1934b). s. 7.

¹⁹² Elgström (1934b). s. 12.

¹⁹³ Elgström (1934b). s. 10, 11.

¹⁹⁴ Elgström (1934b). s. 9, 10, 13, 174, 176.

sockersött. Det beskrivs också som en totalt upp- och nervänd värld¹⁹⁵. Hollywood är liksom främmande för verkligheten och det fortsätter att reproducera samma saga om och om igen, här finns kulisser som döljer kulisser, Hollywood karaktäriseras av en komplett idélöshet:

Där man gick bland alla dessa efterbildningar av slott, städer, kojor och bankettsalar blev den air av överlägsen lyxtillvaro Hollywood höll fast vid till slut nästan fantastiskt överkligt: Potemkinkulisser — som bara dolde kulisser ...efterbildning av efterbildningar i en förvirrande fil som i en evig spegelsalong.¹⁹⁶

Kristiden blir fullt synlig i kontrast till Hollywoods sagovärld. Elgström efterlyser historisk verklighet i all klibbig överklighet. Hon vill ha socialrealistiska filmer som kan svara mot krisen världen nu befinner sig i.¹⁹⁷ Publiken har tröttnat på Hollywoods snarvackra och förljugna romantik. Nu krävs verklighet. Hollywood är ett symptom på ”vårt eget samhälles andliga vanmakt”, men frågar Elgström:”[...]är inte detta sant – inte bara om Hollywood – utan om hela vår gamla sjuka värld, lidande även den av samma lyx- och framgångssjuka, samma hänsynslösa erövrardrömmar, samma förljugna romantik?”¹⁹⁸ Notera hur Elgström talar om hela vår gamla sjuka värld. Krisen är allmän och finns överallt i såväl USA som i Europa.

Till och med Hollywood har nedslagits av USA:s kris. Elgström målar en bild av Hollywood med arbetslösa skådespelare och stängda filmstudios. Vagabonderande ungdomar och äldre herrar som tvingats lämna sina gamla jobb står och hoppas på bättre lycka i köerna utanför de filmstudios som fortfarande håller öppet.¹⁹⁹ Maskinålderns dröm och lyxens evangelium har i författarinnsans skildring till slut fullkomligt ersatt gamla andliga värden och resultatet är Hollywood, världsmentaliteten. Det mest hoppfulla Elgström ger uttryck för i Hollywood är att [...]kampen mellan dem som skapa och dem som exploatera nått även innanför de gyllene murarna till drömparadiset av celluloid!”²⁰⁰ I övrigt ligger över Hollywood en genomkommersialiserad aura och människor går runt med ”lyxhundar” och god litteratur dör ”[...]utan att god film uppstår i dess aska”, där ”konsten är avsedd att utgöra endast kokain.”²⁰¹

¹⁹⁵ Elgström (1934b). s. 20.

¹⁹⁶ Elgström (1934b). s. 161.

¹⁹⁷ Elgström (1934b). s. 180, 186.

¹⁹⁸ Elgström (1934b). s. 188.

¹⁹⁹ Elgström (1934b). s. 186, 12.

²⁰⁰ Elgström (1934b). s. 32, 34.

²⁰¹ Elgström (1934b). s. 18, 80.

5.2.11 ELGSTRÖM OCH KULTURPESSIMISMEN

Ty under välståndstiden drömde man ju maskinålderns dröm, hetsigare och mera krampaktigt i Amerika än någon annanstans i världen, drömmen om den maskingjorda konsten, som tog en genväg förbi den äkta, drömmen om den maskingjorda lyckan i lyx, framgång och överflöd, drömmen om den maskingjorda själen, om människan som en robot²⁰²

Elgströms civilisationskritiska tendenser kan passas in i västvärldens kulturpessimistiska tradition. Kritiken mot den moderna civilisationen utgör en stor del av nittonhundratalets intellektuella historia och har så fortsatt in i tjugohundratalet. Kulturpessimism är föreställningen om att en särskild civilisation eller hela mänskligheten befinner sig i en nedåtgående process. Föreställningen om slutet och den snart stundande kollapsen av västvärlden fördes under nittonhundratalets första decennier fram av till exempel den tidigare nämnde Oswald Spengler och i USA Henry Adams. Även i modernismens skönlitteratur återfinns kulturpessimistiska idéer på många håll, T.S. Eliots *Wasteland*, Franz Kafka, George Orwell, Samuel Beckett och Aldous Huxley är enbart några exempel. Sigmund Freud ansåg att den teknologiska accelerationen i den moderna civilisationen skulle bli dess slut.²⁰³

Freuds tanke liknar helt klart Elgströms tal om maskinålderns dröm som lett till en primitiv återgång för den moderna civilisationen USA vars resultat är en oäkta tillvaro i form av en död konst vars enda syfte är att fungera som kokain. Hollywood framträder som den ultimata manifestation av hur den moderna civilisationen i USA har gått fel. Alla dessa amerikanska snedsteg visar sig i ”guldpolypen”²⁰⁴. Den amerikanska ekonomin har gått från att vara världens modernaste och framgångsrikaste ekonomi, till att återgå till ett primitivt stadium.²⁰⁵

Det var först efter det andra världskriget som Theodor W. Adornos och Max Horkheimers klassiker *Upplysningens dialektik* publicerades för första gången. Ändå kan vi i denna observera flera teman i USA-bilden som Elgström i sina reseskildringar skrivna mellan 1927 och 1934 tar upp. Det nya med *Upplysningens dialektik* var att författarna klart och tydligt lade skulden för nittonhundratalets katastrofer i form av till exempel Auschwitz-Birkenau på ett upplysningsförnuft som de menade blivit mytiskt och maktberusat. Den amerikanska masskulturen målas i deras verk ut som mer eller mindre lika fel som den fascistiska ideologin. Konsumtionssamhället med sina rötter i USA blev för Adorno och Horkheimer en

²⁰² Elgström (1934b). s. 176.

²⁰³ Bennett, Oliver. *Cultural Pessimism: Narratives of Decline in the Postmodern World*, Edinburgh University Press (UK) (2001). s. 1 -5.

²⁰⁴ Elgström (1934b). s. 183.

²⁰⁵ Elgström (1934a). s. 128, 144.

”förverkligad dystopi”, menar Skovdahl. Adorno och Horkheimer talade om ”förtingligade offer”, ”arbetslivets massarméer”, ”konsumtionsobjektens reklamglamour och masskulturens kändisar”.²⁰⁶ Retoriken hos Adorno och Horkheimer, påminner om Elgströms, framförallt i *Hollywood inifrån*. Vi minns hennes beskrivning av massexistensen på Broadway 1927 och hur hon lyfte fram masskulturens förmåga att göra kulturen psykotisk och maskinartad, att göra robotar av människor. Hollywood mitt i den ekonomiska världskrisen framstår som det ultimata resultatet av de faror författarinnan tyckte sig ana under sin första resa. Det är som om hennes oro inför massexistensen i USA i Hollywood har blivit fullkomligt verklig. Hollywood blir ett centrum för den amerikanska konsumtionsdriften och rovgirigheten och ett masspsykosens Mecka.

Upplýsningens dialektik utkom inte förrän 1947 men vissa teman om Hollywood var helt klart etablerade före denna tidpunkt. Skovdahl visar hur Adorno och Horkheimer sammankopplade Hollywood med ”antisemitiska hatprojektioner” och menade att ”filmkonsumentens inlevelse i Hollywoodstjärnans liv” båda är uttryck för ett ”återfall i ett mytiskt och magiskt tänkande”.²⁰⁷ Lägg särskilt märke till beskrivningen av Hollywood som ett uttryck för det mytiska och magiska. Elgström gör också sådana kopplingar. Hollywood blir i hennes skildring en sagovärld som är förtrollad och förtrollande och som gör robotar av människor. Samtidigt är Hollywood ett uttryck för ett primitivt stadium i USA:s historia: “[...]människorna äro nu en gång mera apor än aporna själva.”²⁰⁸

Det moderna kapitalistiska samhället beskrivs enligt Adorno och Horkheimer som en effektiv mördare av det mänskliga subjektet. I Amerika har människan fallit offer för den stereotypa livsförfälskning vilken är resultatet av den kommersiella kulturindustrins massproduktion och likriktning. Massproduktionens resultat är överproduktion och ekonomiska kriser. För Adorno och Horkheimer framträder i krisernas kölvatten hotet om den världsomspännande fascismen och framåtskridandet blir härmed en tillbakagång.²⁰⁹ Detta stämmer också i Elgströms syn på USA. Den modernaste nationen blir en primitiv nation på grund av en okontrollerad jakt på profit och ytlighet. Det verkar som om utvecklingen mot nedgången har börjat i Hollywood som spridit sina falska värden och skapat en viral *världsmentalitet*.

²⁰⁶ Skovdahl (2010). s. 93, 94.

²⁰⁷ Skovdahl (2010). s. 96.

²⁰⁸ Elgström (1934b). s. 98.

²⁰⁹ Skovdahl (2010). s. 96.

5.2.12 RÄDDNINGEN

En annan skillnad mot 1927 års reseskildring är att USA inte längre är ungt och fräscht på det sätt som Elgström beskrev det då. Då framstod Europa som ett gammalt ärrigt minne och framtiden tillskrevs tydligt USA. Nu däremot märks det att Elgström på ett tydligare sätt än innan menar att Europa kan lära USA något. Nu har europeisk tradition till viss del blivit fin igen. I Amerika råder, ”standardiseringens enformighet”, som exempel lyfts vid ett tillfälle själlösheten i ”den nationella amerikanska skönhetsstypen”, som är alltför ”mekaniskt blank och felfri”, ”alltför animaliskt slät och oskuggad ” saknandes ”det djup av avslipad finess, som en äldre kultur ibland tyckes skänka de vackra europeiska kvinnorna.²¹⁰ Den äldre kulturen Europa verkar här ha övertaget. Som ett exempel på detta tas de europeiska kvinnliga skådespelarna som på sista tiden”[...]invaderat Hollywood och med sina nya ideal utrotat den sockersöta femininet, som Mary Pickford och andra företrätt.”²¹¹ Däremot är Elgström inte nöjd med Greta Garbos insats då hon inte lyckats förmedla ”[...]de anspråkslösaste svenska fordringar på historisk pietet över scenerna.”²¹² Garbo kunde gjort Sverige mer rättvisa tycks Elgström mena. Då skall vi komma ihåg att Elgströms kaxighet mycket väl kan ha att göra med att under samma period som *Hollywood inifrån* och *U.S.A. i Örnens tecken* publiceras i Bonniers serie om dagsaktuella ämnen, börjar den svenska nationsstoltheten att växa till sig ordentligt. Sverige anses gå om USA och kallas av många den modernaste nationen i världen!²¹³

Elgström målar förvisso upp ett ganska nattsvart läge i böckerna från 1934. Däremot finns trots allt en sak som skulle kunna rädda USA ur den djupa krisen. Det ekonomiska programmet *New Deal* initierat av kongressen och Franklin D. Roosevelt 1933. Ett ekonomiskt program inte helt olikt den svenska socialdemokratiska modellen. USA får vid den här tiden upp ögonen för Sverige och sänder en kommission för att studera hur Sverige klarat sig så väl ur krisen.²¹⁴ 1934 avslutar Elgström sina skildringar av USA med följande ord som också faktiskt återigen avslöjar hennes drömmar om en ny bättre samhällsanda:

»The new Deal» (»den nya given») utstakat för det amerikanska folket I sin helhet – bort från själviska lyckodrämmar om hastigt vunnen rikedom på andras bekostnad och fram mot en helt ny samhällsanda? På det hänger dess öde. Men är

²¹⁰ Elgström (1934b). s. 89.

²¹¹ Elgström (1934b). s. 28.

²¹² Elgström (1934b). s. 80.

²¹³ Alm (2004). s. 75-89.

²¹⁴ Alm (2004). s. 75-89.

inte detta sant – inte bara om Hollywood – utan om hela vår gamla värld, lidande även den av samma lyx – och framgångssjuka, samma hänsynslösa erövrardrömmar, samma förljugna romantik?²¹⁵

Även om världen är sjuk och krisdrabbad finns alltså trots allt litet kvar av Elgströms visioner om en bättre framtid och en helt ny samhällsanda.

5.2.13 SAMMANFATTNING AV ANNA LENA ELGSTRÖMS USA-SKILDNINGAR

När vi inledde den här analysen i New York såg vi att Elgström uttryckte oro och framtidsundran inför vad livet i masstaden skulle innebära för människan och moralen. I samma andetag som hon imponerades djupt av Broadways elektriska atmosfär och etniska sammanblandning, uttryckte hon rädsla. Skyskraporna blev till frågetecken inför framtiden. New York likandes vid en vampyr det vill säga en stad att älska och hata på samma gång. Borta i Europa organiserade sig de onda makterna och Elgström satte sitt hopp till att den nya världen inte skulle gå i samma fälla som den gamla. Europa beskrevs i kontrast till New York med Spenglers historiefilosofiska schema enligt vilket Elgström menade att Europa befann sig i sin höst.

I Boston mötte Elgström en statisk kultur genomsyrad av puritanism. New England utmärktes av andliga värden som hon menade byggt hela Amerika men som nu var på väg bort. Elgström liknade New Englands-kulturen vid en vissnen bukett, förflyktigad och stilla, fast i det förflutna. Under tiden skedde en kulturell och ekonomisk förskjutning på den nordamerikanska kontinenten vilket gav upphov till diskursen om det stilla New England. Den gamla puritanismen hade spelat ut sin roll.

Chicago däremot blev till USA:s nya kulturella huvudstad åtminstone vad gällde poesin. Staden utmärktes i Elgströms skildring av ungdomlig naivitet och en uteslutande skapartrånad. Vi såg att Chicago präglades av spritskandaler, smuts och korruption, men här fann vi också Amerikas skönlitterära front som med sin modernism och fria vers utkonkurrerat den gamla Bostonskolan. Vi såg att svensk-amerikanen Carl Sandburg användes av Elgström för att hantera de egna funderingarna kring framtiden. Sandburgs sociala patos och drömmar om en bättre värld stämde väl överens med Elgströms egna. Dessutom hade han svenska rötter vilket nog gjorde det ännu lättare för Elgström att sympatisera med honom.

²¹⁵ Elgström (1934b). s. 188.

Det finns konstanta teman som löper längs Elgströms tre skildringar. Ett av dem och det mest återkommande är temat om massan. I Hollywood tecknas den europeiska såväl som den amerikanska krisen tydligt. Massexistensen, jakten på profit och robotillvaron har i USA eskalerat. Tonen hos Elgström är betydligt hårdare 1934 och USA anses inte längre lika ungt och fräscht. USA har gått ner sig i sin profitberusning. Det enda som möjligen kan rädda USA är New Deal-politiken och Europas äldre kulturella arv. Detta äldre kulturella arv personifieras i Elgströms skildring av dess vackrare och mer förfinade kvinnor. Massan, Maskinsamhället, profiten, den oäkta konsten, totalitarismen, ytligheten, de onda makternas organisation, är alla företeelser som Elgström förhåller sig negativ till. I botten ligger kriget som är den absolut djupaste krisen av alla. I *U.S.A. Liv och teater* var krisen framförallt Europas. I skildringarna från 1934 har tonen ändrats och även USA befinner sig i kris. Nu är framtiden, det vill säga platsen för nästa kulturepok, mer osäker än vad den var 1927.

Första världskriget kom som ett ordentligt slag mot Elgströms pacifistiska hållning. Det är uppenbart att Elgström i sin skildring av Europa som det blodiga molnet dräktigt av olycka har börjat betvivla framsteget i den moderna civilisationen. Förväntningshorisonten uppfylls tydligt av rädsla för nya krig. Jag menar att Elgströms uppenbara kulturpessimism är ett resultat av krackelerade framstegsdrömmar som utlösts av första världskriget. Moderniteten är i kris.

5.3 LARS GUSTAFSSONS NYA VÄRLD

5.3.1 NEW ENGLAND OCH UPSTATE NEW YORK

Det här avsnittet handlar om Lars Gustafssons upplevelse av USA:s östkust när han 1967 åkte dit för att gästföreläsa om filosofi och skandinavisk litteratur från artonhundratalet.²¹⁶

Gustafssons första resa till USA företogs femtio år efter Elgströms första. Det kan vara bra att ha detta tidsavstånd i tanken. Femtio år i Europa under nittonhundratalet är en lång tid.

Under sextioalet blev synen på Amerika i Sverige alltmer kritisk. Den utlösande faktorn var Vietnamkriget. Göran Sonnevi skrev i Bonniers litterära magasin "[...]För var dag dödas allt fler i USA's vidriga krig."²¹⁷ Uppfattningar om "västindoktrinering" genom massmedia,

²¹⁶ Gustafsson (1975). s. 111.

²¹⁷ Eidevall (1983). s. 164.

press och radio, hördes från svenska intellektuella. USA indoktrinerar. Amerika är obildat och lider brist på kultur. Amerika är perverterat och fascistiskt menade författaren och konstnären, Bosse Gustafson. Sven Delblanc såg ingen framtid ens i San Franciscos drogliberala dimma eller demonstrationsiver mot Vietnamkriget. Delblanc menade att USA inte var någon plats för revolt bara ”individualanarkistisk idioti” och ”meningslösa protester”²¹⁸.

Med de alltmer hätska stämningarna mot USA i åtanke är det intressant att se hur Lars Gustafsson upplever nationen på plats och hur hans åsikter skiljer sig från de generella svenska tankebanorna:

Boston. Den första förnimmelsen överraskar mig helt. Jag känner trivsel, välbehag och en stimulans så stark att den inte kan vara illusorisk.²¹⁹

Till skillnad från Elgströms beskrivning av Boston som något förflyktigt, stillsamt och mumifierat, är det Boston Lars Gustafsson möts av vaket och levande. Han hör musik och livliga röster. ”Högljudda högtalare, musik, buller, snabba steg – jag tycker om det!”²²⁰. Då Elgström i sin Bostonskildring fokuserar på historien och New England i förhållande till den gamla världen det vill säga New England som en förlängd del av denna gamla värld, är Gustafsson snabb med att associera sin första visit i New England med den *nya* världen. Likt en europeisk emigrant som för första gången känner den nya kontinenten under sina fötter. Det tar ett tag innan han förstår vilken känsla det är han förnimmer. Det är den nya världens sinnestämning som drabbat honom.²²¹

Ur djupet av min sömnighet söker jag ett uttryck för detta. När jag till sist hittar det förstår jag plötsligt min egen sinnesstämning. Uttrycket är: Nya Världen.²²²

Genomgående för de verk som behandlas i denna analys är Gustafssons sätt att ofta kontrastera upplevelse i USA med något svenskt eller europeiskt. Ett exempel på detta kan läsas i en av hans många natur- och väderbeskrivningar:

New York Upstate. Klimat och landskap upphör inte att förvåna mig. Varje träd är välbekant *ända tills man ser efter litet närmre*. Då blir det obekant igen. Det är

²¹⁸ Eidevall (1983). s. 165, 166, 167, 168, 171.

²¹⁹ Gustafsson (1975). s. 111.

²²⁰ Gustafsson (1975). s. 111.

²²¹ Gustafsson (1975). s. 111.

²²² Gustafsson (1975). s. 111.

ohyggligt förvirrande. Lönnen var en sockerlön. Eken var ingen ek. Blåklockan har röda pistiller!²²³

USA är liksom välbekant och främmande på samma gång. Gustafssons skildringar av USA rör sig ofta kring Vietnamkriget. en sådan uppenbar kollisionskurs mellan Sverige och USA som Gustafsson älskar att framhålla framträder just i Vietnamkrigsfrågan: ”Vi har absolut ingenting att lära dessa människor. De vet lika mycket om världens problem som vi. De formade sin åsikt om saken långt innan Göran Sonnevi skrev en dikt om den.”²²⁴ Detta säger Gustafsson till sina svenska läsare som enligt honom tror att hela USA är krigsförespråkare. Han fortsätter: ”Åsikter som i Sverige framställs som klart radikala, ja vänsterextremistiska, delas i USA av fridsamma pastorer, välbeställda professorer, konservativa herrar som samlar på barockinstrument”²²⁵. Lars Gustafsson är noggrann med att påpeka att han ju mest rör sig i universitetsmiljöer och att det skulle kunna vara en förklaring till att alla han träffar varit så välinformerade²²⁶. Om en Professor X skriver han ”Han är en fullständigt lojal amerikansk medborgare med tillgivenhet för sitt land, även om han som alla professorer för tillfället avskyr dess regering.”²²⁷. Däremot finns det en genomgående känsla av maktlöshet hos de amerikanska intellektuella menar Gustafsson. Demokratin liknas vid en maskin som saknar ”egentlig ideologi” och därför bara fylls av ”makt, ren, outspädd makt”.²²⁸ Frågan om ideologi kommer vi att återkomma till igen i den här analysen.

Det finns en genomgående spänning i de verk av Gustafsson som denna studie behandlar. Självfallet den mellan Europa och USA, men också mer specifikt den mellan det långa europeiska artonhundratalet och USA som den nya världen. Denna kommer vi att återvända till ett flertal gånger i denna analys av Gustafssons bild av USA. I detta inledande avsnitt tar vi mest fasta på hur New England beskrivs som levande. Under Gustafssons senare resor kommer synen på USA:s östra delar nämligen att förändras. USA och världen är annorlunda 1967 i jämförelse med 1977 då *Tennis spelarna* ges ut.

Lena Lennerhed benämner sextioalet som ett kraftigt mytologiserat årtionde som i egentlig idémässig bemärkelse inte är ett årtionde. I sin politiskt radikala betydelse kan sextioalet betecknas börja 1956-1957 med ett förnyat intresse för marxistisk debatt, kamp

²²³ Gustafsson (1975). s. 111.

²²⁴ Gustafsson (1975). s. 117.

²²⁵ Gustafsson (1975). s. 116.

²²⁶ Gustafsson (1975). s. 119.

²²⁷ Gustafsson (1975). s. 114.

²²⁸ Gustafsson (1975). s. 118.

mot atomvapen, krig, miljöförstöring, och vara till och med Vietnamkrigets slut 1975.²²⁹ Sextioalet och sextioalets slut är ett viktigt ramverk i den här delen av uppsatsen. Gustafsson företar sin första resa till USA ett år innan 1968 och Vietnamkriget löper som en röd tråd genom USA-skildringarna som här behandlas.

Tidigt sjuttioal beskrivs ofta som en tid av fragmentarisering. Det vill säga en tid då det moderna projektet alltmer kommer att kritiseras och ersättas av en ”desillusionerad postmodernism”, skriver Bosse Holmqvist.²³⁰ Detta ramverk har relevans för vår förståelse av Gustafssons USA-bild.

Vi har sett att kristankar var centrala i Anna Lenah Elgströms skildringar av USA. Jag har valt att se detta som ett uttryck för en modernitetens kris och mer direkt en uppgivenhet inför det utlovade framstegets uteblivande i världen. Hos Lars Gustafsson spelar krisen en stor och viktig roll, men även mer explicit än hos Elgström, utopin. Detta skall vi nu fördjupa oss i.

5.3.2 KALIFORNIEN, 1972

Kapitlet som behandlas här heter ”Resa till pojkåren” och återfinns också det i Gustafssons reseskildringssamling *Världsdelar*. Gunnar Eidevall behandlar i kapitlet om Lars Gustafsson till viss del samma källa som jag nedan fördjupar mig i. Jag hämtar också en del resonemang från Eidevall som jag alla redogör för i analysen. Eidevalls genomgång av Gustafssons Kaliforniensbildning är bra men saknar de större kontextbaserade resonemang och den fördjupning i andra texter som jag nedan gör. Detta har såklart att göra med att Eidevalls avhandling är litteraturhistoriskt inriktad och att min studie är idéhistoriskt inriktad, vi söker förstå på olika sätt och plan.

Att resa i USA är som att resa med sin pojkålder skriver Gustafsson. Han kommer att tänka på när han som barn efter skolan sprang till kiosken för att köpa magasinet ”Levande livet” som alltid rymde äventyrsberättelser som utspelade sig i USA. ”Jag förmodar att det är detta som kallas kulturimperialism. Men det är på det sättet USA lever i det undermedvetna hos de flesta svenskar”.²³¹ Långt innan han kände till katedralen i Chartres kände han till Alcatraz.²³² USA:s västkust beskrivs först precis som östkusten fem år tidigare. Allt känns förtroget på

²²⁹ Lennerhed, Lena. ”Det är rätt att göra uppror!” i Runeby, Nils (red.), *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002). s. 194-195.

²³⁰ Holmqvist, Bosse. ”Epilog: De senaste decennierna” i Runeby, Nils (red.), *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002). s. 277, 278.

²³¹ Gustafsson (1975). s. 123.

²³² Gustafsson (1975). s. 123.

något sätt, kabelspårvagnarna, det typiska stilla havsregnet som han sett på bio så många gånger förut. Men snart ändrar han sig:

Alla dess korrelat från fjortonårsåldern är förrädiska. Denna västkust är lika främmande som Asien. I vissa av sina yttringar så avancerad att den kommer New York-kulturen att framstå som ett trött och slitet Henry Jameskt adertonhundratalet. USA:s ekonomiska tyngdpunkt håller sedan länge på att glida över mot väster och söder. Det är i The Bay Area som konstnärerna, idéerna, det *bysantinska* draget finns.

Från och med nu kommer New York och östkusten i Gustafssons skildring att associeras med det gamla och slitna artonhundratalet, det vill säga Europa i författarens mening: ”New York är Amsterdam, slitet, trött, illa städat”²³³. Det oerhört vackra San Francisco blir en plats som historien aldrig förr har skådat, en plats för en ny tid. ”[...]en början till något nytt, som historien aldrig har sett.”²³⁴ På denna kustremsa är det som om ”[...]äntligen adertonhundratalet höll på att ta slut, och ersättas av något annat”²³⁵ Gustafsson beskriver en brytningstid: ”Här kan det kännas ibland, som om man verkligen stod på en strand också i historien[...]”²³⁶ Någon guidebok till USA:s västkust har Gustafsson inte hittat och även om han hade gjort det skulle den förmodligen ändå inte kunnat förklara det som han möts av på den kaliforniska kustremsan. Författaren beskriver en oförmåga till relevanta begrepp för att förklara allt detta nya och främmande. Kalifornien [...]känns som om det tillhörde en annan historisk krets, en annan världsdal, ett annat slags tid.²³⁷ Blandningen av manifestationer från olika europeiska tider finns överallt, ”fortfarande kan man i Los Angeles höra bättre föreläsningar än förmodligen någonstans i Europa om 1200-talets hebreiska poeter i Saragossa eller, som jag gjorde häromkvällen, om vändpunkten i det spanska sjuttonhundratalets romanform”²³⁸. På den Kaliforniska kustremsan existerar jättelaborationer sida vid sida om stora medeltidsbibliotek.²³⁹ Det är en plats för en ny kärleksfullhet och en ny frihet. Den kaliforniska kustremsan är en renässansvärld medan artonhundratalet finns långt borta på den andra sidan kontinenten:

²³³ Gustafsson (1975). s. 126.

²³⁴ Gustafsson (1975). s. 138.

²³⁵ Gustafsson (1975). s. 135-136.

²³⁶ Gustafsson (1975). s. 135-136.

²³⁷ Gustafsson (1975). s. 126.

²³⁸ Gustafsson (1975). s. 135.

²³⁹ Gustafsson (1975). s. 138.

Den nya frihet, den kärleksfullhet som också finns i denna renässansvärld. Den som en gång har känt smaken av den glömmen den inte. Jag misstänker att USA trots allt har tagit smak av den bågaren. I så fall finns det hopp, massor av hopp, en början till något nytt, som historien aldrig har sett. Om femtio år vet vi.²⁴⁰

Istället för en guidebok har Gustafsson tagit med sig Brehiers²⁴¹ standardverk om den bysantinska civilisationen och förklaringen av valet är intressant:

Eftersom jag aldrig hittade någon bra resehandbok hemma tog jag med mig Brehiers standardbok om den bysantinska civilisationen, och långa stycken stämmer den förvånande väl: ljuset, kullarna, språkförbistringen, den lätta, glada tonen, det vacklande imperiet, invecklat i alltmer omöjliga gränskrig.²⁴²

USA som ett vacklande imperium och Kaliforniens kustremsa från San Francisco till San Diego som en plats för en ny renässans. Olika delar av USA förefaller alltså i Gustafssons skildring befinna sig i olika historiska eror. Detta kommer vi att fördjupa oss vidare i. San Franciscos Bay Area framträder särskilt som ett centrum för intellektuella, idériedom och konstnärlighet.

5.3.3 ADERTONHUNDRATALET

Det är intressant hur Gustafsson inte finner begrepp att förklara vad han möts av på denna västkust. Han måste ta till historiska redan passerade eror för att överhuvudtaget kunna konceptualisera sin upplevelse. ”Det bysantinska draget” och ”renässansvärld” är termer han ofta återkommer till för att beskriva Kalifornien. Det är som om han måste gå bortom det långa europeiska artonhundratalet till en Italiensk ungrenässans för att försöka förstå. Som om Kalifornien helt enkelt har hoppat över det långa artonhundratalet och direkt blivit något annat. Det är mer likt renässansens Italien än Europas artonhundratat. Det finns ingen färdig historisk formel för Kalifornien. Inte ens en metafor kan Gustafsson komma på:

²⁴⁰ Gustafsson (1975). s. 138.

²⁴¹ Louis Bréhier (1868-1951) fransk historiker vars specialområde var bysantinsk historia. Det verk Gustafsson åsyftar här är förmodligen trebandsverket *Le Monde byzantin*. En något otymplig resebok kan tyckas, om han tog med alla tre banden. Men förmodligen bara denna del *Vie et mort de Byzance* (1946).

²⁴² Gustafsson (1975). s. 125-126.

[...]Jag har försökt med ungrenässansens Italien, och det stämmer en bit. Furstarna finns här, en Borgia, en d'Este, ja säkert också en Gesauldo. Grymheten finns förvisso. Och musikerna, diktarna, sekterna, hoven, trubadurerna[...]²⁴³

Notera det komplexa förhållandet mellan det historiska, samtiden och framtiden som Gustafsson ger uttryck för i citatet. Framtiden i USA, i Kalifornien närmare bestämt, smids i samspel med ett ”europeiskt” ”förflutet”, som ännu inte drabbats av det långa artonhundratalet. Europa är fortfarande kvar i artonhundratalet och New York borta i öst är bara en del av detta långa europeiska sekel. Det östliga USA som ett vacklande imperium, västern som något annat. Kalifornien som beskrivs som den kokande neobysantinska världen, rymmer framtiden:

Om någon frågade mig vilket område som är världens intellektuella centrum, i betydelsen mest konstnärligt produktiva område, mest idérika, kort sagt, var framtiden på något egendomligt sätt håller på att smidas, tror jag nästan att jag skulle svara att det är på den kaliforniska kustremsan från San Francisco ner till San Diego.²⁴⁴

Vi ser här hur Gustafsson uttryckligen förhåller sig till begreppet framtiden när han talar om den kaliforniska kustremsan.²⁴⁵ Och som så ofta annars drar Gustafsson en parallell till hemlandet Sverige där det talas med självklar pessimism om USA och dess framtid och han menar att detta säkert också hade varit hans slutsats om han hade stannat i New York - men den ekonomiska och kulturella tyngdpunkten har sedan länge förskjutits västerut och söderut. New York är inte längre USA:s centrum.²⁴⁶ I Kalifornien finns starka moraliska motkrafter under ytan som håller på att bubbla fram. Detta är hoppfullt eftersom att dessa krafter är radikalt olika den nuvarande politiken.²⁴⁷ Allt detta blir intressant när vi relaterar det till de idéer som växte fram i början av sjuttioalet; jag tänker då särskilt på kritiken mot artonhundratalets upplysningsprojekt, ”det moderna projektet”, de idéer som ledde fram till den moderna staten och som enligt föreliggande logik ledde fram till utvecklingen av totalitära samhällsexperiment i form av nazism, fascism och kommunism. Modernitetens, framstegsidéer försätts under sjuttioalet i kris.²⁴⁸ Gustafssons trötthet vid artonhundratalet kan relateras till denna så kallade postmoderna kritik mot västerlandets moderna historia. Lars

²⁴³ Gustafsson (1975). s. 134.

²⁴⁴ Gustafsson (1975). s. 134-135.

²⁴⁵ Gustafsson (1975). s. 134-135.

²⁴⁶ Gustafsson (1975). s. 137.

²⁴⁷ Gustafsson (1975). s. 137.

²⁴⁸ Skovdahl (2010)

Gustafsson skrev 1980 i sin stridsskrift *För Liberalismen* på temat ”det totala samhället” i form av sovjetiska eller nazistiska arbetsläger att ”sammanhangen mellan utopi och kontrollstat är djupa” och menade att utopin:

Drömmen om överblickbarheten – representerad av adertonhundralets gallerifångelser av den typ som George Dance ritade för Newgatefängelset – och drömmen om jungfrueligheten, en ny början, är båda steg mot den moderna kontrollstaten i dess olika uppenbarelseformer.²⁴⁹

Artonhundralets dröm om överblickbarhet har här lett till den moderna kontrollstaten, drömmen om harmonin och det geometriskt överskådliga har lett till ett samhälle i vilket medborgarna inte inser sitt eget bästa och staten för att klara sig måste ”producera stora mängder ideologi.”²⁵⁰ Vidare skriver Gustafsson att det förmodligen är karaktäristiskt att dessa sammanhang börjar genomsådas ”[...]nu när de flesta av adertonhundralets, dvs. egentligen Upplysningstidens, framstegsideologier, har kommit i ordentlig gungning.”²⁵¹ En intressant dissonans att ta upp är den om Gustafssons här uppenbara kritik av utopin. Det vill säga av artonhundralets utopiska visioner och om den nya början 1980. Åtta år tidigare som vi nyss sett, har han tillskrivit Kalifornien just sådana utopiska kvaliteter och till och med beskrivit det som om Kalifornien verkligen är historiens nya början; som om det är här som en ljus framtid vilar medan resten av USA är ett vacklande imperium kvar i ett gammalt stagnerat artonhundratals. När vi så tittar på Gustafssons sextiotalsverk som passande nog går under titeln *Utopier*²⁵², framträder en något annorlunda syn. Här undersöker Gustafsson utopins möjlighet eller icke-möjlighet och kommer fram till att det trots allt finns utopiska inslag i det rådande samhällsklimatet. Observera att han inte talar om Kalifornien i *Utopier*, men sättet han beskriver den möjliga utopin har stora likheter med hur han beskriver Kalifornien tre år senare i sin reseskildring. Kalifornien beskrivs 1972 som något nytt i historien, ett ”utomhistoriskt tillstånd”²⁵³ som verkligen förefaller vara en förverkligad utopi, ett nytt utomhistoriskt tillstånd som alltså inte är ”blott föreställt”²⁵⁴ utan faktiskt har förverkligats. Gustafsson föreslår alltså utopins möjlighet i essän från 1969: ”Den underground, eller subkultur som vi idag tydligt skymtar, alltifrån konsumtionsvägran hos

²⁴⁹ Gustafsson, Lars. *För Liberalismen: För Liberalismen: En stridsskrift*, Norstedts förlag, Stockholm (1980). s. 27-28.

²⁵⁰ Gustafsson (1980). s. 28.

²⁵¹ Gustafsson (1980). s. 28.

²⁵² Gustafsson, Lars. *Utopier: och andra essäer om dikt och liv*, Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm (1969).

²⁵³ Gustafsson (1969). s. 114.

²⁵⁴ Gustafsson (1969). s. 114.

hippies till verksamheterna hos de kritiska universiteten i storstäderna är en slags modell eller skuggbild av en tänkbar kommande värld.[...] ²⁵⁵ Gustafsson använder begreppet *motinstitutioner* för att förklara ett eventuellt nytt samhälles framväxt. Detta nya samhälle tänks växa fram likt ett ogräs inom och mellan det redan existerande samhällets strukturer. Kan ett sådant alternativ växa fram utan att mötas av statens repressiva makt undrar han. ²⁵⁶ Utopierna fungerar i detta verk från 1969 som *motfiktioner* eller negativa spegelbilder till den förhärskande samhällsstrukturen eller ett slags *motgrammatik* till den rådande grammatiken, ”födda ur behovet att införa ett heteronomt element i den samhällsmytologi som redan är operativ i historien.” ²⁵⁷ Gustafsson anknyter här till Marx och verkar mena att så länge språket rymmer ett motspråk så måste utopin vara realiserbar:

De utopiska möjligheter samhället rymmer måste finnas här och nu och kunna förverkligas i det ögonblick vår begreppsapparat tillåter dem att erkännas. ²⁵⁸

I San Francisco 1972 verkar det onekligen som om detta har skett. Sjuttioalet har beskrivits som en tid i Gustafssons författarskap fyllt av uppbrottskänslor. En tid som karaktäriseras av såväl ideologisk som språklig och personlig kris hos författaren. Hanns Grössel skriver att i kölvattnet efter 1968 års studentrevolter känner Gustafsson sig”[...]sönderhackad av omgivningens otaliga krav”, alienerad och [...]längtar efter att bli befriad, att få börja på nytt[...] ²⁵⁹ Om *Herr Gustafsson själv* (1971) som beskrivs som en intellektuell självbiografi och inledde romansviten *Sprickorna i muren*, menar Lothar Baier att Gustafsson skriver utifrån perspektivet efter chocken som det sena sextioalets protester hade inneburit för generationens intellektuella. Gustafsson har ännu inte hämtat sig från denna revolutionära kampvilja men ser i början av sjuttioalet hur den redan börjat bytas ut i apati och konformitet och en förlamande tomhet i Sverige. Av Gustafsson själv beskrevs förloppet som ett ”sorgearbete” som sakta leder fram till ett nytt hopp, skriver Baier. ²⁶⁰ Detta kan vara värdefullt att ha med oss när vi nu fortsätter vår analys i Kalifornien och det är intressant hur Sverige nu aktivt används som Kaliforniens raka motsats, antiutopin kontra utopin.

²⁵⁵ Gustafsson (1969). s. 146.

²⁵⁶ Gustafsson (1969). s. 145.

²⁵⁷ Gustafsson (1969). s. 140.

²⁵⁸ Gustafsson (1969). s. 141.

²⁵⁹ Grössel, Hanns. ”Om Lars Gustafsson” i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 19.

²⁶⁰ Baier, Lothar. ”Sprickorna i muren” i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 208-209.

Vi skall titta närmare på två konkreta företeelser som Gustafsson särskilt framhäver i sitt möte med Kalifornien som båda kan kopplas till konceptet om den förverkligade utopin.

5.3.4 DEMONSTRATIONERNA

Man kan skratta åt dessa yrvakna rörelser ute i kustbandet, jesusfolket, buddisterna i sina röda mantlar, de hundratal restaurangerna som propagerar för organisk mat och organisk livsföring, men man skall komma ihåg att de strängt taget bara utgör yrrelserna till något ofantligt mycket intressantare, en väldig rörelse bort från konsumtion, karriärism, maktspelshunger, lyxproduktion.²⁶¹

När Lars Gustafsson i sin skildring av Kalifornien i *Världsdelar* beskriver två demonstrationer varav den ena i Västerås och den andra i San Francisco veckorna efter varandra, framträder skillnaderna mellan ett kallt Sverige och ett varmt San Francisco med stor skärpa. Begreppet 1968 blir en hållpunkt och vi ska i detta avsnitt se på vilket sätt. I Sverige demonstrerar man taktfast och marscherar snabbt genom bygden. Människor är stela och irritationer uppstår. Snabbt och sammanbitet. Människor talar inte med varandra och slänger uppfordrande blickar mot förbipasserande som inte demonstrerar och alltså inte visar sin solidaritet.²⁶² Motsatsen finner vi alltså i San Francisco.

I San Francisco däremot rör sig folkmassan långsamt som i en vänlig folkfest och ”Det känns inte som att marschera, det känns som att förflytta sig i något sällsamt party, eller som att tillhöra en väldig nomadiserande stam som byter boplatser”²⁶³ Här är stämningen varm och Hundar i alla färger och former springer runt lösa. Folk sjunger, människor rör vid varandra. I Västerås, är det kallt och taktfast och fullt av griniga herrar.²⁶⁴ Stämningen vid San Franciscos demonstrationer andas frihet i kontrast till det ”alltmer repressiva hemlandet”²⁶⁵ som Gustafsson själv beskrivit Sverige i början av sjuttioalet.

Gustafsson beskriver hur en ”halvt passiviserad proteströrelse” vaknar till liv med Vietnamkrigets eskalering. Den lördag författaren skriver om hölls demonstrationer över hela USA. Trots att mellan trettio- och fyrtiotusen demonstrerar i San Francisco räknas det bara till en medelstor demonstration i jämförelse med hur det var i slutet av sextioalet. Tvivlet

²⁶¹ Gustafsson (1975). s. 135.

²⁶² Gustafsson (1975). s. 129.

²⁶³ Gustafsson (1975). s. 130.

²⁶⁴ Gustafsson (1975). s. 128.

²⁶⁵ Gustafsson, Lars. ”Sprickorna i muren: En återblick femton år efteråt”, i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 256.

kring demonstrationens faktiska påverkan har börjat sprida sig.²⁶⁶ Det finns en viss sorg i Lars Gustafssons konstaterande, att sextioalet nog är slut ändå. Minns det ”sorgearbete” Gustafsson inledde efter 1968 med romansviten *Sprickorna i muren* som vi nämnde ovan:

Kanske var det den sista stora manifestationen av alla vänsterns grupper och schatteringar, sista gången man kunde se hela detta hav av flaggor, grekiska motståndsrörelsens flagga, palestinska flaggan, anarkisternas svarta flagga? Låt oss hoppas att det inte var så. Men ett slags vemod fanns det där. Det kändes ett ögonblick som om sextioalet hade levt upp igen, men bara ett ögonblick.²⁶⁷

Men i San Francisco denna lördag är det åtminstone litet som om sextioalet fortfarande var vid liv. Notera den avspända stämningen som tecknas i citatet nedan och hur Gustafssons skildring nästan angränsar till en slags primitivistisk fantasi:

Någon spelar flöjt, någon låter en vinfaska cirkulera mellan obekanta grannar, en jättestor Black Panther bjuder på färska jordgubbar till höger och vänster ur en påse som måste rymma åtminstone tre liter, just när hettan börjar kännas som mest besvärande. Man träffar bekanta, man sjunger, en flicka som är barfota dansar.²⁶⁸

Inne på Kezar Stadion hålls tal till rungande applåder och utanför i parken har det samlats hundratals organisationer ”Och vilken sällsam frank impressionist hade det inte behövts för att måla denna tavla: det friska gröna gräset, flaggornas färger, fjärilsfladdret av människor, barn, hundar över gräset.²⁶⁹ Det enda spända och hotfulla elementet är de svartklädda poliserna som håller sig i utkanten av folkmassan, stela ”ungefär som statister i en dåligt inscenerad Wagneropera, korister som väntar på en insats fram emot aktens slut.”²⁷⁰

Tänk här på Gustafssons definition av utopin som ett motspråk som växer fram mellan samhällets förhärskande grammatik och till slut förvekligas. I San Francisco är det som om detta är på väg att bli verklighet. Motspråket finns redan där och poliserna det vill säga personifikationerna av kontrollstaten håller sig mer i bakgrunden. De kommer inte fram förrän demonstrationen är över när folkmassan har splittrats– och de griper inte i första hand demonstranter utan fruktplockare som råkat ha knivar i bältet.²⁷¹ Gustafsson tecknar en kontrollstat som håller sig i bakgrunden och som verkar ha förlorat något av den makt den skulle ha haft om dessa ”egendomliga motströmmar” inte hade organiserat sig och börjat

²⁶⁶ Gustafsson (1975). s. 128.

²⁶⁷ Gustafsson (1975). s. 129.

²⁶⁸ Gustafsson (1975). s. 129-130.

²⁶⁹ Gustafsson (1975). s. 132.

²⁷⁰ Gustafsson (1975). s. 130.

²⁷¹ Gustafsson (1975). s. 135.

utgöra ett verkligt alternativ. Här finns moraliska motkrafter som inte nöjer sig med en repressiv kontrollstat i artonhundratalets tecken.²⁷²

5.3.5 SURFAREN

Likt demonstrationerna i San Francisco romantiseras– romantiseras också surfaren. Gustafsson fascineras av hur många det är i Kalifornien som lämnat sina gamla jobb för att bara ägna sig åt att surfa fram längs vågbrotten i total harmoni med sig själva, och hur de så har uppnått en ny sorts personlighet som ”lyder lagarna i ett helt annat rörelsesystem”.²⁷³ Det är som om surfaren är ett uttryck för eller en personifikation av detta helt andra rörelsesystem som finns i Kalifornien[...]en väldig rörelse bort från konsumtion, karriärism, maktspelshunger, lyxproduktion.²⁷⁴ Personen som lämnat sitt gamla jobb för att bara surfa [...]att flyga fram i en fulländad, harmonisk rörelse över vågbrotten.[...]²⁷⁵ i total koncentration och fara från strand till strand i jakt på den perfekta vågen, är helt klart ett ideal hos Gustafsson. Surfaren har mycket att göra med rörelsen bort från ytan, bort från konsumtionen och karriärismen.”Gud vet vad de lever av, de ser inte ut att äga mer än sina surfbräddor och de tillbucklade bilar som de transporterar dem på.”²⁷⁶ Surfaren äger knappt något. Bara sig själv. Bara sin egen personlighet i ett nytt rörelsesystem. Surfaren är alienation i det moderna samhällets totala motsats.

Det är intressant att här dra en parallell till en annan bild av surfaren som Gunnar Eidevall faktiskt kontrasterar med Gustafssons. Denna betydligt mer negativa idé finner vi hos Per Olov Enquist som 1973 var gästföreläsare vid UCLA. Enquist menade till skillnad från Gustafsson att Amerika är slut och att till och med drömmen om Amerika är överspelad. Surfaren blir i Enquists novell *Efter de klassiska höjdpunkterna* ett exempel på vad han menar är en typisk amerikansk flykt in i ensamhet, isolering, självfixering, och världsfrånvärdhet.²⁷⁷

Samtida med Lars Gustafsson i den här uppsatsen är Jean Baudrillard. Douglas Kellner skriver om Baudrillard som anknyter till Frankfurtskolan när han talar om *reification/* förtingligande:

²⁷² Gustafsson (1975). s. 137.

²⁷³ Gustafsson (1975). s. 134.

²⁷⁴ Gustafsson (1975). s. 135.

²⁷⁵ Gustafsson (1975). s. 133.

²⁷⁶ Gustafsson (1975). s. 133.

²⁷⁷ Eidevall (1983). s. 177, 180, 181, 188.

Baudrillard argues that the process of social homogenization, alienation, and exploitation constitutes a process of *reification* in commodities, technologies, and things (i.e., “objects”) come to dominate people (“subjects”) divesting them of their human qualities and capacities.²⁷⁸

I det kapitalistiska samhället har allt blivit till varor alltså en idé som i förlängningen bygger på Marx tankar om ”varufetischismen”. Kellner relaterar Baudrillards tre första böcker till en neo-marxistisk kritik av det kapitalistiska samhället. Baudrillards förhållande till marxismen förfaller vid denna tid vara ambivalent. Baudrillards kritik mot kapitalismen handlar om att den är homogeniserande, kontrollerande och dominerande av individens sociala liv, den stjälar individens frihet och möjlighet att till fullo utveckla sin mänskliga potential.²⁷⁹ Lars Gustafsson säger egentligen detsamma när han vänder sig emot konsumtionssamhällets dominans och upphöjer surfaren som lever utanför allt vad konsumtion och materialism heter, till ett ideal. Brottet med en äldre typ av marxism märks i det att till exempel varken Baudrillard eller Gustafsson tillskriver arbetarklassen någon roll i en eventuell revolution som den äldre marxismen gjort. Det är individen som står i centrum inte kollektivet. Surfaren är en individ som är fri från konsumtionsiver och karriärism som slagit sig fri från det kapitalistiska systemet och blivit sin egen, en individ som äger bara sig själv och sin surfbräda. Nu är det självfallet inte så att jag jämför personerna Baudrillard och Gustafsson. Men i brottet med den äldre marxismen har de gemensamma nämnare som på många sätt är karaktäriserande för tidens intellektuella debatt.

För att placera Lars Gustafsson i en vidare kontext av svenska bilder av USA skall nämnas att även om den svenska synen på USA hos vänstern under sextio- och sjuttioalet förvisso generellt sätt var negativ, så har just Kalifornien innan Gustafssons skildring framträtt som en god plats i det annars imperialistiska maktcentrat USA. San Francisco och dess Haight Ashbury var under sextio- och sjuttioalet centrum för alternativ livsstil och motkultur i form av ekologism, drogliberalism och fri kärlek.²⁸⁰ Idén om USA som ett motståndsrörelsens land blir synlig i skildringar av Kalifornien. En författare som i övrigt varit mycket kritisk till USA lyfter Kalifornien som ett gott exempel, här nedan uttrycker sig Bosse Gustafson 1967:

²⁷⁸ Kellner, Douglas. ”Jean Baudrillard”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, (2007), [elektronisk resurs]: <<http://plato.stanford.edu/entries/ baudrillard/>>, tillgänglig: 2013-08-22.

²⁷⁹ Kellner (2007).

²⁸⁰ Runeby, Nils. ”Los Angeles – Västerens Metropolis” i Ambjörnsson, Ronny (red.), *Från ATEN till LOS ANGELES: Idéhistoriska miljöer*, Utbildningsradion/Liber Hermods/Bra Böcker (1986). s. 184.

*Ett Amerika älskar jag, det som vi mött har mött i San Francisco och Berkeley. Här finns, och säkert också på många andra håll, ett inte helt obetydligt antal människor som (...) modigt söker hejda utvecklingen mot fascism(...). Den amerikanska motståndsrörelsens folk har väckt mig, smittat mig, gjort mig till en politisk människa igen. (...) Detta USA måste få överleva. Världen kan inte vara utan det.*²⁸¹

5.3.6 TEXAS OCH EUROPA

I den autofiktiva romanen *Tennisspelarna* från 1977 fortsätter Lars Gustafsson det tema som vi har sett i hans reseskildring från Kalifornien; nämligen det om spänningen mellan artonhundratalets Europa och en eventuellt ljusare framtid i vissa delar av USA. ”[...]mellan framtidens löftesrika möjlighet och 1800-talets förgångna värld[...]”²⁸² skriver Gunnar Eidevall som också behandlar *Tennisspelarna*, dock återigen utan att explicit göra vissa av de kopplingar till en vidare västerländsk idékontext som jag kommer att göra. Den *gustafssonska* utopin, om vi kan kalla den så, fortsätter att spela en viktig roll i detta kapitel om Texas.

Tennisspelarna baseras på Lars Gustafssons år som gästprofessor på University of Texas i Austin 1974. Europa är i *Tennisspelarna* tyngt av vad som tycks vara ett ändlöst artonhundratals och hemlandet Sverige framstår i kontrasten till Texas som ett kallt, byråkratiskt och repressivt land.²⁸³ Återigen framträder alltså Sverige som raka motsatsen till det som uppenbarar sig i Texas. Krisen i hemlandet och Europa blir synlig i kontrast till den varma och gästvänliga Texanska atmosfären. Sverige under sjuttioalet beskrivs av Gustafsson som en plats ”präglad av offentligt hyckleri, fräck maktmoral och den hemliga sektorns växande dominans över det demokratiska rättsamhället.”²⁸⁴ I en artikel om romansviten *Sprickorna i muren* beskriver han sjuttioalets tillstånd samhällsligt och filosofiskt: ”Det handlar om Sveriges utveckling men inte bara om den. Det handlar om ett tillstånd, där begreppen förefaller upplösas och bli undanglidande. Men detta tillstånd finns inte bara mellan människor och deras alltmera opersonliga institutioner, det finns också i dem själva. Sprickorna löper genom ideologier, institutioner och själar.”²⁸⁵ *Tennisspelarna* ingår förvisso inte i denna romansvit men utkom samtidigt som Gustafsson höll på att avsluta densamma. Citatet om sjuttioalet är således applicerbart även på *Tennisspelarna*. John M. Hoberman

²⁸¹ Eidevall (1983). s. 167.

²⁸² Eidevall (1983). s. 189.

²⁸³ Gustafsson (1986). s. 256.

²⁸⁴ Gustafsson (1986). s. 256.

²⁸⁵ Gustafsson (1986). s. 256.

beskriver *Tennisspelarna* som fantasifulla, nostalgiska och stundtals burleska memoarer från Gustafssons år som gästprofessor vid universitet i Austin.²⁸⁶ *Tennisspelarna* kan måhända vid första anblick tyckas trivial som analysmaterial inte mer än en humoristisk skildring av Tennis och Texas. Denna berättelse innehåller dock mer på djupet än vad som först visar sig. Gustafsson har i andra sammanhang utanför *Tennisspelarna* beskrivit sin upplevelse av Texas. I en artikel av Gustafsson framställs University of Texas som ”en av de viktigaste spelplatserna för mitt liv”²⁸⁷. Här var han omgiven av vänner, något som av honom själv beskrivs som ovanligt. I Texas kände han arbetsro och ”[...]frihet från den ofta malande oron i det alltmer repressiva hemlandet[...].”²⁸⁸ Frågan uppenbarar sig: Hur skall vi egentligen hantera att *Tennisspelarna* är en skönlitterär framställning? Att huvudpersonen heter Lars Gustafsson och att handlingen bygger på författarens upplevelser av Texas och dess universitet i Austin? Lars Gustafsson är generellt en författare som är mycket synlig i sina verk.²⁸⁹ Per Qvale har passande för min poäng skrivit följande om Lars Gustafssons författarskap:

Lars Gustafssons subjektcentrerade – egocentriska–metod innebär att han använder jaget som ett instrument att undersöka samtiden med, ett instrument som han finstämmer allteftersom han lyssnar till det. Jaget speglar, reflekterar – eller bättre: filtrerar– fenomenen. Detta kan verka som en truism: detsamma gäller ju för varje författare. Men Lars Gustafsson varken döljer eller bortser från detta faktum. Han gör en poäng av det. Han håller fram sitt instrument, han visar hur det ser ut och hur det fungerar. Han visar oss Lars Gustafsson. Han visar oss förutsättningarna för den världsbild han tecknar i sina böcker. Han legitimerar sig[...] fokuseringen på subjektet – tjänar också ett annat syfte, nämligen att tydliggöra författarens förutsättningar så att analysen skärps och vi därmed kommer sanningen närmare. Lars Gustafsson skapar med andra ord metodisk klarhet. Metoden går alltså i första vändan ut på att etablera en stark belysning (klar definition) av det författarjag (instrumentet) som i andra vändan ska undersöka den process det är att vara människa i vår kulturepok.²⁹⁰

Förutom *Tennisspelarna* använder jag mig genomgående av andra icke-skönlitterära källor där Gustafsson beskriver sina upplevelser av Texas. Allt som händer i *Tennisspelarna* har inte hänt i verkligheten, men det är inte ’verkligheten’, ’sanningen’ som är relevant utan Gustafssons framställning av Texas och hur det kopplas till krisen och utopin i en vidare

²⁸⁶ Hoberman, John M. ”Tennisspelarna – en tankesport”, i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 182.

²⁸⁷ Gustafsson (1986). s. 256.

²⁸⁸ Gustafsson (1986). s. 256.

²⁸⁹ Grössel, Hanns. ”Om Lars Gustafsson” i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 13, 14, 17, 19, 21.

²⁹⁰ Grössel (1986). Citerar Per Qvale, s. 21.

idéhistorisk kontext. I Texas blir författaren en annan än i Europa. Där hemma var han en ”tunn, okroppslig intellektuell gnällfis”²⁹¹ I Texas händer det något. ”Som månaderna gick började det utkristallisera sig en helt ny personlighet hos mig, fullständigt främmande men inte alls otrevlig, litet inskränkt i sin sportfanatism kanske, men på det hela taget riktigt tilltalande. Jag saknar honom ibland”²⁹² I tennisen kan författaren bli en annan. En enhet bortom orden. Kroppen och intellektet förenade i en perfekt serve. Tennisen är viktig i *Tennisspelarna* dels för att sporten beskrivs som en stor framtidssport men också för att tennisen blir en symbol för något annat; i den perfekta serven blir en fullständig upplösning av västerlandets dualism mellan kropp och själ möjlig.²⁹³

Det allegoriska draget i *Tennisspelarna* är angeläget; Gustafsson skildrar artonhundratalets Europa och de groende mänskliga katastroferna som skulle prägla första hälften av nittonhundratalet, samtidigt som Kalla kriget i hans egen tid lagt sig som ett lock över Europa och Vietnamkriget snart är på väg att ta slut (och med det sextiotalet!). Wagners *Ragnarök* används allegoriskt för att beskriva vad som faktiskt verkar vara en ny tid i Texas sammanbunden av äldre epoker. Huvudpersonen liknar sig själv vid en fornnordisk hjälte och spänningen mellan en gammal värld i mörker och en nyare ljusare värld finns hela tiden där:

Siegfrieds Rhenfärd handlar om en fornnordisk hjälte, på väg nedför en dimhöljd, dunkel flod mot sällsamma germanska äventyr i ett tätande mörker, mina färder gick mot ett allt starkare, allt klarare dagsljus till en tennisbana i kvarteren bortom Lamar Boulevard.²⁹⁴

Krisen har pågått länge. I Europa sedan artonhundratalet och skall denna utveckling till sist kulminera i USA och inleda en ny fas i västerlandets historia? Står vi inför *Götterdämmerung* med en chans till ny början mot ljus istället för mörker? *Tennisspelarnas* handling kan tecknas som ett långt spel mellan ett europeiskt intellektuellt, vetenskapligt och konstnärligt artonhundratals och det nya främmande i Texas – vad händer med detta europeiska artonhundratals när det förflyttas och inkorporeras in i en berättelse om Texas? Framtiden och historien flätas åter samman i en egendomlig blandning. Karaktären Lars Gustafsson träffar gång på gång amerikaner som är experter på Europeisk kultur och filosofihistoria, men som samtidigt är så främmande och så icke-europeiska. Favoriteleven Doobie, en hängiven nietschean som vet mer om Europa än huvudkaraktären Lars själv, blir på något sätt en

²⁹¹ Gustafsson (1977). s. 16.

²⁹² Gustafsson (1977). s. 16.

²⁹³ Hoberman (1986). s. 182.

²⁹⁴ Gustafsson (1977). s. 8-9.

märklig brygga mellan USA och Europa. ”För henne var Berlin fortfarande en stad full av gaslyktor och mörka droskor på väg genom kullerstenstäckta gator”²⁹⁵ För Doobie är Europa artonhundratalet, konserverat.

5.3.7 FRAMTIDEN I TEXAS

Att Gustafsson ofta i sitt författarskap har talat om samtidens Sverige i negativa ordalag är en vanlig utsaga.²⁹⁶ Men hur kontrasteras då återigen det kalla repressiva Sverige och artonhundratalets Europa med Texas i *Tennisspelarna*? Vilka framtidsbilder ger känslan av kris upphov till i mötet med Texas? Detta skall vi försöka att svara på i följande stycken.

”Ja. Det var en lycklig tid. Så här långt efteråt ser jag alldeles tydligt att den var lycklig.”²⁹⁷

Så inleds berättelsen. Direkt börjar den långa sammanblandningen av europeisk artonhundratalskultur i form av Nietzsche, Wagner, Brandes och den texanska atmosfären. På väg till tennisbanan packar huvudpersonen Lars ner ”[...]Nietzsches ’Jenseits von Gut und Böse’, någon volym av Brandes ’Huvudströmningar i det Nittonde århundradets litteratur’[...]”²⁹⁸ och far iväg på sin italienska cykel ItaloVega. Efter tennisen skall han hålla föreläsning på temat ”Friedrich Nietzsche och det skandinaviska artonhundratalet”. Ett slags modifierat europeiskt artonhundratals framträder även på universitetsområdet.

Klockspelet spelar de första tonerna ur Beethovens nionde symfoni samtidigt som huvudpersonen Lars Gustafsson klättrar upp i katedern [...]och tog ett trampolinsprång, en våldsam saltomortal, ner i en annan världsdal, ett annat århundrade, en värld där Nietzsche fortfarande promenerar med Lou Salomé[...]”²⁹⁹ och där ”Strindbergs gitarr klinkar genom röken på Zum Schwarzen Ferkel i ett Berlin så fyllt av genialitet och stenkolsrökar att himlen är mörk[...]”³⁰⁰, det europeiska artonhundratalet beskrivs som ”[...]en tid för irrläror, besvikelse, heterodoxier, sällsamma elitteorier, en tid när de intellektuella tröttnar på att stänga sina pannor blodiga mot lögnens mur och istället börjar fråga sig om lögn och sanning kanske inte ändå i grund och botten är ett och detsamma.”³⁰¹ Artonhundratalets Europa

²⁹⁵ Gustafsson (1977). s. 28.

²⁹⁶ Bergman (2003). s. 8.

²⁹⁷ Gustafsson (1977). s. 7.

²⁹⁸ Gustafsson (1977). s. 7.

²⁹⁹ Gustafsson (1977). s. 10.

³⁰⁰ Gustafsson (1977). s. 10-11.

³⁰¹ Gustafsson (1977). s. 11.

beskrivs alltså som en tid av stenkolsrök och absint, en tid när Europa ”[...]börjar ge upp hoppet och varje moralisk förpliktelse ifrågasätts av djärva andar[...]”³⁰²

Dessa ord får mer tyngd om vi kopplar dem samman med det ofta återkommande uttalandet hos Gustafsson om att Europa är artonhundratalet; det har inte tagit slut! Artonhundratalets Europa är ”Den tid när våra egna katastrofer förbereds.”³⁰³ och den påföljande logiken borde enligt detta uttalande bli att även sjuttioalets Europa är ”Den tid när våra egna katastrofer förbereds”. Det blir som om Europa sedan artonhundratalet, som det i själva verket inte ens har lämnat, inte är förmöget till annat än sina katastrofer. Europa förbereder fortfarande katastrofer om och om igen tycks Gustafsson säga. I Texas däremot vilar möjligheten till en mer obefläckad framtid.

Skovdahl talar i en artikel om efterkrigstidens strävan hos européer att fly historien framåt. Resultatet av denna strävan blev en ökad tilltro till teknikens och det rationella samhällets faktiska möjlighet.³⁰⁴ Konceptet om att ”fly framåt” och att undfly en blodig imperialistisk historia genom att försöka tränga bort historien är intressant. I avsnittet om Kalifornien skulle vi eventuellt kunna tala om en liknande bortträngning av artonhundratalets Europeiska historia. I fallet Texas är det snarare så att artonhundratalet ständigt är med i skildringen fast i mötet med Texas blir artonhundratalet något annat, det blir ljusare. Istället för att vara på väg mot det där europeiska mörkret befinner sig huvudpersonen Lars Gustafsson på kurs mot ljuset, mot tennisbanan, mot framtidens sporter och teknologi. En värld där Wagner kanske inte är antisemit och hans musik inte används för att stärka totalitära ledares makt. En chans att börja om och göra om, rätta till felen?

Gustafssons aversion mot artonhundratalet bör vi koppla till Nietzsche som själv uttryckte en sådan aversion mot artonhundratalets kultur och historiemedvetande. Artonhundratalets historicism och dess vurm för traditionen förkastades av Nietzsche. Likheterna med det som Gustafsson uttrycker tycks uppenbara. Under nittonhundratalet förändrades det historiska medvetandet i västerlandet då ”Linjen från rebellen Nietzsche fullföljs av sådana var på sitt sätt typiska historietänkare som Spengler, Heidegger, Benjamin och Foucault.” Detta skriver Svante Nordin i sin bok *Från tradition till apokalyps*.³⁰⁵ Stora delar av Gustafssons författarskap har hämtat näring och inspiration från Nietzsche. Hur Gustafsson applicerat idén om den eviga återkomsten i till exempel dikten *Maskinerna* kommer vi in på senare.³⁰⁶

³⁰² Gustafsson (1977). s. 11.

³⁰³ Gustafsson (1977). s. 11.

³⁰⁴ Skovdahl (2002). s. 165.

³⁰⁵ Nordin (1992). s. 177.

³⁰⁶ Friberg (1996). s. 200.

Nietzsche ställde sig mot både upplysningstidens ”moderna projekt” och artonhundratalets modifierade version av detta. Han föreslog istället ett ”modernistiskt projekt” som uttrangerade den utvecklingsoptimistiska borgerliga eran med dess masscivilisation och vetenskapstro. Nietzsche föredrog förborgerliga epoker; den klassiska antiken och renässansen för att nämna de viktigaste exemplen. Vi såg i avsnittet om Kalifornien hur Gustafsson sökte conceptualisera sina upplevelser av denna ”utomhistoriska plats” genom att kalla det för ”neo-bysantinsk värld” samt att tala om Kalifornien som ”ungrenässansens Italien”. Ändå är riktningen framåt inte bakåt. Likheterna med Nietzsches historiesyn är tydliga. Svante Nordin skriver vidare om detta modernistiska projekt att ”[...] dess inriktning är inte klassicistiskt eller banalt konservativ. Snarare räknar det modernistiska projektet med en ny, efterborgerlig era, ett brott i den historiska kontinuiteten varigenom den förhatliga samtida kulturen skall övervinnas.”³⁰⁷. Detta menar jag kan appliceras på Gustafssons skildringar av Kalifornien och Texas. Eftersom att Europa enligt hans schema befinner sig i artonhundratalet och att det är en samtid som genomsyras av kris, blir dessa stater i USA platser där den förhatliga europeiska artonhundratals-samtiden tillslut kan övervinnas. Nordin skriver vidare att ”Civilisationskritiken hämtar inspiration hos ett verkligt eller mytiskt förflutet, men dess ansats är riktad mot framtiden”.³⁰⁸ Framtiden är riktningen också i Gustafssons USA-skildringar. Nietzsches angrepp på artonhundratalets borgerliga och historicistiska kultur levde vidare och användes flitigt i nittonhundratalets modernism och senare även i postmodernismen,³⁰⁹ vi har till exempel sett att Elgström gav vissa uttryck för denna linje i sin modernism. Gustafssons sätt att förkasta sitt samtida Europa som om det vore kvar i artonhundratalet kan alltså förstås gentemot Nietzsches förkastande av den moderna borgerliga civilisationen på artonhundratalet.

Detta är ett resultat som jag inte tidigare har stött på i forskningen. Det talas ofta om Gustafssons inflytande från Nietzsche men just i fallet *Tennisspelarna* menar jag att denna uppenbara koppling tidigare inte tydliggjorts. Eidevall skriver om Gustafssons aversion mot artonhundratalet, men han gör inte kopplingen mellan Gustafsson och Nietzsche det vill säga den gemensamma nämnaren: förkastandet av artonhundratalet som sekel.

³⁰⁷ Nordin (1992). s. 121.

³⁰⁸ Nordin (1992). s. 121.

³⁰⁹ Nordin (1992). s. 123.

5.3.8 TIDSLIG OCH SPATIAL SAMMANBLANDNING

I *Tennisspelarna* framträder fragment från olika historiska sekel och skeenden ofta i ett och samma stycke eller rent av i en och samma mening. Ett exempel på detta får vi när huvudpersonen Lars Gustafsson sitter och betraktar frisbeespelande människor, denna framtidens sport, samtidigt som han läser Strindbergs *Inferno* och en cowboy går förbi med de traditionella Cowboy-attributen hatt och boots men i sitt stora läderbälte med hölster förvarar han inte en Colt utan en ”minicomputer”. Dessa små bärbara datorer benämns av Gustafsson som ”Fantastiska små grejor som räknar ut arcus, hyperboliska tangenten, briggiska logaritmen[...].³¹⁰

I Texas framträder en besynnerlig blandning mellan gammalt och nytt. Historia och framtid bildar en samtid som Gustafsson kan leva med i Texas. Europa är för tyngt av sitt förflutna. Detta kan vi se i exemplet om universitetsbiblioteket på Texas university, ”De nästan femton våningarna gömmer den västerländska kulturens avlagringar i form av ett jättelikt universitetsbibliotek”, huvudpersonen beskriver en känsla av fasa när han tittar upp mot detta torn ”[...]en känsla av att det [...] när som helst [skulle] kunna inträffa något oerhört gruvras i detta smala schakt av århundraden, att Europas och Amerikas samlade litterära avlagringar skulle braka samman, störta genom våning efter våning och begrava mig under alltsammans som en myra som har kommit under ett lass sand som tippats från en lastbil.”³¹¹. Som om det inte vore nog med detta liknas tornet vid en ”extatiskt fallos”, och vi får reda på att åtta studenter försökt ta livet av sig genom att hoppa därifrån sedan 1966.³¹²

Den västerländska kulturens avlagringar framstår åter som ett arv som tynger. Ett stolt och kanske naivt men likväl nedtyngande arv. Jag vill åter koppla detta dels till Nietzsche, men också till sjuttioalets postmoderna aversion (som ju i sin tur hämtat mycket näring från Nietzsche) gentemot västerlandets historia och missnöjet med modernitetens snedsteg.³¹³ Den fasa Gustafsson upplever när han ser upp mot universitetsbibliotekets torn behöver inte bara vara ett tecknande av det tyngande intellektuella arvet i Nietzsches efterföljd, utan också en fasa över att detta arv nu håller på att omvärderas och ersättas av något annat i tidens postmoderna debatter. En tid av ovisshet verkar inledas. Sjuttioalet som en tid av omvärdering och sprickor i fasaden eller muren för att tala med Gustafsson själv uppenbarar sig åter.

³¹⁰ Gustafsson (1977). s. 21.

³¹¹ Gustafsson (1977). s. 23.

³¹² Gustafsson (1977). s. 23.

³¹³ Nordin (1992). s. 123.

Ett ytterligare exempel på den spatiala och tidliga sammanblandningen av historiska epoker som hela tiden är central i *Tennisspelarna* är hur Wagners *Nibelungens ring* skildras. När studenterna på skolans campus till tonerna av *Siegfriedmotivet* demonstrerar mot skolledningens beslut att våroperan *Rhenguldet* inte skall spelas upp, säger Lars Gustafsson: ”[...]det var ett sätt att tala om att de gamla gudarna var döda och alla de gamla kontrakten uppsagda.”³¹⁴ ”I det ögonblicket insåg vi att 1968 aldrig hade dött i våra hjärtan.”³¹⁵, skriver han vidare. 1968 är romantiserat i Gustafssons USA-skildringar samtidigt rör de sig hela tiden på väg bort från 1968.

5.3.9 DET POSTMODERNA INTRÅNGET?

När Lyotard beskrev det postmoderna tillståndet 1979 var det i termer av att en ny tidsålder stod för dörren. ”De stora berättelserna” som kännetecknat moderniteten skulle enligt Lyotard nu ha förlorat sin betydelse. Då moderniteten varit industrialismens epok framstår postmoderniteten snarare som en postindustriell epok med snabb IT-utveckling. Lyotards syn på det alltmer högteknologiska samhället är ambivalent. Om det är så att utvecklingen leder till vidgad kunskapsspridning och ökad insyn i makthavares beslutsfattande så är det en positiv utveckling. Men faran finns såklart i att datoriseringen av samhället inte sprider sig utan stannar vid makthavare och använts till kontroll av medborgare och/eller i militära syften.³¹⁶ Detta är relevant i sammanhanget eftersom att datorn spelar en viktig roll i *Tennisspelarna*. Tankarna om det datoriserade samhället ligger i tiden och jag menar att vi kan säga något om detta tidens tecken utifrån Lars Gustafssons skildring av den intelligenta datorn som huvudpersonen kommer i bekantskap med på en militärbas i Texas.

Vad som händer är att en av hans studenter har hittat ett tydligt samband mellan Strindbergs *Infernokris* och en märklig sammansvärjning som påstås ha botten på våningen över Strindberg när han skrev *Inferno*. Dessa ska enligt doktoranden Bill ha sänt ut hallucinatoriska droger in i Strindbergs lägenhet och på så sätt föranlett författarens kris, ”han hade kommit på en idé, så vansinnig så lysande och så djävla bisarr att om den kunde ledas i bevis skulle den sätta hela strindbergsforskningen för all framtid i gungning.”³¹⁷ Huvudpersonen besväras oerhört av denna tanke. På lektionen föreslår en student att det kanske skulle vara möjligt att

³¹⁴ Gustafsson (1977). s. 108.

³¹⁵ Gustafsson (1977). s. 107.

³¹⁶ Skovdahl (2010). s. 89, 82.

³¹⁷ Gustafsson (1977). s. 30.

programmera in de båda källorna *Inferno* och de påstådda papprena ”Mémoires d’un Chimiste” från den ljusskygga sammanslutningen så att sambandet Bill menar finns där skulle kunna bevisas rent vetenskapligt. Huvudpersonen tänker vidare på detta och när han så träffar cybernetikern Chris som arbetar som programmerare på en militärbas bestämmer de sig för att testa idén:

Hör du, om man tar två böcker, ganska tjocka, ganska innehållsrika böcker, och om man har skäl att misstänka att ett avsnitt i vardera av de där böckerna handlar om exakt samma händelseförlopp, bara med skillnaden att det skildras av två helt olika kontrahenter, skulle det vara möjligt att bearbeta ett sånt material med en datamaskin för att sortera fram överensstämmelserna?³¹⁸

Chris låter huvudpersonen Lars veta att han älskar Wagner och särskilt Ragnarök varpå Lars svarar ”Det passar ju bra ihop med ditt jobb”.³¹⁹ Hur skall vi tolka detta? Hur passar Ragnarök ihop med Chris jobb på en militärbas i Texas? Ragnarök, eller *Götterdämmerung*, som ju betyder gudaskymning säger oss en del. Chris jobbar på Strategiska flygvapnets stridsledningscentraler med att bevaka det amerikanska luftrummet med hjälp av en superdator som ”[...]håller reda på vartenda flygplan som rör sig i luften, vet vad det är för någonting, och är det någonting som inte går att identifiera låser den raketer på målet tills någon höjdare bestämmer om det skall skjutas ner eller inte.”³²⁰ Denna superdator och de högteknologiska raketerna har möjliggjort risken för en total förintelse av världen som den sett ut och med hjälp av några knapptryck kan en strid i skyn likt den i *Ragnarök* utföras. En snart stundande apokalyps framstår som möjlig.

Nog märker man en oro hos huvudpersonen Lars när han och Chris befinner sig på militärbasen som ligger djupt nere i marken. Chris programmerar datorn så att ett simulerat oidentifierad plan syns på skärmen, ”Plötsligt antog den vita prick en klarröd färgton och började blinka”, ”Plötsligt flammade en röd ring upp kring den blinkande prick.” Chris fortsätter visa på datorns kapacitet och, ”Om jag kastar om den blir det verklighet. Då går den här uppgiften in i det nationella systemet. Jag spelar ett roligt spel här ibland. Jag kallar det för att ’spela Ragnarök’, ”Kanske kan man utplåna mänskligheten härifrån. Vad tror du?”³²¹

Det finns verkligen tänkvärda saker att ta fasta på här. Lyotard uttryckte just en rädsla för att den alltmer avancerade datorn tekniken skulle stanna hos makthavarna och inte sprida sig till

³¹⁸ Gustafsson (1977). s. 65.

³¹⁹ Gustafsson (1977). s. 68.

³²⁰ Gustafsson (1977). s. 64.

³²¹ Gustafsson (1977). s. 78.

medborgarna.³²² Gustafsson visar faktiskt på denna spänning genom att dels tala om studenterna med sina minidatorer som något fantastiskt och frihetligt, men att också visa på den mörkare sidan av utvecklingen; risken för total eliminering om tekniken kommer i fel händer. ”Det farliga hos maskinen är naturligtvis inte det maskinella utan det mänskliga”, säger Gustafsson i en intervju 1980. Han säger också att ”I Sverige förknippas ordet ’computer’ nu automatiskt med skattemyndigheten. Men en computer är naturligtvis också ett frihetsinstrument”.³²³ Detta är vi onekligen mer medvetna om idag. Vi kan återkoppla till Nietzsche som i idén om den eviga återkomsten använde en maskinmetafor för att förklara denna idé som han menar bygger på en uppdelning mellan de två västerländska filosofiska storheterna det platonska och mekaniska.³²⁴ Det moderna positivistiska sättet att betrakta människan som mekaniskt reglerad och det platonska idealistiska sättet att upphöja det eviga och andliga till det enda verkliga, samsas i idén om den eviga återkomsten. I den moderna tillvaron har människan inte längre tillgång till den gudomliga grammatiken och saknar därför identitet, ”Livet är en serie av ständigt nya och momentana ögonblick utan givet sammanhang och utan given *identitet* eller givet ’jag’.”, skriver Friberg.³²⁵

Om Gustafssons dikt *Maskinerna* skriver Friberg att den skall tolkas som ett försvar för idén om den eviga återkomsten och att det är när vi först inser att människan likt maskinen inte har någon själ, som avmekaniseringen kan inledas. Således kan tomrummet i det mekaniska ersättas med liv. Tomheten inom människan och maskinen innebär på så sätt en oändlig frihet. Friberg skriver ”Vi är maskiner som finner frihet i det cybernetiska.” Tomrummet som finns utanför och inom maskinen är den oändliga friheten som måste förvaltas och ansvaret för handlingen som ger livet dess betydelse kommer från individen ”i ett evigt återkommande ’just här och just nu’.”³²⁶

Ett kapitel i *Tennisspelarna* går passande nog under titeln ”Ett antal gudar nedstiger ur maskinen. Maskinen förblir” vilket jag tolkar som en uppenbar referens till Nietzsches idé om den eviga återkomsten och den egna dikten ”Maskinerna”. ”De gamla gudarna är döda” och de gamla kontrakten rivna skriver författaren.³²⁷ Likt Nietzsche uttrycker han skepsis mot religionen. ”Ett av mina främsta argument mot religionen är att om vi börjar tro på sådana där makter väcker vi dem lätt till liv även om de aldrig funnits förut, ty människans fantasi har en

³²² Skovdahl (2010) s. 89.

³²³ Harding, Gunnar. ”Den filosofiska ballongfararen”, i Volz, Ruprecht (red.), *Att Läsa Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986). s. 49,50.

³²⁴ Friberg (1996) s. 201.

³²⁵ Friberg (1996) s. 201.

³²⁶ Friberg, (1996) s. 202.

³²⁷ Gustafsson (1977) s. 108.

märkvärdig förmåga att skapa verkligheter där nyss inga fanns”³²⁸ Kopplar vi samman denna människans oändliga uppfinningsrikedom med upplevelsen på militärbasen där den cybernetiska friheten nästan är fullkomnad kan vi kanske förstå vad Gustafsson försöker säga. Friberg skriver: ”Lite klumpigt uttryckt kan man säga att, Nietzsches tanke går ut på att vi måste vara nogga med vad vi programmerar datamaskinerna/ oss själva med när den gudomliga grammatiken saknas; när vi måste lära oss leva i mekaniken. Nietzsches övertygelse är att vi måste programmera oss med en kod som befrämjar livet. Han kan omkring sig inte finna någon kod högre än denna[...]”³²⁹ Den eviga åtkomsten beskrivs av Friberg som synonym med denna livsbejakande kod. Gustafsson ser en möjlighet till den livsbejakande hållningen i cybernetiken och samtidigt inser han faran om individen inte tar ansvar för sin ibland livsfarliga fantasi. Om individen istället för att främja livet främjar den totala förstörelsen av livet. Maskinens tomhet innebär ett brott med västerlandets metanarrativ, ”historien, måste associeras och sammanlänkas av oss själva, här i detta nu; om och om igen.”³³⁰

Baudrillard's hyperrealitet förefaller inte heller långt borta militärbasen långt under marknivå. Chris har makten att skapa fiktiva fiender och att radera dem lika snabbt igen. Gränserna mellan ”verkligheten” och ”simuleringen av verkligheten” kommer i framtiden att upplösas i allt större utsträckning och världen blir mer och mer simulacra menade Baudrillard: ”Reality has passed completely into the game of reality. Radical disaffection, the cool and cybernetic stage, replaces the hot, phantasmatic stage.”³³¹ Kanske är det också något liknande Gustafsson ger uttryck för när Chris beskriver hur han brukar spela “Ragnarök” med datorn. En simulerad verklighet. Baudrillard menade att moderna samhällen organiserades kring produktion och konsumtion av varor medan det postmoderna samhället snarare organiseras kring *simulation* ”and the play of images and signs, denoting a situation in which codes, models, and signs are the organizing forms of a new social order where simulation rules.”³³² I Gustafssons skildringar av USA har jag visat hur världen tycks befinna sig i ett nytt läge efter 1968. Jag menar att det går att teckna ett postmodernt inträde utifrån Gustafssons skildringar av USA 1967-1977. Vi rör oss från ett sextiotal som fortfarande är djupt karakteriserat av moderna ideologier till en tid som av Gustafsson beskrivs som mer flytande och osäker. I en reseskildring från Texas som vi ännu inte behandlat framträder en bild av USA som passar väl in med Gustafssons ständiga förhållningssätt till 1968. Efter

³²⁸ Gustafsson (1977). s. 108.

³²⁹ Friberg (1996). s. 202.

³³⁰ Friberg (1996). s. 197.

³³¹ Baudrillard, Jean. *Symbolic Exchange and Death*, Sage Publications, Thousand Oaks (USA), först utgiven 1976 (1993). s. 2, 74.

³³² Kellner (2007).

Watergateskandalen och Nixons avgång ter sig framtiden öppen och svävande. Den korta reseskildringen skrevs 1974, alltså under samma år som Gustafsson var gästprofessor i Austin. Vi har talat om tomrummet som för Nietzsche och Gustafsson blir en frihet. Den korta reseskildringen heter för att återknyta till detta ”I tomrummet efter Nixon”. Gustafsson beskriver en tid som verkar bli alltmer flytande:

Så försöker det efternixoniska tomrummet fylla sig. Gud vet hur det skall gå. Känslan av frånvaro av konsekvens, sammanhang och linjer är naturligtvis farlig eftersom att det alltid finns folk som är beredda att erbjuda dem till mindre acceptabla priser.³³³

Den där frånvaron av konsekvens, sammanhang och linjer som Gustafsson i citatet ger uttryck för kan onekligen kopplas till tidens postmoderna profeter. ”The end of the linear dimension of discourse”, som Baudrillard förutspådde.³³⁴ Sammankopplat med Gustafssons aversion mot det långa artonhundratalet, och senare hans stans om utopismen som bara lett till totalitarism, och den moderna kontrollstaten, kan Gustafssons författarskap på sätt och vis sägas ha rört sig från en tydlig modernitet med ett klimat av starka och styrande ideologier till att skildra en upplösning av dessa. Jag menar att tennissens roll i *Tennisspelarna* är att stå för en upplösning av den dualism som präglat västerlandet sedan Platon. I den perfekta serven är världen en helhet och inte uppdelad i dualistiska kategorier.

I Gustafssons skildring av Texas står västerlandet står inför en ny tid. Baudrillard menade att i den postmoderna världen kommer humanismens värdekriterium att omförhandlas och allt bli mer och mer obestämbar³³⁵ Ovissheten ligger i tiden efter 1968. Gustafsson skriver följande om ideologierna upplösning:

Vissa ideologier flyter dock omkring. Den mest substantiella är den som energikrisen lade grunden till. På alla nivåer, från anslag vid elektriska strömbrytare i trappuppgången till vetenskapliga expertutskott talas det om nödvändigheten att ekonomisera med energiresurserna.³³⁶

Notera här det flytande tillstånd Gustafsson ger uttryck för. Baudrillard menade att i postmoderniteten blir de gamla värden som utmärkt moderniteten flytande. För tillvaron blir en stegrande känsla av *indeterminacy*, osäkerhet, svävande, obestämdhet, utmärkande.

³³³ Gustafsson (1975). s. 155.

³³⁴ Baudrillard (1993). s. 8.

³³⁵ Baudrillard (1993). s. 9.

³³⁶ Gustafsson (1975). s. 154.

Today the whole system is swamped by indeterminacy, and every reality is absorbed by the hyperreality of the code and simulation. The principle of simulation governs us now, rather than the outdated reality principle. We *feed* on those forms whose finalities have disappeared. No more ideology, only simulacra.³³⁷

5.3.10 SAMMANFATTNING LARS GUSTAFSSON

När Lars Gustafsson kom till Boston 1967 beskrev han det som en levande plats. Han associerade aktivt denna östkust till begreppet den Nya Världen. Avsnittet fungerar i uppsatsen mest som en inledning och jämförelse till de mer analysbaserade delarna om Kalifornien och Texas. Vi tog särskilt fasta på hur östkusten beskrevs som levande.

Denna syn ändrades när Gustafsson kom till Kalifornien fem år senare, 1972. Då framstod New York för första gången i uppsatsen som något gammalt och slitet och fast i ett långt europeiskt artonhundratals, precis som resten av Europa enligt Gustafsson. Temat om artonhundratalets kvarhängande i historien följde sedan hela skildringen. Kalifornien associerades ständigt till en framtid som kunde innebära något annat. Kalifornien beskrevs som ett utomhistoriskt tillstånd och jag menar att Gustafsson i sitt möte med detta ”främmande” experimenterar med utopins möjlighet. Kalifornien rymmer de *motfiktions* och den *motgrammatik* som Gustafsson menade var utopins möjlighet i essän *Utopier* från 1969. Det ”utomhistoriska” tillstånd Gustafsson talade om i Kalifornien konceptualiserades genom en sammanblandning av olika historiska epoker; medeltidsbibliotek vid sidan om jättelaboratorier och så vidare. Det framkom att Kalifornien nog var mest likt ungrenässansens Italien. Sverige blev en antites till denna utopi vilket vi såg i beskrivningen av två demonstrationer varav den ena i San Francisco och den andra i Västerås. Surfaren idealiserades som individen som lämnat krav på karriärism och konsumtion bakom sig. Jag tolkar surfaren som en personifiering av de *motspråk* Gustafsson talar om i essän *Utopier*.

I Texas fortsatte referenserna till artonhundratalet. Men då det i Kalifornien verkade som om platsen helt hoppat över artonhundratalet, får seklet ett annat liv i Texas. Det modifieras. Historia och framtid bildar en samtid som Gustafsson kan leva med i Texas. Texas blir så också ett slags utomhistoriskt tillstånd och jag menar att Gustafsson även i Texas fortsätter undersöka utopins faktiska möjlighet här och nu. Gustafssons trötthet vid artonhundratalet ställde jag vid sidan om Nietzsches aversion mot seklet. Likheterna med Nietzsche visade sig

³³⁷ Baudrillard (1993), s. 2.

vara många. Gustafsson revolterar också han mot det moderna borgerliga artonhundratalet och söker hela tiden brott med detta sekel; en evig revolt mot historien kan tyckas. Wagners *Nibelungens ring* och särskilt *Ragnarök* gavs stor betydelse i skildringen och skänkte vissa apokalyptiska undertoner till berättelsen.

Kerstin Bergman beskriver i sin avhandling hur Gustafssons tre 1990-talsromaner som alla utspelar sig i Texas anknyter till tidens pre-millenniala strömningar. Den stundande apokalypsen blev under 1990-talet ett hett ämne och det särskilt i södra USA där Gustafsson vid tiden också bodde. Bergman menar att Gustafsson i dessa tre romaner tydligt anknyter till 1990-talets apokalyptiska strömningar. ”Apokalypsen” definieras av den brittiske litteraturvetaren David Seed på följande sätt ”the term ’apocalypse’ often denotes a complex interplay between endings and beginnings. Not even the most pessimistic apocalyptic closes the door completely to some kind of continuity through rebirth.” Citerat av Bergman.³³⁸ Jag menar att Gustafssons intresse för spelet mellan slut och början visar sig redan i de sjuttioitalverk jag har studerat.

Vi kopplade också Gustafsson till den gryende postmoderna diskussionen där vi talade om namn som Lyotard och Baudrillard. Jag menar att Gustafsson skildringar av Kalifornien och Texas är ett sätt att revoltera mot historien och att söka skapa en ny ”bättre” historia. Nietzsches koncept om revolten mot artonhundratalet och den eviga återkomsten blev viktiga för att förstå Gustafsson. Nästa kulturepok tillhör USA:s södra och västra delar. Att Gustafsson beskriver Kalifornien och Texas som platser för en möjlig framtid kan också kopplas till dator teknikens framväxt. I Kalifornien har datorföretaget *Fairchild* sin bas och i Texas konkurrenten *Texas instruments*. Framtiden tillhör på gott och ont datorn som är ett frihetsinstrument såväl som en potentiell demokratifara. Ett visst tvivel inför framtiden sipprade sig in i skildringen av superdatorn på militärbasen och Chris egenpåhittade spel som han kallade ”Ragnarök”. I avsnittet såg vi hur Chris hade möjligheten att med några knapptryck inleda en katastrof. Jag kopplade detta dels till Lyotards tankar om det postindustriella samhället, Baudrillards idéer om hyperrealiteten och den ständigt ökande simuleringen av verkligheten, och inte minst Nietzsches idé om den eviga återkomsten som bygger på människans tomhet i mekaniken; det vill säga människans oändliga frihet och därmed ansvar att oupphörligt främja livet.

³³⁸ Bergman (2003). s. 285-286.

6. RESULTAT OCH DISKUSSION

Jag återkopplar här till uppsatsens inledande frågeställning:

- Hur kan vi förstå Anna Lenah Elgströms och Lars Gustafssons känslor av kris i samtiden i förhållande till deras tankar om det förflutna och framtiden i deras respektive möten med USA?

Som svar på uppsatsens frågeställning menar jag att Anna Lenah Elgströms känsla av samtida kris kan förstås mot fonden av det första världskriget. Elgströms tro på människans godhet och moral uttryckt i hennes pacifism fungerar inte ihop med kriget. Enligt den moraliska framstegstankens logik hör inte kriget till framsteget utan är tecken på en tillbakagång till mer primitiva förhållanden. Jag citerar ännu en gång Skovdahl för att förklara framstegstroende personers förhållande till framstegstanken efter första världskriget. Jag menar att Elgströms djupgående känsla av kris i samtiden skall tolkas utifrån rädslan för nya krig och hennes besvikelse över modernitetens snedsteg:

När samtidsdelen av erfarenhetsrummet till stor del ockuperas av en katastrofupplevelse, bryts kontinuiteten mellan det historiska framstegsperspektivet och förväntningshorisonten. Vid förväntningshorisonten måste efter första världskriget möjligheterna till återupptagna framsteg samexistera med risken för nya förödande krig.³³⁹

USA ses i Elgströms första skildring som en möjlig väg ur den europeiska krisen, det vill säga Europa efter kriget. USA blir på så sätt en projektionsduk för Elgströms framtidsundringar och även om oron för nya kriser finns där tillskrivs USA möjligheten till en bättre värld. Vid denna första resa betraktades Europa befinna sig i sin höst, enligt Spenglers historieschema. Elgström kopplade New England till det gamla andliga kolonialväldet och Storbritanniens inflytande på USA ansågs nu en gång för alla vara slut. Vi kommer ihåg hur Elgström och maken Collijn fick lust att skrika ut på Londons gator: ”Take care! Se er om efter er arvtagare!” USA framstod i Elgströms första skildring *U.S.A. liv och teater* som ett möjligt brott med Europas tyngande historia. Utifrån Elgströms känsla av samtida kris i Europa beskrevs USA som platsen för nästa kulturepok. Detta USA bar på chanser om en bättre värld och en ljusare framtid. Bort från Europas fortsatta organisering av onda makter.

³³⁹ Skovdahl (2010). s. 65.

När Elgström sedan återvänder till USA 1934 befinner sig även det som brukade vara världens modernaste nation i en omfattande kris, den ekonomiska depressionen. Med detta blir Elgströms ton mot den amerikanska civilisationen hårdare. Detta har jag tolkat som ett uttryck för hennes nu ännu mera sargade framstegtanke. Inte ens USA som fram till nu varit världens modernaste nation hade klarat sig ur krisen. Elgströms hårdare retorik 1934 tolkas i min uppsats som en ännu djupare besvikelse över modernitetens tillbakagång till mer primitiva stadier. Det förflutna hör inte hemma i Elgströms syn på världen som borde gå framåt och inte bakåt. Krisen borde inte vara möjlig i moderniteten och nu ser hon den överallt. Elgström tycks mena att världens framtidsutsikter har minskat kraftigt sedan också USA befinner sig i kris.

Elgströms samtid befinner sig en stadig kris som ständigt hämtar näring ur de europeiska katastroferna och 1934 verkar krismedvetandet bli ännu starkare då hon igen möter USA. Denna gång är det en annorlunda nation som tillkännager sig.

Elgströms ambivalens tolkas av mig som ett tecken på att hon har ena foten i tron på det moderna och att människan faktiskt kan bli mer moralisk med tiden och den andra i det av kriget utlösta tvivlet på det lineära framsteget. Här hittar vi hennes försök till revolt och en ny början i modernistisk anda. Vad hon hoppades på i USA 1927 ter sig grumlat 1934. Som om den nya början kanske inte ens längre är möjlig i den nya världen. Hollywood framstår som uttrycket för den ultimata kulturella krisen med rötter i USA. Europas förfinade tradition kan hjälpa Hollywood menar Elgström plötsligt och pendeln har med det skiftat.

Nu har det blivit dags att svara på samma fråga utifrån analysen om Lars Gustafsson:

Lars Gustafsson använder i sina skildringar av USA det förflutna på ett intressant sätt. Det förflutna är för det första inte alls förflutet utan fortsätter att leva och återupprepa sig i något som av mig har tolkats som en Nietzscheansk evig återkomst. Gustafssons upplevelser av kris i samtiden härleds till det alltmer repressiva Sverige och det långa europeiska artonhundratalet, (det moderna borgerliga samhället, drömmar om det överblickbara, det geometriska, gallerfängelset vars resultat är det ”moderna slavlägret”, nittonhundratalets totalitära strömningar, utopierna, ”det överintellektualiserade artonhundratalet” Nietzsche talade om.³⁴⁰) i vars kölvatten vi ännu lever mitt i.

Jag visar i uppsatsen hur Gustafssons känsla av kris i samtiden leder honom till sökandet efter revolutionära möjligheter till förändring och utopiska alternativ i Kalifornien och Texas. Trots Gustafssons aversion mot artonhundratalets utopiska drömmar är det min tolkning att

³⁴⁰ Nordin (1992). s. 117.

han i Kalifornien och Texas undersöker utopins faktiska möjlighet bortom artonhundratalets skenbara utopier. I Kalifornien står han utan historiska begrepp för att beskriva vad han upplever. Kalifornien är så långt ifrån ett europeiskt slitet artonhundratals att det mer liknar en ”neo-bysantinsk” värld eller ungrenässansens Italien. Gustafsson sammanblandar historiska epoker för att beskriva det ”utom-historiska” tillstånd som är Kalifornien. Hans känsla av kris i samtiden upphävs i Kalifornien och i sammanblandningen av historiska epoker blir framtiden synlig. Jättelaboratorier står sida vid sida om medeltidsbibliotek och idérikedomen som finns i The Bay Area är ett uttryck för denna renässansvärld. I Texas gör Gustafsson något liknande men med skillnaden att artonhundratalet här inkorporeras i skildringen. Det är ett artonhundratals som också det sammanblandas totalt med den nya teknikens frammarsch. Historia och framtid bildar en samtid som Gustafsson kan leva med i Kalifornien och Texas. Gustafsson skapar aktivt en framtid han kan leva med genom att inkorporera delar av europeiska epoker i sina upplevelser av den nya världen.

Genom uppsatsen har en tydlig kontinuitet löpt. Jag har visat att både Elgström och Gustafsson upplever en känsla av kris i samtiden och att de på olika sätt söker sätt att hantera dessa kriskänslor i deras respektive möten med USA. Drömmar om en annan bättre värld och en historiens nya början har tecknat sig i deras skildringar. Jag har visat att de båda har sökt frigöra sig från ett mörkt europeiskt förflutet och de har båda givit uttryck för en modernitet och en framstegstanke som befinner sig i kris. Den framstegstanke som karakteriserat moderniteten och som under artonhundratalet kom att bli ett automatiskt sätt att förhålla sig till historien och utvecklingen³⁴¹ visar sig i både Elgströms och Gustafssons skildringar ha rymt uppenbara brister. I Elgströms fall var det framförallt det första världskriget som föranledde känslan av kris i samtiden. Gustafssons känsla av kris i samtiden söks till det artonhundratals som Nietzsche revolterade mot. Modernismen till vilken Elgström till viss del kan skrivas, var ett sätt att revoltera mot historien som tog djupa intryck av Nietzsches livsbejakande filosofi, vilken vi ständigt återfinner i Gustafssons verk. Till viss del befann sig Elgström mitt i modernismens kritik mot moderniteten och i författarporträttet såg vi att hon 1916 kritiserade den borgerliga moderna kulturen för att vara ytlig och sakna smak. Jag lyfte möjligheten att Elgströms ständiga ambivalens kan ha och göra med att hon befinner sig med ena foten i förespråkandet av moderniteten, men samtidigt upplever en stor kris som föranletts av den totalitära utvecklingen i Europa. Med andra ord har vi sett att båda Elgström och Gustafsson förhåller sig till västerlandets traditionella framstegstanke och att de båda ger

³⁴¹ Skovdahl (2010).

uttryck för en kris i denna historiesyn. Jag tolkar båda författarnas användning av en cyklisk historiesyn, i Elgströms fall den då högaktuelle Spengler, och i Gustafssons fall Nietzsche, som en revolt mot den moderna lineära framstegstanken. Däremot vore det fel att säga att drömmen om framsteget skulle dö med den traditionella framstegstankens kris. Tvärtom står det klart att de båda författarna hoppas på en bättre värld i sina respektive möten med USA. Jag menar att Elgström och Gustafsson fortsätter söka utopier i USA fast med andra medel än vilka den traditionella moderna framstegstanken har erbjudit. Istället söker de sig till sådana som Spengler och Nietzsche som själva revolterade mot just denna idé om världens ständiga förbättring. Däremot har jag som sagt upptäckt en ambivalens hos Elgström som jag tolkar som en besvikelse och villrådighet över modernitetens ej infriade mål. Kriget visade att tanken om den ständigt växande moralen hos människan kanske varit felaktig. Exempel på denna villrådighet är hur hon i sin skildring från 1927 blandar en tydlig lineär utvecklingshistorisk historiesyn med Spenglers cykliska. Målet är dock oavsett den cykliska eller lineära synen en ny bättre värld.

I den här uppsatsen har jag exponerat en kontinuitet hos Elgström och Gustafsson i synen på USA. Kontinuiteten är revolten mot en tyngande europeisk historia. Både Elgström och Gustafsson uttrycker en vilja och strävan att bryta sig loss från det förflutna och söka en ny början på den nordamerikanska kontinenten.

Beaktat allt detta är det rimligt att se en förenande faktor mellan Elgström och Gustafsson i modernismen och dess eventuella fortlevnad i postmoderniteten. Det är i revolten och besvikelsen mot modernitetens förhärskande struktur som denna förenande faktor finns: ”Postmodernismens aggression mot historien bottnar i en längtan efter frigörelse från dess former, från något som man upplever som ruttnande. Det är lätt att se att postmodernismen i detta bara utgör en fortsättning på den – om uttrycket tillåts – klassiska modernismen. Hela 1900-talets historia har präglats av detta som namnet säger; att söka det kompromisslöst moderna, att göra sig fri från det förflutna, från 1800-talet, från historicismen. Revolten mot historicismen är modernismens början.”³⁴² Så skriver Svante Nordin om de förenande faktorerna som han menar löper genom modernismen och postmodernismen. En revolt och besvikelse gentemot det förflutna visar sig överallt i materialet från Elgström och Gustafsson.

³⁴² Nordin (1992) s. 14.

6.1. RESULTAT I FÖRHÅLLANDE TILL TIDIGARE FORSKNING

Vi har nått uppsatsens slut och det är dags att lyfta fram de resultat som har visat sig i undersökningen i förhållande till det rådande forskningsläget. Med bakgrund av svaret på min frågeställning som jag presenterat ovan finner jag det viktigt att ytterligare positionera mina resultat och att fördjupa dem vidare som avslut på denna uppsats. Detta för att sätta mina fynd i kontext till andra studier på området.

Utifrån tidigare forskning som betonat USA:s roll som en projektionsduk³⁴³ för framtidsbilder av optimistiskt eller pessimistiskt slag, önskade jag undersöka vilka framtidsbilder som Anna Lenah Elgström och Lars Gustafsson gav uttryck för i sina respektive skildringar av USA. Även Elgström och Gustafsson förhåller sig aktivt till framtiden i sina skildringar av USA. Som tidigare forskning har visat i till exempel Martin Alms avhandling förändrades synen på USA beroende på vad som skedde i landet i förhållande till vad som samtidigt hände i hemlandet och Europa, ”Vad man sett hos USA har berott både på vad som skett där och på vad som skett i Sverige.”³⁴⁴ Alm visade i sin studie att USA användes som strategisk resurs för offentliga aktörer i Sverige som av politiska skäl hade något att vinna på att förkasta eller hylla USA.³⁴⁵ Jag visar i min uppsats något annat än ett sådant strategiskt politiskt bruk. Visst var både Elgström och Gustafsson politiska men i deras skildringar blir USA också något mera. Det existentiella bruket av USA som en möjlig plats för en bättre framtid och en skådeplats för en bättre värld skiner igenom i deras skildringar. USA blir en stark symbol för vägen ur det gamla infekterade Europa. Nationen i väst blir rent existentiellt viktigt för dem båda. Detta existentiella bruk har jag avtäckt genom att studera reseskildringar och skönlitteratur och jag breddar på så sätt fältet om svenska bilder av USA. Genom att söka det idéhistoriska och historiska sammanhanget har jag på ett djupare sätt försökt förstå Elgströms och Gustafssons känslor av kris i samtiden, av kris i hemlandet och i Europa. Med resorna till USA har deras sökande efter utopier blivit synliga. USA blir åter en projektionsduk för drömmar om en annorlunda historisk utveckling. Med Elgström och Gustafsson som exempel besannas det uttalande som tidigare forskning flertalet gånger har understrukt, nämligen att USA fyller identitetsgrundande funktioner hos svenskar och européer.³⁴⁶ När det gäller forskningen om författarna har jag i min studie styrkt vissa

³⁴³ Se exempelvis: Alm (2003) s. 14; Eidevall (1983) s. 13, 15.

³⁴⁴ Alm (2003). s. 305.

³⁴⁵ Alm (2003). s. 317.

³⁴⁶ Alm (2003); Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (2004).

antaganden som tidigare gjorts och med min studie fördjupat dem. Jag har också bestridit vissa antaganden i dessa studier. Vi börjar med forskningen om Anna Lenah Elgström.

Martin Alm³⁴⁷ behandlar som sagt kort Elgström i sin avhandling om Sverige, USA och moderniseringen. Elgström ses som en representant för moderniteten. Elgström är onekligen en representant för ett modernt paradigm i sin humanism, antirasism och feminism. Hon söker hela livet och i sitt författarskap framsteg. Hon är en anhängare av framstegstanken men min tolkning har varit den att Elgström i sina skildringar av USA ger uttryck för en oerhörd besvikelse inför denna framstegstanke; moderniteten har misslyckats i kriget. Jag bidrar med en bild av Elgström som inte är lika entydig som Alms. 1934 har Sverige på många sätt gått förbi USA som ju befinner sig i kris. Min tolkning av Elgströms hårdare ton gentemot USA har varit att hon dels uttrycker en stor besvikelse över att den dittills modernaste nationen i världen likt Europa har misslyckats. Dock har jag också tolkat hennes kaxighet i de senare skildringarna som ett uttryck för att Sverige vid den tiden av många börjar kallas den modernaste nationen i världen.

Brödje³⁴⁸ har uppmärksammat Elgströms ambivalens i andra sammanhang men jag har också visat på dess ständiga närvaro i hennes skildringar av USA. Jag har i motsats till Eidevall som skrev att Elgström i sina skildringar av USA ger en ”klar” och ”positiv” bild av ett välståndsland vad gäller ekonomi, teater, skönlitteratur, skolväsende, kommunikation och så vidare,³⁴⁹ visat att Elgströms bild ingalunda är så klar och positiv som Eidevall låter påskina. Elgström är ofta mycket hård och mycket pessimistisk i sina USA-skildringar och bilden är oftast inte alls så ”klar” som Eidevall vill få det till.

Likt Brödjes³⁵⁰ och Qvarnströms³⁵¹ understrykande av pacifismens roll i Elgströms skönlitterära produktion har även jag understrukit pacifismens viktiga roll i Elgströms skildringar av USA och framtiden. Som vi har sett är det kriget som är den absolut största krisen i Elgströms skildringar. Jag upptäckte tydliga modernistiska uttryck som dock i verken från 1934 blir allt färre. Det är som om Elgströms modernistiska glöd tynar i takt med att världen rör sig allt närmare ett nytt världskrig. Samtidigt har den modernaste nationen i världen USA i Elgströms skildringar sjunkit in i en djup ekonomisk kris. Hoppet om en bättre värld tycks minska i de senare skildringarna.

³⁴⁷ Alm (2003).

³⁴⁸ Brödje (1998).

³⁴⁹ Eidevall (1983). s. 59; Alm (2003). s. 275.

³⁵⁰ Brödje (1998).

³⁵¹ Qvarnström (2009).

Utifrån Skovdahls³⁵² genomgång av Adorno och Horkheimers skildring av Hollywood i *Upplysningens dialektik* (1947) kunde jag finna likheter med de idéer Elgström uttryckte redan 1934. Det moderna framtåskridandet blir också i hennes Hollywood-diskurs en tydlig tillbakagång till ett primitivt och mytiskt förflutet. Till exempel beskrev hon vissa av människorna i Hollywood som mer lika apor än aporna själva och bara begreppet *Hollywoodmentalitet* säger en hel del om den ytlighet och det sagotänkande som Elgström tillskriver Hollywood.

Överhuvudtaget har jag till skillnad från tidigare forskning skapat en djupare förståelse för Elgströms skildringar av USA. Jag har visat att utvecklingstankar är mycket viktiga för att förstå hur författarinnan tänker sig att framtiden skall bli och hur hon ser på det förflutna. Jag har genom studien av de tre reseskildringarna från 1927 samt 1934 också visat på hur Elgströms bild av USA förändras. Från att ha varit platsen för nästa kulturepok till att beskrivas som primitiv och lika sjuk som resten av världen. Dessutom har jag genom att studera reseskildringar kunnat visa hur Elgström beskriver olika platser och hur dessa olika delar av USA antas befinna sig i olika stadier av utvecklingen. Det har också varit intressant att se hur Elgström till exempel beskriver Chicago som mer distinkt amerikanskt än östra USA; det ligger längre ifrån det europeiska arv som vid tiden håller på att omvärderas. Skillnaderna inom kontinenten är stora i hennes skildringar. Jag har alltså sammanfattningsvis i denna studie bidragit med nyansering, fördjupning och nya infallsvinklar på Anna Lenah Elgströms bild av USA.

I analysen av Lars Gustafsson har jag nått flera nya resultat. Genom att fördjupa mig i hans reseskildringar från USA i boken *Världsdelar* samt i hans skönlitterära/autofiktiva skildring av sitt år som gästprofessor på universitet i Austin, Texas i *Tennisspelarna* har jag kunnat dra slutsatser som forskning tidigare inte har dragit. Eidevall³⁵³ skriver om delvis samma källor i sitt kapitel om Lars Gustafsson men i min studie har jag på idéhistoriskt vis kunnat behandla materialet på ett nytt sätt. Jag gör i min analys Gustafssons tal om *adertonhundratalet* till en viktig del för att förstå hans upplevelser av USA och de tankar om framtiden som där uppenbarar sig. Eidevall³⁵⁴ nämner kortfattat i sin studie detta drag hos Gustafsson men gör ingen större sak av det. Eidevall gör inga som helst kopplingar till Nietzsches stora närvaro i *Tennisspelarna*. Jag däremot läser Gustafssons aversion mot artonhundratalet som både uppenbarar sig i reseskildringen från Kalifornien och i *Tennisspelarna*, som en direkt allegori

³⁵² Skovdahl (2010).

³⁵³ Eidevall (1983).

³⁵⁴ Eidevall (1983) s. 189.

till Nietzsches aversion mot det borgerliga moderna seklet artonhundratalet. John M. Hoberman³⁵⁵ uppmärksammar i en artikel de många Nietzsche-referenserna i *Tennisspelarna* men han gör inte samma fördjupade kopplingar som jag gör i denna uppsats. Utifrån Ingemar Fribergs³⁵⁶ förståelse av Nietzsches eviga återkomst avkodar jag konceptet om den eviga återkomsten i *Tennisspelarna*. Jag menar att Gustafssons aktiva sammanblandning mellan olika historiska epoker och mellan Europeisk kultur och amerikansk tjänar till att skapa en samtid som Gustafsson kan leva med. *Tennisspelarna* i sin tidsliga och spatiala sammanblandning framstår som ett konkret exempel på den oändliga frihet som den eviga återkomsten innebär. Gustafsson som författare utövar sin frihet att välja historien och framtiden enligt vilket resultatet blir en mosaik av olika eror och den stundande amerikanska högteknologiska boomen (framtiden).

Ytterligare har jag bidragit med nya synvinklar på Gustafssons beskrivningar av Kalifornien och Texas. Utifrån Gustafssons egen definition av begreppet utopi i essän *Utopier* från 1969 visar jag hur skildringarna av Kalifornien och Texas enligt denna definition kan läsas som skildringar av *gustafssonska* utopier. Både Kalifornien och Texas framstår som på sätt och vis utomhistoriska platser (utopi = ingenstans) men samtidigt är de som förverkligade utomhistoriska platser där *motfiktions* och *motgrammatik* sipprar fram i kollision med den förhärskande grammatiken.

Jag visar hur sextioalet och dess slut löper igenom de texter av Gustafsson som behandlas och framförallt Gustafssons skildring av Texas kopplar jag till tidens postmoderna diskussioner framförda av till exempel Lyotard och Baudrillard. Samtidigt är Nietzsche (som ju också varit en centralgestalt i postmoderniteten) den absolut viktigaste länken för att förstå Gustafssons skildring av Texas. Jag menar att jag i min studie utifrån texterna av Gustafsson har blottlagt ett brott från modernitet till postmodernitet i författarskapet. Studien rör sig från sextioalet med dess starka ideologier och demonstrationer mot Vietnamkriget, till en tid Gustafsson beskriver som karaktäriserad av ett flytande tillstånd, en upplösning av dittills styrande ideologier till förmån för något annat. Detta annat skulle till exempel kunna vara en utökad individuell frihet i och med datorteknikens framväxt som Gustafsson skildrar i *Tennisspelarna*. Gustafsson är ambivalent och nostalgisk gentemot sextioalets slut som han ofta talar om. För att vidare förstå detta har jag använt mig av andra artiklar som handlar om

³⁵⁵ Hoberman (1986).

³⁵⁶ Friberg (1996).

Gustafssons förhållningssätt till sjuttioalet såsom det gestaltas i romanserien *Sprickorna i muren* samt hur Gustafsson i andra sammanhang beskriver årtiondet.³⁵⁷

Som en fördjupning av Kerstin Bergmans³⁵⁸ studie av Lars Gustafssons nittiotalsromaner som också de utspelar sig i Texas, vill jag tillägga att denna strävan som Bergman menar karaktäriserar dessa romaner, nämligen att fiktivt skapa världar som framstår som moralfilosofiskt och ontologiskt möjliga, också märks i sjuttiotalsromanen *Tennisspelarna* även om detta nog mer bör ses som en tendens.

Sammanfattningsvis har jag alltså nått fram till många nya resultat i studien av Gustafssons texter om USA. Därmed har jag breddat fältet även här.

6.2 VIDARE UTBLICK

Jag vill kort peka ut möjligheter för vidare studier. Svenska bilder av USA har studerats i samband med begreppet modernitet. USA har lyfts fram som det moderna exemplet som Sverige har lärt av och hanterat den egna moderniseringen med. Men det saknas idéhistoriska studier om svenska och europeiska bilder av USA efter andra världskriget. Jag vill föreslå en breddning av forskningsfältet genom att också börja tala om begreppet postmodernitet i samband med bilder av USA. Med Lars Gustafsson har jag inlett en sådan fördjupning. Om Sverige och Europa har hanterat sin egen modernitet utifrån USA kan det vara rimligt att anta att Sverige och Europa också har hanterat en postmodernitet utifrån USA. Det behövs också överhuvudtaget fler utpräglade idéhistoriska studier om bilder av USA för att fältet inte skall fastna i att bara studera de politiserade och normativa attityderna som ger sig tillkänna i debatter om USA hemma i Sverige.

³⁵⁷ Baier (1986); Gustafsson (1986).

³⁵⁸ Bergman (2003).

7. LITTERATUR- OCH KÄLLFÖRTECKNING

- Algulin, Ingemar & Littberger Caisou-Rousseau, Inger. "Lars Gustafsson", [elektronisk resurs]: <http://www.ne.se.ludwig.lub.lu.se/lang/lars-gustafsson/188550?i_whole_article=true> (inloggning krävs), tillgänglig: 2013-08-22.
- Alm, Martin. *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel: Svenska berättelser om USA åren 1900-1939*, Nordic Academic Press, Lund (2003).
- Alm, Martin. "The New Deal in Sweden", i Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), *Notions of America: Swedish Perspectives*, Södertörns Högskola (2004).
- Alm, Martin. "Amerikaner och anti-amerikaner: Sex studier av anti-amerikanismen – en forskningsöversikt" i *Scandia*, vol 75, nr 1, (2009). [även som elektronisk resurs]: <<http://journals.lub.lu.se/index.php/scandia/article/view/3597/3160>>, tillgänglig: 2013-08-22.
- Ambjörnsson, Ronny. *Öst & väst: Tankar om Europa mellan Amerika och Asien*, Bokförlaget Atlas, Stockholm (2011).
- Applebaum, Marc. "Phenomenological Psychological Research as Science", i *Journal of Phenomenological Psychology* 43, s. 36-72. (2012).
- Baier, Lothar. "Sprickorna i muren" i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Baudrillard, Jean. *Symbolic Exchange and Death*, Sage Publications, Thousand Oaks (USA), först utgiven 1976 (1993).
- Bauman, Zygmunt. *Modernity and Ambivalence*, Polity, Oxford (UK) (1991).
- Bennett, Oliver. *Cultural Pessimism: Narratives of Decline in the Postmodern World*, Edinburgh University Press (UK) (2001).
- Bergman, Kerstin. *En möjlig värld: En tematisk studie av Lars Gustafssons 1990-talsromaner*, Gidlunds förlag, Hedemora (2003).
- Blöcker, Günter. "Trollkarlen Gustafsson: Om hans berättelse *Tennisspelarna*" i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Bréhier, Louis. *Vie et mort de Byzance*, i *Le Monde byzantin*. (1946), [även som elektronisk

- resurs:]<http://classiques.uqac.ca/classiques/brehier_louis/monde_byzantin/monde_byzantin.html>, tillgänglig: 2013-08-23.
- Brödje, Catrine. *Ett annat tiotal: En studie i Anna Lenah Elgströms tiotalprosa*, Gondolin förlag, Eslöv (1998).
- Eidevall, Gunnar. *Amerika i svensk 1900-talslitteratur: Från Gustaf Hellström till Lars Gustafsson*, Almquist & Wiksell International, Stockholm (1983).
- Elgström, Anna Lenah & Collijn, Gustaf. *U.S.A. Liv och teater*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1927).
- Elgström, Anna Lenah. *U.S.A. i örnens tecken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934a).
- Elgström, Anna Lenah. *Hollywood inifrån*, Albert Bonniers förlag, Stockholm (1934b).
- Friberg, Ingemar. "Jag är alltid annorlunda"; en studie i identitetsproblematiken i Lars Gustafssons tidiga författarskap mellan åren 1959 och 1967, Umeå universitet (1996).
- Grössel, Hanns. "Om Lars Gustafsson" i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Gustafsson, Lars. *Utopier: och andra essäer om dikt och liv*, Bokförlaget PAN/Norstedts, Stockholm (1969).
- Gustafsson, Lars. *Världsdelar*, P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm (1975).
- Gustafsson, Lars. *Tennisspelarna*, P. A. Norstedt & Söners förlag, Stockholm (1977).
- Gustafsson, Lars. *För Liberalismen: För Liberalismen: En stridskrift*, Norstedts förlag, Stockholm (1980).
- Gustafsson, Lars. "Sprickorna i muren: En återblick femton år efteråt", i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Harding, Gunnar. "Den filosofiska ballongfararen", i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Herman, Arthur. *The Idea of Decline in Western History*, The Free Press, New York (1997).
- Hoberman, John M. "Tennisspelarna – en tankesport", i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Holmqvist, Bosse. "Epilog: De senaste decennierna" i Runeby, Nils (red.), *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002).
- Kellner, Douglas. "Jean Baudrillard", Stanford Encyclopedia of Philosophy, (2007),
[elektronisk resurs]: <<http://plato.stanford.edu/entries/ baudrillard/>>, tillgänglig: 2013-08-22.
- Koht, Halvdan. *Amerika i Europa: impulser från väster i teknik, politik, kultur*, Natur och

- Kultur, Stockholm (1950).
- Källström, Staffan. ”Massan, eliten och civilisationens framtid”, i Runeby, Nils (red.) *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002).
- Lennerhed, Lena. ”Det är rätt att göra uppror!” i Runeby, Nils (red.), *Framstegets arvtagare*, Natur och Kultur, Stockholm (2002).
- Markovits, Andrei S. *Uncouth Nation: Why Europe Dislikes America*, Princeton University Press (USA) (2007).
- Nordin, Svante. *Från tradition till Apokalyps: Historieskrivning och civilisationskritik i det moderna Europa*, Symposion förlag, Höör (1992).
- Nordin, Svante. *Filosofins historia: Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, Studentlitteratur, Lund (2003).
- Ottosson, Sten. *Sverige mellan öst och väst: svensk självbild under kalla kriget*, Forskningsprogrammet *Sverige under kalla kriget Arbetsrapport nr 11*, Södertörns högskola & Göteborgs universitet (2001).
- Project Runeberg, ”Lars Gustafsson”, [elektronisk resurs]:
<<http://runeberg.org/authors/gustlars.html>>, tillgänglig: 2013-08-22.
- Qvarnström, Sofi. *Motståndets berättelser: Elin Wägner, Anna Lenah Elgström, Marika Stiernstedt och första världskriget*, Gidlunds förlag, Hedemora (2009).
- Romin, Johan. *Desertören och Vietnamkriget: blod, skuld och politik*, Prisma förlag, Stockholm (2008).
- Ruin, Hans. *Frihet, ändlighet, historicitet: Essäer om Heideggers filosofi*, Ersatz förlag, Stockholm (2013).
- Runeby, Nils. ”Los Angeles – Västerens Metropolis” i Ambjörnsson, Ronny (red.), *Från ATEN till LOS ANGELES: Idéhistoriska miljöer*, Utbildningsradion/Liber Hermods/Bra Böcker (1986).
- Rönnerstrand, Torsten. ”Från språkpessimism till språkoptimism: Om språkuppfattningen i Lars Gustafssons författarskap” i Volz, Ruprecht (red.), *Att Lära Gustafsson: En bok om Lars Gustafsson*, Norstedts förlag, Stockholm (1986).
- Santayana, George. *The Last Puritan – A Memoir in the Form of a Novel*, MIT Press, Massachusetts (USA), först utgiven 1935 (1994).
- Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), ”Introduction”, i Shands, Kerstin W. & Lundén, Rolf & Blanck, Dag (red.), *Notions of America: Swedish Perspectives*, Södertörns Högskola (2004).
- Skovdahl, Bernt. ”Den stora framstegskapplöpnigen” i Runeby, Nils (red.), *Framstegets*

arvtagare, Natur och Kultur, Stockholm (2002).

Skovdahl, Bernt. *Förlorad kontroll: den ifrågasatta framstegstanken*, Dialogos förlag, Stockholm (2010).

Spurr, David. *The Rhetoric of Empire: Colonial Discourse in Journalism, Travel Writing, and Imperial Administration*, Duke University Press, Durham (UK) (2001).

Witt-Brattström, Ebba. ”Elgström, Anna Lenah Maria”, [elektronisk resurs]:

<<http://nordicwomensliterature.net/sv/writer/elgstr%C3%B6m-anna-lenah-maria>>, tillgänglig: 2013-08-22.